

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

N
O
R
D
E
N
S

N
Æ
R
E

F
O
R
T
I
D

LOKALSAMFUNDENE I DE SENESTE 100 ÅR

DET FØRSTE NORDISKE
SEMINAR I LOKALHISTORIE
SOSTRUP SLOT 1973

NORDISK SEMINAR I LOKALHISTORIE
RAPPORT NR. 1

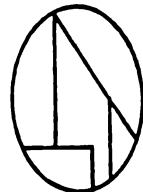
NORDENS NÆRE FORTID

Lokalsamfundene i de seneste 100 år

*Foredrag og diskussioner
på det første nordiske
seminar i lokalhistorie
Sostrup slot, august 1973*

Redigeret af Knud Prange

UDGIVET AF
LOKALHISTORISK AFDELING
KØBENHAVN 1979

LOKALHISTORISK AFDELING HAR ENDVIDERE UDGIVET

Skriftserien:

- John Erichsen: Frederiksstaden. 1972.
Jon Sundbo: Lokalsamfundet i defensiven? 1972.
Peter Bredsdorff: Kortlægning og historiske studier. 1973.
Margit Mogensen: Fæstebønderne i Odsherred. 1974.
Marianne Antoniewitz: Vallø gods og dets ejere indtil 1461. 1976.
Marianne Zenius: Genremaleri og virkelighed. 1976.
Kjeld Villadsen: Pest, skatter og priser. 1976.

Småtryk:

- Knud Prange: Fra »Frugtbar Herlighed« til herlig frugtbarhed. 1972.
Knud Prange: Lokalhistorie og undervisning. 1974.
Knud Prange: Slægt – miljø – samfund. 1972.
Vagn Dybdahl: Lad os afskaffe lokalhistorien. 1972.
Bernhardt Jensen: Storkommunen og det lokalhistoriske arbejde 1972.
Per Malmberg: Belgierne i Hellebæk. 1974.
Lise Hesselager: Danske småtryk i Det kgl. Bibliotek. 1974.
Annelise Børresen: Erfaringer fra et biblioteks arbejde med lokalhistorien. 1976.
Torben Ejlersen: Kronprinsessegade, et københavnsk gadeanlæg og dets beboere. 1976.
Knud Prange: Lokalhistoriske kilder – hvorfor, hvordan og hvor? 1979.
Knud Prange: Lokalhistorikeren som forsker og skribent. 1979.

Samt:

- Knud Prange: Hvorfor lokalhistorie? 1971.
P. W. Becker & S. H. Petersen: Dansk Atlas 1831–35. Fotografisk genoptryk 1974.
Thelma Jexlev: Lensregnskaberne – en oversigt. 1978.

INDHOLDSFORTEGNELSE

<i>Indledning</i>	5
<i>Lokalhistorien i Norden – organisation og aktuelle opgaver</i>	
Ingrid Hammarström: Sverige	7
Steinar Imsen: Norge	12
Päiviö Tommila: Finland	16
Knud Prange: Danmark	21
<i>Den moderne migrationsproces og lokalsamfundet</i>	
Veikko Laakso: Finland	25
Kristian Hvidt: Danmark	33
Rolf Hagstedt: Sverige	36
Diskussion	42
<i>Socialgruppering – kilder og kriterier</i>	
Erkki Markkanen: Finland	44
Vagn Dybdahl: Danmark	50
Sven Lundkvist: Sverige	56
Edvard Bull: Norge	61
Diskussion	68
<i>Samfundsudvikling og bosætningsstruktur</i>	
Viggo Hansen: Danmark	69
Marie Nisser: Sverige	730
Peter Sjøholt: Norge	90
Veijo Saloheimo: Finland	99
Diskussion	105
<i>Afslutningsforedrag</i>	
Rolf Fladby: Problemstillinger og framstillingsform i den nyeste tids lokalhistorie	106
Diskussion	113
<i>Deltagerliste</i>	114

INDLEDNING

Lokalhistorisk Afdeling i Danmark blev oprettet i 1970, og året efter var der nordisk historikermøde i København, bl.a. med deltagelse af repræsentanter fra det norske lokalhistoriske og det svenske stadshistoriske institut. Det var naturligt fra dansk side at tage initiativ til en sammenkomst med kolleger fra disse institutter for at drøfte fælles problemer – og eventuelle fælles opgaver. Det viste sig hurtigt, at der var interesse for at man afholdt et nordisk seminar over emnet: de seneste 100 års udvikling i lokalsamfundene. Når dette emne trængte sig på skyldtes det en stærk fornemmelse af at netop den nære fortid var et forsømt felt i den lokalhistoriske forskning. Derfor ville man gerne samle en række specialister for at drøfte hvilke indfaldsvinkler, metoder og kilder, man med fordel kan anvende i det lokalhistoriske arbejde vedrørende denne tidsperiode. Formålet skulle dels være at give en gensidig orientering om det arbejde der foregår rundt om i Norden, dels at give inspiration til en øget arbejdsindsats på området.

For at tilrettelægge et sådant seminar blev der holdt et forberedende møde på Lysebu ved Oslo i maj 1972. Norsk lokalhistorisk institutt var vært for de svenske, finske, danske og norske deltagere, og mødet blev finansieret ved bevillinger fra Clara Lachmanns Fond og Den Letterstedtske Forening. Det blev på Lysebu besluttet at afholde et seminar i Danmark i 1973 med det program, som fremgår af indholdsfortegnelsen til denne rapport. Efter en første orientering om Lokalhistorien i Norden fulgte 3 temaområder: Migrationsprocessen, Social gruppering og Samfundsudvikling og bosætningsstruktur. For alle disse emners vedkommende var der et 15 minutters oplæg fra hvert af de fire deltagende lande, og de tre temaområder afsluttedes med en diskussion. Sidste punkt på programmet var et foredrag om Problemstillinger og fremstillingsform – også det blev efterfulgt af en diskussion.

Seminaret blev afholdt på Sostrup Slot ved Grenå i dagene 23.–26. august 1973. Det praktiske arrangement blev forestået af Lokalhistorisk Afdeling ved Københavns Universitet ved afdelingens videnskabelige medarbejder Per Malmberg og undertegnede. Den økonomiske basis for

hele seminaret var en bevilling, som det er mig en kær pligt at takke Nordisk Kulturfond for. Det er det samme fond som har bekostet udgivelsen af denne seminarrapport.

Det er meget beklageligt, at rapporten fremkommer så sent. Mere interessant end de mange grunde til forsinkelsen er imidlertid, at Nordisk Kulturfond gennem disse bevillinger har muliggjort etableringen af et nordisk samarbejde, som synes at have fremtid for sig. Det andet nordiske seminar i lokalhistorie blev nemlig afholdt i Finland i 1976 (en offentliggjort møderapport foreligger), og det tredje seminar (hvis rapport snart udsendes) fandt sted i Norge i 1979. Der er nu etableret en tradition for disse møder.

I denne seminarrapport indgår alle Sostrup-mødets foredrag med undtagelse af ét, som det ikke er lykkedes redaktionen at få tag i. Hensigten med referaterne – som er udarbejdet af Per Malmberg – er ikke at omtale de i alt 80 debatindlæg, men at markere nogle hovedopfattelser. Synspunkterne i foredrag og diskussion fremlægges her, sådan som de blev fremført i 1973. I dag har flere af deltagerne måske revideret og nuanceret deres tidligere opfattelser. Trods det, er det mit håb, at rapporten vil kunne inspirere de lokalhistorikere der arbejder med lokalsamfundenes udvikling i de seneste 100 år.

København i november 1979

Knud Prange

LOKALHISTORIEN –
ORGANISATION OCH AKTUELLA UPPGIFTER
Ingrid Hammarström

Att lokalhistorien utvecklats olika i de nordiska länderna under de sista decennierna – låt oss säga efter första världskriget – är välbekant. En konkret utgångspunkt, som kom att leda till en skiljelinje i viss mån, är t ex vad som skedde i Norge och Sverige omkring 1920. Detta år bildades i Norge Landslaget for bygde- og by-historie (på svenska bygde- och stadshistoria). Året innan, 1919, hade i Sverige skapats det Stadshistoriska samfundet med ett Stadshistoriskt institut, en avdelning av Svenska stadsförbundet. Även i Norge har som bekant ett institut grundats, Lokalhistorisk Institutt i Oslo.

I Jubileumsboken från 1970 har vi fått en historik över Landslagets verksamhet. Genom denna och andra vittnesbörd får man intrycket att dess verksamhet i stort sett kommit att gälla mer bygdehistoria än stadshistoria.

I Sverige kom i stället stadshistorien att stå i centrum. Det svenska Stadshistoriska institutet skall enligt sina stadgar främja vetenskapligt forskningsarbete i svensk stadshistoria genom registrering och publicering av källmaterial samt genom monografier, som belyser stadshistoriska huvudproblem. I Stadshistoriska samfundet ingår för närvarande ca 150 personer, både akademiska forskare, arkiv- och museitjänstemän samt representanter för kommunerna.

Rörande det svenska institutets verksamhet sedan 1919 måste jag i detta sammanhang fatta mig kort. Jag kan hänvisa till Carl-Frederik Corins uppsats i *Heimen* 1968, som där skriver om svensk stadshistoria och ger namnen på en rad av institutets publikationer. Vårt registreringsarbete har bl a resulterat i en *Stadshistorisk Revy*, som publicerats sedan 1920 och förtecknar – med kommentarer – viktigare svensk stadshistorisk litteratur. Vidare finns en för forskare värdefull registersamling – deponerad i Riksarkivet – med hänvisningar till arkivmaterial.

År 1953 skedde en viktig sammankoppling med universitetsväsendet. Stadshistoriska institutets föreståndare, Folke Lindberg, utsågs till professor i stadshistoria vid Stockholms högskola (nummera Stockholms

universitet). Denna professur, som var personlig, förenades med föreståndarskapet för Stadshistoriska institutet.

Inför Lindbergs förestående avgång från professuren inleddes vid slutet av 1960-talet förhandlingar mellan Stockholms stad, staten och Svenska kommunförbundet. Hela organisationen – inklusive professuren – stod inför en omprövning. Svenska stadsförbundet hade upphört. Efter 1970 finns ju inte städer kvar som administrativa enheter i Sverige utan endast kommuner. Resultatet av förhandlingarna blev att en ny professur inrättades vid Stockholms universitet från den 1 juli 1970 i »historia, särskilt stads- och kommunhistoria«. Denna professur tillträdde jag 1 okt 1970, samtidigt som jag blev föreståndare för Stadshistoriska institutet.

Under förhandlingarna framfördes vissa önskemål från de olika myndigheternas representanter, nämligen att en viss nyorientering borde ske av professurens inriktning från »stadshistoria i traditionell mening«. Man talade bl a om betydelsen av forskning och undervisning rörande urbaniseringsprocessen och den lokala självstyrelsens utveckling under de sista 100 åren. Någon egentlig ämnesbeskrivning gavs dock ej och jag betraktar detta mer som påminnelser om viktiga forskningsområden än som en avgränsning av professurens ämnesområde. Uttrycket »urbaniseringsprocessen« sammanfattar som vi vet en lång rad problem, som jag inte behöver räkna upp här.

I fråga om den kommunala självstyrelsen tillkom en lång rad mer eller mindre vetenskapligt inriktade undersökningar i samband med 100-årsjubileet 1962 av den svenska kommunalreformen. De flesta stadsfullmäktige och även andra kommunala instanser t ex landsting fick då sin 100-årshistorik. Men det hindrar inte att mycket fortfarande finns att utforska på det lokala planet. Inte bare ur politisk synpunkt, om maktfördelningen mellan kommunala och statliga instanser, utan även om verkningarna ute i samhället av det kommunala »vardagsarbetet« ifråga om skola, fattigvård, sjukvård och andra sociala sidor av människors liv.

Det Stadshistoriska institutet är inte stort och vi kan inte hävda att vi leder eller på något sätt styr den lokalhistoriska forskningen i Sverige. En stor del av denna forskning tillkommer på lokala initiativ, t ex med lokala stadshistoriska redaktionskommittéer. Vi har dock en viss rådgivande verksamhet och annat samarbete på detta område. Liksom i

övriga nordiska länder finns också en rik lokalhistorisk flora av årsböcker och andra publikationer från våra många hembyggsföreningar, stadshistoriska samfund osv. Denna starkt decentraliserade verksamhet fungerar oberoende av vårt institut.

Våra aktuella uppgifter, när det gäller Stadshistoriska institutet, ser jag i första hand i att fullfölja pågående registrerings- och publiceringsverksamhet. På forskningsfronten har jag som professor i historia givetvis möjlighet att initiera forskning inom specialområdet stads- och kommunhistoria. Ett exempel skall jag nämna härvidlag, nämligen att jag sedan ett par år är huvudredaktör för Kalmar stads historia. Bland de författare, som ingår där, utgör sex personer sådana forskare som skall lägga fram sina resultat i form av doktorsavhandlingar.

Härmed kan jag kanske övergå från de organisatoriska och praktiska problemen till några av principiellt slag. Min första mer principiella synpunkt kommer kanske att uppfattas som negativ eller i varje fall polemisk. Det finns enligt min mening en tendens bland lokalhistoriker att överbetona det unika i lokalhistorien och i skillnaden mellan dess metoder och mål jämfört med övrig historisk forskning. De historiska metoderna är, anser jag, i grunden desamma oberoende av undersökningsområdets storlek.

En viss kvardröjande romantik – i varje fall i ordvalet – kan man spåra när t ex dåvarande professorn i lokalhistoria W G Hoskins år 1966 angav som lokalhistorikerns främsta uppgift att återskapa den grundläggande enhet i människans historia, som nu är splittrad på specialdiscipliner. Målet är att se »man as a single being«¹. Hans efterträdare, A Everitt, uttalade år 1970, att vi helst borde studera *hela* det lokala samfundet och inte bara en del därav. Målet är enligt honom att betrakta lokalsamfundet som en »organism« med sitt egna särpräglade liv². Ordet »organism«, som man ofta möter, anser jag farligt i dessa sammanhang. Det kan ledas tillbaka till 1920-talets förkärlek för biologiska paralleller t ex inom Chicagoskolan: en ort föds, växer, stagnerar, eller dör i vissa fall. Hoskins, som jag nämnde nyss, har sagt något mycket tänkvärt: »Cities do not grow, they are built«³. Denna aforism leder i stället tanken till de mänskliga aktiviteter och ekonomiska drivkrafter, som varit historiskt verksamma. Organism-liknelsen kan dölja för oss at varje ort består av individer i samhällsgrupper – klasser om man så vill – med olika levnadsvillkor och olika politiska strävanden.

Givetvis vill jag inte med de synpunkter jag framfört avvisa den kronologiskt ordnade, mångsidiga Ortsmonografien som en av våra arbetsformer. (Vi kan inte alltid låta problemställningen avgöra undersökningsområdet.) Men vi måste vara medvetna om den större risken för subjektivitet i urvalet och sammanknytningen av de olika sidorna i utvecklingen, om vi söker nå en helhetsbild. Det kan enligt min mening anses lika väsentligt att studera vissa delar av en Orts struktur eller en viss aspekt på dess utveckling. En sådan uppläggningsform kan bli klarare problemorienterad och samtidigt underlätta vad som kanske är det viktigaste, nämligen komparationerna. Utan något slag av komparationer – om än aldrig så enkla – ser man en ort eller en region som i ett lufttomt rum.

Den speciella svårigheten när det gäller de sista 100 årens lokalhistoria är givetvis att man i redan existerande litteratur sällan finner jämförelsepunkter i form av problemställningar och definitioner som passar den nya undersökningen. Därför har sådana historiker som ingår i t ex migrationsprojektet eller folkrörelseprojektet i Uppsala en fördel däri att de i början av sitt arbete kan komma överens om arbetsmodeller och definitioner och på så sätt bereda vägen för komparationer.

Vi kan inte studera vad vi tror vara en lokalhistoriskt intressant avvikelse utan att veta vad som är det generella eller representativa. Huvudsvårigheten är givetvis att avgöra när en rad av lokalhistoriska resultat kan anses representativa t ex för hela riket. Hur många exempel behöver vi och hur stor överensstämmelse? Det ligger en stor fara i att utgå från en etablerad, kanske föråldrad uppfattning om någon typ av rikstrend och nöja sig med att jämföra en enskild ort med den. Även »rikstrenden« döljer en skiftande verklighet. Men det svåra problemet om representativitet och generaliseringar får vi säkert tillfälle att diskutera i samband med de mer ämnesinriktade diskussionerna i morgon och övermorgon.

Det är bara några få problem jag kunnat antyda här. Jag har t ex inte tagit upp nödvändigheten av tvärvetenskapligt samarbete, inte heller frågan om framställningssättet och läsbarheten hos lokalhistoriska undersökningar. När jag här talar om komparationer och från början samordnade projektundersökningar, inser jag att resultatet kan bli en rad ganska likartade undersökningar. Kanske blir de bara intressanta för specialister, i bästa fall även för övriga historiker. Det är kanhända inte

vad en lokal redaktionskommitté ser fram emot. Men – som Edvard Bull nyligen frågade i Heimen – vad vet vi om läsekretsen, om dess storlek och läsvanor? Vi skall inte underskatta det vetenskapliga intresset hos de människor, som inte bara köper utan kanske också läser våra lokalhistoriska arbeten.

Noter

1. W G Hoskins, *English Local History. The Past and the Future*, Leicester 1966
2. A Everitt, *New Avenues in English Local History*, Leicester 1970
3. Hoskins, a.a.

LOKALHISTORIEN I NORGE – ORGANISASJON OG AKTUELLE OPPGAVER

Steinar Imsen

I «The amateur historian» 1965 (bd. VI nr. 8) hevder Rolf Fladby at kommunen har vært og i overskuelig framtid vil være det viktigste studiefeltet for norske lokalhistorikere. Påstanden innebærer ikke bare en erkjennelse av de faktiske forhold, implisitt uttrykker den også et program for norske lokalhistorikere: å gi en *total* beskrivelse av et gitt lokalsamfunns historie. At dette lokalsamfunnet for landdistriktenes vedkommende er kommunen, eller kanskje vi heller skulle si *bygda*, var fram til 1960-åra en historisk selvfølgelighet. De herredskommunene som ble opprettet i 1837 ble i all hovedsak tuftet på den gamle inndelingen i sogn og bygder som gjennom århundrer hadde dannet den naturlige ramme for landsbefolkningens sosiale, økonomiske og kulturelle liv. Kommuneinndelingen av 1837 var i den følgende tid gjenstand for få forandringer. De norske kommunene har derfor hatt en mer omfattende funksjon enn det å skulle tjene bare praktisk-administrative formål. Kommunen har vært den naturlige lokalsamfunnsenheten i Norge. Også bykommunene har fram til det siste stort sett falt sammen med de større eller mindre bysamfunnene. Imidlertid har de siste tiårenes samfunnsutvikling med aksellererende urbanisering og mer komplisert næringsliv og teknologi slått bresjer i den gamle kommuneinndelingen. Flere steder svarte ikke lenger de gamle kommunene til de tiltenkte administrative behov. Og i 1960-åra ble mange gamle kommunale enheter revet opp eller slått sammen, ofte uten hensyn til de historiske forhold. Nettopp den nye kommuneinndelingen demonstrerte at de gamle herredskommunene var bundet sammen av sterkere bånd enn de rent juridiske. Protestene mot reformene var mange, folk fant seg ikke til rette i det nye kommunesamfunnet – og ennå har ikke klagestrømmen til kommunal-departementet opphørt.

Historisk sett har det således falt naturlig at kommunen har utgjort det viktigste studiefeltet for norske lokalhistorikere. I tillegg kommer det forhold at norske lokalhistorikere ensidig har vært opptatt av det gamle

agrare samfunn – et samfunn hvor grovt sett all mellommenneskelig aktivitet kunne rommes innenfor og i det meste forklares ut fra bygdas egne forhold.

Det viktigste momentet til forklaring av Fladbys påstand er likevel de norske lokalhistorikers arbeidssituasjon og det tradisjonelle organisasjonsmønster innen norsk lokalhistorisk arbeid.

Bygdebøkene/byhistoriene utgjør hovedstammen i vår lokalhistoriske litteratur. Dette er sammenfattende bygde-kommunehistorier som i prinsippet pretenderer å spenne over alle sider ved bygdefolkets/byfolkets historie. Normalt har bygdeboka vært skrevet på oppdrag av herredskommunen, og finansieringen har i de siste mannsaldrene som regel skjedd over kommunebudsjettet. Også dette har vært en medvirkende årsak til at kommunegrensene har dannet rammen for prosjektet. I økende grad engasjeres universitetsutdannede bygdebokforfattere på bekostning av den kunnige amatør med rot i det lokale miljø. De faglige kravene er skjerpet og vitenskapelige ambisjoner presser på. I det å skrive bygdehistorie ligger det derfor en kime til konflikt, men samtidig også en utfordring. Bygdehistorikeren bør på én gang levere et vitenskapelig forsvarlig arbeid og ei lesverdig bok. Kravet til populær framstillingsform må være absolutt og utsetter den nybakte og vitenskapelig ærgjerrige kandidaten for harde prøvelser.

Om tida fram til omkring 1850 foreligger det en lokalhistorisk litteratur som utgjør et solid fundament for de som i dag tar på seg bygdebokoppdrag. Mange norske rikshistorikere har ett eller flere slike oppdragsarbeid bak seg ved siden av monografiske arbeider innen agrarhistorien eller andre felt som berører norske lokalsamfunn. En tilsvarende forskningsmessig bakgrunn har vi bare unntaksvis for de siste hundre års lokalhistorie. De historikere som har arbeidet med vår nyeste historie har gjerne vært ensidig opptatt av rikshistoriske problemer, og da særlig innenfor den politiske historien. Forskning inom moderne økonomisk historie har hovedsaklig operert på makroplanet, om vi ser bort fra bedriftshistoriske arbeider som sjelden er satt inn i en lokalhistorisk sammenheng. Det er andre faggrupper som har tatt opp emner som tradisjonelt har ligget under lokalhistorikeren. Det er således symptomatisk at de beste eksemplene på lokalsamfunnshistorie om det nyeste tid er utført av geografer: H. Chr. Hansen: Notodden, P. Sjøholt: – og bygda ble by. Det vi i dag trenger er derfor historikere som seriøst

vil arbeide med det moderne lokalsamfunns historie, monografisk så vel som sammenfattende i bygdebokform. Oppdrag vil det i alle fall ikke skorte på. Interessen fra kommunalt hold for å sette igang bygde/bybokprosjekter synes stadig tiltagende, selv om denne formen for lokalhistorisk arbeid har dominert så lenge det har vært organisert lokalhistorisk virksomhet i Norge.

Initiativet til lokalhistorisk arbeid har ofte kommet fra kommunen, bak realiseringen av ei bygdebok vil man finne en levende lokalhistorisk interesse hos bygdefolk. For lokalsamfunnet er det lokalhistoriske arbeidet en viktig kulturaktivitet – og bygdeboka er vanligvis bare en side av denne. I de fleste norske kommuner er det historielag eller også mer eller mindre faste bygdebokkomitéer som tillike fungerer som historielag. Historielagenes arbeid er i videste forstand rettet mot hva vi pleier kalle kulturvern: oppbygging av lokale muséer, registrering av historiske minner og utgivelse av lokalhistoriske årbøker. Allerede i 1920 ble det dannet en landsomfattende organisasjon for lokalhistorikere i by og bygd, »Landslaget for bygde- og byhistorie«. Historielagene står i dag i stor utstrekning tilsluttet Landslaget, og ved femtiårs-jubileet i 1970 mente den avgående formann, Lars Reinton, å kunne regne med at Landslaget omfattet omkring 25.000 mennesker (Heimen XV s. 104). Landslagets viktigste organ, tidsskriftet »Heimen«, er den dag i dag et viktig kontaktpunkt mellom alle som er interessert i lokalhistorie, amatører så vel som fagfolk.

Landslaget fungerte i de første etterkrigsåra som et konsulentorgan for den menige lokalhistoriker. Men Landslaget hadde ikke muligheter til å fylle det stadig vokscnde behov for veiledning som utviklingen innen det lokalhistoriske arbeid medførte. Til det trengtes mer permanente organer. Etter flere års press på myndighetene ble derfor Norsk lokalhistorisk institutt opprettet i 1955, og i 1961 fikk Universitetet i Trondheim et eget dosentur i lokalhistorie. NLI skulle i videste forstand være et konsulentorgan, samtidig som instituttet skulle sette i gang selvstendige tiltak til gagn for lokalhistorisk forskning. De vanligste konsulentoppgavene har bestått i gjennomgåelse av bygdebokmanuskripter, foredrag i lokale historielag, kursvirksomhet m.m. Dessuten driver instituttet med kildeutgivelse, og for tiden arbeides det også med et norsk historisk leksikon for tiden ca. 1500–1850. Instituttet har også hatt nær kontakt med det arbeidet som foregår på universitetene, og det

må være en viktig oppgave for NLI å opprettholde den tradisjonelt fruktbare kontakten som har eksistert mellom det lokale og det akademiske miljø.

Interessen for lokalsamfunnet har tiltatt i Norge i de senere år. Dette er til dels en funksjon av utviklingen innen samfunnsvitenskapene, men også av den moderne samfunnsutviklingen med urbanisering og »Glesbygds-dannelse«. Den sterke interessen for lokalsamfunnet har ført til økende forståelse for verdien av å gi lokalhistorien plass både i undervisning og kulturarbeid. Dette har kommet til uttrykk ved opprettelsen av et eget lokalhistorisk utvalg i Norsk Kulturråd, og i den nye mønsterplanen for grunnskolen er lokalhistorie kommet inn som et fast ledd i samfunnsfagpensumet i ungdomsskolen. Dessuten har det høyere norske skoleverk i de senere år fått en nydannelse, distriktshøgskolene, som skulle virke fremmede på distrikts-Norge. Flere av disse skolene er i dag i ferd med å bygge opp lokalhistorie som eget fag.

Det lokalhistoriske arbeidet i Norge seiler i dag i medvind. Situasjonen er til dels bestemt av den tradisjonelle plass lokalhistorien har hatt i norsk forskning og kulturliv, til dels av samfunnsutviklingen og den politiske situasjon. Det lokalhistoriske arbeid har derfor ikke bare et avgrenset vitenskapelig aspekt – det er i videste forstand kulturarbeid. Skal framgangen fortsette er vi avhengig av gjensidig forståelse og samarbeid mellom bygdefolk og forskningsmiljø.

Litteratur

Lokalhistorie i forskning og kulturarbeid gjennom 200 år. Universitetsforlaget 1970.

Edvard Bull: Lokalhistorien i norsk kulturliv. (Lokalhistoriske årbøker, redaksjon, typografi, økonomi. Oslo 1972)

Rolf Fladby: Målsetning for arbeidet med lokalhistoriske årbøker (sst.)

Samme: Hvordan kan bygdehistorien disponeres? (Heimen XV s. 63 f.f.)

H. Bjørkvik: Landslaget for bygde- og byhistorie. (Heimen XV s. 51 f.f.)

LOKALHISTORIEN I FINLAND – ORGANISATION OCH AKTUELLA UPPGIFTER

Päiviö Tommila

Den lokalhistoriska forskningen i Finland kan indelas i fyra skeden. Det tidigaste skedet utgjordes av det hembygdsintresse, som nyttans tidevarv förde med sig på 1700-talet. Vid Åbo Akademi utarbetade man, liksom vid andra universitet i Norden, lokalbeskrivningar, som livades av kärlek till den trakt som behandlades. I Åbo utgavs inalles omkring 50 arbeten av detta slag. Beskrivningarna innehöll förutom historiskt även ekonomiskt och geografiskt material.

Under 1800-talets första hälft skrevs endast några få sockenbeskrivningar. En ny stark lokalhistorisk strömning, som räckte ända till första världskriget, uppstod först mot slutet av århundradet. Bakgrunden till detta utgjordes av historieforskningens allmänna uppblomstring och särskilt socialhistoriens frammarsch samt arkivväsendets utveckling. Det tidigaste inflytelserna fick man från England; professor E. G. Palmén, en av banbrytarna för vår ekonomiska forskning, var anglosaxiskt inriktad. Vid sekelskiftet började inflytelser från tysken Karl Lamprecht sprida sig till Finland. Man bör inte heller glömma de socialistiska åskådningarnas inverkan. Det torde inte vara någon slump att såväl Väinö Voionmaa och Edvard Bull senior, som hörde till märkesmännen inom den lokalhistoriska forskningen i Finland resp. Norge båda var vänstermän.

En stor betydelse hade också de nationella strävandena, och hembygdsintresset växte som en motreaktion mot förryskningspolitiken. Hembygdsföreningar och hembygdsmuseer grundades, och redan år 1908 grundades ett centralorgan för hembygdsarbetet (nu Talonpoikaiskulttuurisäätiö dvs. Stiftelsen för bondekultur). Under 1910-talet förde man i tidningarna och inom föreningarna en omfattande diskussion och under denna utformades en tredelad målsättning för hembygdsarbetet: 1. den egentliga forskningen, som var både historisk och etnologisk, 2. insamlingsarbete och 3. folkbildning. En påtaglig indikator på det lokalt inriktade intressets styrka är, att tidningspressen 1909–1918 publicerade 145 vidlyftiga sockennummer, som presenterade lika många socknars förgångna och nutid.

I övrigt fäste tidens historiska forskning ännu inte mycken uppmärksamhet vid landskommunernas historia. Stadshistorien föddes däremot under denna tid och upplevde ett kraftigt uppsving. Banbrytare var Carl von Bonsdorffs Åbo stads historia under 1600-talet, som började utkomma på 1880-talet. Fram till år 1920 utkom 32 stadshistoriker. Dessa behandlade för det mesta de välmående svenskspråkiga kuststädernas historia, men bland dem finns också Voionmaas finskspråkiga Tammerfors historia, som till sitt grepp och i fråga om ekonomisk och socialhistoria var den första moderna stadshistorien.

Det andra skedet i vår lokalhistoriska inriktning karakteriseras sålunda av ett starkt allmänt hembygdsintresse och av stadshistoriker. Följande skede, som omfattar 1920- och 1930-talen förde med sig de första mera omfattande såväl svenskspråkiga som finskspråkiga historikerna över landskommuner. Einar W. Juvas Sysmäns historia (1925–27), Eino Jutikkalas Sääksmäkis historia (1934) och Sakari Kuusis Hollolas historia (1935–38), alla finskspråkiga, betraktas som klassiker i vår vetenskapliga sockenhistoriska litteratur. Ett tecken på att de vetenskapliga strävandena tillmättes större betydelse, var grundandet av Lokalhistoriska Byrån (Paikallishistoriallinen toimisto) år 1933.

Den gynnsamma utvecklingen avbröts dock av kriget och först i slutet av 1940-talet kunde det avbrutna arbetet återupptas. Tiden efter kriget har karakteriserats av att Lokalhistoriska Byrån blivit det ledande organet på området samt av en kraftig såväl kvantitativ och kvalitativ tillväxt inom forskningen. Medan under åren 1933–1949 utgavs 40 lokalhistoriska arbeten, var antalet på 1950-talet c:a 50, och under 1960-talet utkom årligen 10–15 historiker. En statistik över lokalhistoriska arbeten som utkommit från slutet av föregående århundradet till och med året 1969, får utseende, som vist på s. 18.

I slutet av år 1972 var 6 delarbeten av landskapshistoriker, 14 stadshistoriker och 59 historiker över landsbygdskommuner under arbete.

Lokalhistoriska Byrån är således det ledande organet på området. Byråns ledning handhas av en styrelse, som utses för tre år i gången av fyra historiska samfund (Finska Historiska Samfundet, Finska Kyrkohistoriska Samfundet, Historiallinen Yhdistys dvs. den finskspråkiga historiska föreningen i Helsingfors och Historian Ystäväin Liitto. 1. Historievännernas Förbund). I praktiken sköts byrån av en sekretare

	Stad	Köping	Socken	Inalles
Kommuner 1969 ¹	50	31	494	585
Moderna helt färdiga historiker	19	10	113	142
Moderna, delvis färdiga ²	14	8	81	103
Föråldrade helhetsframställningar	11	2	70	83
Icke-vetenskapliga framställningar	6	9	108	123
Utan framställningar	–	2	122	124

1. Omfattar även kommuner som efter andra världskriget överläts till Sovunionen, eftersom historiker över dessa kommuner skrivits.
2. Denna grupp omfattar framställningar av några vissa perioder.

som sköter uppgiften som bisyssla. Byrån får ett litet statsunderstöd, men får den största delen av sina inkomster från det informations- och granskningsarbete den utför.

Lokalhistoriska Byrån har ända från början strävat till att man som författare till lokalhistoriker skulle engagera fackutbildade historiker. Av författarna har man krävt fil.kand. examen och högsta vitsord i Finlands historia. Byrån har informerat om sitt arbete, men icke aktivt vänt sig till kommunerna för att kräva att dessa skulle starta ett historiprojekt. I praktiken har initiativet till en lokalhistoria kommit från ifrågavarande ort. Det lokalhistoriska arbetet har också varit företag som finansierats av kommunerna.

Sedan slutet av 1940-talet har Byrån haft ett modellkontrakt som godkänts av Finlands Landskommuners Förbund och som försöker beakta såväl uppdragsgivarens som författarens intressen. Det slår fast arbetets längd i tryckark, när det skall vara färdigt, författararvode och andra ekonomiska villkor. Författaren förbinder sig att genomgå vissa centrala källserier, medan uppdragsgivaren förbinder sig att publicera manuskriptet inom två år räknat från den tidpunkt då arbetet godkänts av den expert Byrån utser. I tvister fungerar Byrån som medlare.

Forsknings- och författararvodet har länge motsvarat äldre lektors månadslön per tryckark. Det är fråga om ackordarbete, som bl. a. många yngre magistrar gör för brödfödan eller för att få fackutbildning i användningen av källor. Då nivån på lokalhistorikerna stigit, har deras meritvärde under årens lopp också stigit. Nästan alla finländska

historiker, som gett sig in på forskarbanan, har skrivit åtminstone en lokalhistoria.

Förutom genom att skaffa kompetenta författare har Byrån strävat att uppehålla nivån på forskningen genom att anskaffa granskare till färdiga manuskript. Byrån har hållit kontakt med författarna genom att ordna särskilda seminarier och genom att utge handledningar, som behandlat källmaterial och metodik samt frågor som ansluter sig författandet. Pentti Virrankoski har i en artikel »Local History in Finland« (Scandinavian Economic History review 1966) närmare presenterat forskningsområdet för utländska forskare.

Vilka är sedan de aktuella frågorna inom vår lokalhistoriska forskning? Det första problemet är definitionen av det område lokalhistorikerna skall behandla. I fråga om det område som behandlas, finns det i huvudsak tre typer:

1. Landskapshistoriker dvs. historiker över större områden, som skrivs av flera forskare i samarbete.
2. Historiker över landskommuner, av vilka en del behandlar stora historiska moderförsamlingar; sockenhistorikerna skrivs i allmänhet av en enda författare.
3. Stadshistoriker, som skrivs av en eller flera författare.

Alldeles på senare tid har man också fäst uppmärksamhet vid enskilda landsbyars skeden; dylika framställningar kan betraktas som en fjärde typ. De fruktbara resultaten inom byforskningen utgör en uppmaning att fortsätta på mikronivån. Den moderna regionplaneringen har väckt frågan om man borde behandla ett ekonomiskt områdes historia. I fråga om stadshistoriker är det en problematisk fråga, huruvida stadens influensområde skall tas med.

Omkring hälften av lokalhistorikerna går fram till 1860-talet då kommunalförvaltningen omformades. Denna slutpunkt är förståelig i äldre arbeten, men då också en tredje del av de historiker som är under arbete, kommer att sluta vid denna tid, kan detta inte längre motiveras med några giltiga argument. Landsbygdsamhället har under de senaste hundra åren förändrats i grund, och sockenhistorikerna kunde väl föras fram åtminstone till andra världskriget, som i många avseenden innebar en vändpunkt i Finland.

Av det föregående följer ett tredje problem: det finns ännu mycket att göra för att utveckla metoderna i synnerhet beträffande den nyaste

tiden. På detta område behöver vi samarbete och utbyte av ideer mellan olika länder. Intensivundersökningar på det lokala planet kan i synnerhet i metodiskt avseende ge nya aspekter till rikshistorien och många specialområden så som t.ex. den befolkningshistoriska forskningen.

Frågan om hur man skall kombinera vetenskaplighet och läsbarhet ansluter sig nära till detta problem. Det är inte lätt att klä forskningsresultaten i en sådan dräkt att det skulle tillfredsställa uppdragsgivarna, som för sin del önskar sig ett lättläst för att inte säga populärt arbete. En lösning på problemet är att dela framställningen i två delar så att all statistik, förteckningar o.dyl. avskiljs från texten till en särskild del. Texten koncentreras sålunda till enbart verbal framställning, medan de numeriska uppgifterna kan framställas i form av diagram och kartor samt detaljer med bilder och bildtexter.

Lokalhistorien borde givetvis kunna läsas av alla. Ett synnerligen centralt problem är också: behövs lokalhistorien och varför? Utan att längre gå in på det vetenskapliga utbytet av forskningen på lokalplanet, skulle jag till slut vilja konstatera att lokalhistorien behövs just i vår tid. Människorna känner sig eller tror åtminstone i enlighet med rådande mode att de känner sig rotlösa. Lokalhistorien kunde utgöra en väg att finna en identitet för sig, att upptäcka band till det omgivande samhället och miljön.

LOKALHISTORIEN I DANMARK – ORGANISATION OG AKTUELLE OPGAVER

Knud Prange

En væsentlig del af det lokalhistoriske arbejde i Danmark er organiseret i foreninger og institutioner, som igen – direkte eller inddirekte – er tilsluttet Dansk historisk Fællesforening. Denne forening, der blev stiftet i 1909 som en »overforening« eller »paraplyorganisation«, søger at varetage sine medlemmers fælles interesser over for offentlige myndigheder, den udgiver historiske skrifter – blandt andet tidsskriftet *Fortid og Nutid* – arrangerer kurser og fremmer lokalhistoriske initiativer. I skematisk form ser opbygningen således ud:

Dansk historisk Fællesforening

Sammenslutningen af lokalhistoriske Foreninger	Dansk kulturhistorisk Museumsforening	Samenslutningen af lokalhistoriske Arkiver	En række enkeltmedlemmer som for eks.: Videnskabelige biblioteker, arkiver, institutter, udgivelseskaber m.fl.
De enkelte lokalhistoriske foreninger	De enkelte kulturhistoriske museer	De enkelte lokalhistoriske arkiver	

Disse forskellige organisationer har hver deres problemer med hensyn til økonomi, arbejdsopgaver og organisationsform. Museernes forhold har siden 1958 været reguleret ved en lov, som har medført oprettelse af nye museer, ansættelse af flere faguddannede medarbejdere samt i det hele en øget aktivitet på mange områder. Netop nu er denne lov under revision, og der spores nogen ængstelse for at lovændringen kan medføre et tilbageslag i økonomisk henseende. For de lokalhistoriske foreningers vedkommende har Vagn Dybdahl og Bernhardt Jensen kritiseret at medlemstallene stagnerer, og at foreningernes aktiviteter i det hele taget

slet ikke har fulgt trop med de senere års stigende historiske interesse. De to kritikere har også anvist nye arbejdsopgaver, bl. a. kursusvirksomhed, nedsættelse af studiegrupper og oprettelse af embeder som stadshistorikere, som endvidere kunne knyttes til det lokale arkivarbejde. De lokalhistoriske arkiver har nemlig gennemgående ikke noget fast ansat og specielt uddannet personale. Der er derfor et stort behov for uddannelse eller efteruddannelse af de personer der skal udføre arbejdet her. Den største og væsentligste opgave for arkiverne er at udarbejde registraturer, der kan gøre arkivernes indhold kendt og muliggøre udnyttelsen af det. Til det her skitserede skal blot føjes, at der i de kommende år vil være et stort behov for at de lokalhistoriske foreninger og organisationer går ind i arbejdet med at tilrettelægge et materiale der kan bruges til undervisning i lokalhistorie i skolen. Der er kort sagt problemer og arbejdsopgaver nok. Debatten om alle disse forhold er i gang, så der er næppe nogen grund til pessimisme. Så meget mindre som lokalhistoriske emner nu også dyrkes af andre kredse end de her nævnte.

Lokale studier eller punktundersøgelser spiller i disse år en stigende rolle i en lang række videnskabsgrene som for eksempel: etnologi, folkemindevidenskab, økonomi, sociologi, geografi og mange andre. Der undervises i lokalhistorie på Danmarks Biblioteksskole, på Danmarks Lærerhøjskole og på Københavns Universitet. En række institutioner er i gang med undersøgelser hvis formål ganske vist ikke er lokalhistorisk, men hvis metode og resultater ligger inden for lokalhistorikerens arbejdsområde. Det samme kan siges om nogle fællesnordiske foretagender som for eksempel ødegårdsprojektet og migrationsprojektet.

Der er i hvert fald 3 grunde til denne store og stigende interesse for, og beskæftigelse med lokalhistorie:

1. Den gamle og velkendte, at beboerne i en egn ønsker at kende den stedlige historie og baggrunden for det lokale samfund de lever i.
2. Mange forskellige fagområders interesse – og behov – for case studies. I flere tilfælde er sådanne punktundersøgelser den enkleste, måske den eneste, måde hvorpå man kan få belyst væsentlige problemer for forskningen.
3. En stigende fornemmelse af at et samfund ikke fungerer af sig selv som et maskineri, men at den menneskelige faktor har en stor betydning i denne sammenhæng. Den økologiske tanke om sammen-

hæng i tingene kan overføres på lokale gruppers indbyrdes forhold og deres fælles forhold til omverdenen. Disse problemer er indlysende emner for lokale undersøgelser.

På baggrund af det ovenfor nævnte er der da en række opgaver som føles særlig aktuelle. De lokalhistoriske undersøgelser – der som altid bør stræbe efter at leve op til den moderne forsknings krav – skal formidles så resultaterne bliver vedkommende og lokalhistorisk arbejde føles nødvendigt. Her er der en udvikling i gang på mange planer. Jeg har nævnt undervisning af studerende, men der kan også henvises til museumspædagogernes arbejde, folkeskolens stigende interesse i at inddrage lokalhistorie i undervisningen samt til kursus- og foredragsvirksomhed arrangeret af mange foreninger og institutioner rundt om i landet. Vores organisationsapparat kunne sikkert udnyttes endnu bedre i en udbygning af dette arbejde, og det ville givet være af stor betydning om der kunne oprettes stillinger som stadshistorikere. Det er i hvert fald væsentligt, at der ikke bliver tale om nogen form for kløft mellem de aktivt arbejdende lokalhistorikere og resten af befolkningen.

Som nævnt er den lokalhistoriske forskning vanskelig at overskue, det er derfor af betydning at etablere personlige kontakter og udbygge vores orienteringssystemer. Det kan for eksempel ske gennem orienteringsmøder, udarbejdelse af bibliografier (lokalhistoriske bibliografier er en mangelvare) og via de mange tidsskrifter, der findes. Der er også et stort behov for at få lavet hjælpemidler, vejledninger og arbejdsredskaber af mange slags til gensidig oplysning og inspiration. Dette første lokalhistoriske seminar er et eksempel herpå; det vil forhåbentlig være med til at præge udviklingen.

Netop i dag er der nogle forskningsopgaver som forekommer mig særlig fristende, det er undersøgelser over lokalsamfundenes funktion og sammenhængene i de enkelte lokalsamfund. Jeg så gerne en række arbejder der beskæftigede sig med:

1. Lokalsamfundenes demografiske forhold, og
2. Magtforholdene i lokalsamfundet.

Begge temaer egner sig fortrinligt til tværfagligt samarbejde, de vil interessere mange forskellige videnskabsgrene, og de vil have interesse – og betydning – for brede kredse af befolkningen.

Litteratur

Baggrund og udvikling:

Knud Prange: Hvorfor lokalhistorie? København 1971.

Knud Prange: Fra »Frugtbar Herlighed« til herlig frugtbarhed – »en ringe underretning om dansk lokalhistories gamle og nu værende tilstand«. Nordisk Tidsskrift 1971 h.2.

Også som særtryk i Lokalhistorisk Afdeling, Småtryk nr. 1.

A. Strange Nielsen: Lokalhistorisk arkivarbejde i Danmark. Heimen, bd. 14, h.12, 1969.

A. Strange Nielsen: Lokalhistoriske arkiver. København 1972.

Kritik og nye forslag:

Vagn Dybdahl: Det lokalhistoriske arbejde i byerne. Fortid og Nutid, bd. 23, 1967.

Vagn Dybdahl: De amtshistoriske årbøgers økonomi. Sst., bd. 24, 1970.

Vagn Dybdahl: Lad os afskaffe lokalhistorien. Heimen, bd. 15, 1972. Også som særtryk i Lokalhistorisk Afdeling, Småtryk nr. 4.

Bernhardt Jensen: Storkommunen og det lokalhistoriske arbejde. Fortid og Nutid, bd. 24, 1971. Også som særtryk i Lokalhistorisk Afdeling, Småtryk nr. 5.

Knud Prange: Slægt – Miljø – Samfund. Personalhistorisk Tidsskrift, 15. rk., bd. 5, 1971. Også som særtryk i Lokalhistorisk Afdeling, Småtryk nr. 3.

Eksempler på lokalhistoriske arbejder:

Jon Sundbo: Lokalsamfundet i defensiven? En analyse af sociale forandringer i Magleby. København 1972.

Kommunesammenlægning. En undersøgelse af sammenlægningen omkring Skelskør 1966, dens forudsætninger og dens konsekvenser. København 1972.

Gunhild Nissen: Bønder, skole og demokrati. En undersøgelse i fire provstier af forholdet mellem den offentlige skole og befolkningen på landet ca. 1880–1910. København 1973.

Benny Brinch: Befolkningsudviklingen på Fur 1801–1834. Aarhus 1973, dupl. Uddrag i Fortid og Nutid, bd. 25, 1973.

Gregers Hansen: Købmændene i Saksøbing og Maribo i det 18. århundrede. Fortid og Nutid, bd. 25, 1973.

DEN MODERNA MIGRATIONSPROCESSEN OCH LOKALSAMFUNDET

Veikko Laakso

I min översikt över flyttningsrörelsen i Finland under industrialiseringsperioden och dess förhållande till lokalsamfundet utgår jag från mikroaspekten och börjar från den finländska landsbyn i slutet av 1800-talet. Sedan 1967 har en byforskningsgrupp (Turun yliopiston kylätutkimusryhmä) arbetat vid Turun yliopisto (det finskspråkiga universitet i Åbo). I byforskningsgruppens arbete deltar institutionerna för folkloristik, etnologi, geografi, sociologi och Finlands historia. Som ett resultat av byforskningsgruppens arbete har vi hittills uppgifter rörande fyra byar, som i den ordning undersökningarna gjorts är: Ketteli by i Pyhämaa socken, Hyömäki by i Hauho socken, Ylikylä by i Merikarvia socken och Vuohijärvi »by« i Valkeala socken. De här byarna är olika till strukturen: Ketteli är en skärgårdsby i Egentliga Finland, en jordbrukar- och fiskarby där också sjöfarten tidigare spelat en betydande roll i näringslivet, Hyömäki är en tavastländsk jordbruksby och Ylikylä utgör huvuddelen av kustsocknen Merikarvias kyrkby. Vuohijärvi har inte någonsin varit en by i ordets egentliga bemärkelse, utan är ett fabriksamhälle som uppkom i Kymmenedalen på 1930-talet.

I byundersökningarna har man undersökt å ena sidan flyttningsutbytet mellan ifrågavarande by och de andra byarna i socknen, å andre sidan den flyttningsrörelse som sträckt sig utanför socknen. Den följande tabellen visar totalsummorna – både ut- och inflyttningar – för de fyra ifrågavarande byarnas flyttningsrörelse inom kommunen samt denna rörlighet i procent av medelfolkmängden under åren 1870–1969, inom parentes flyttningarnas nettoresultat, flyttningsvinster och -förluster.

Frånsett Vuohijärvi industrisamhälle kan man urskilja åtminstone ett gemensamt drag i byarnas flyttningsrörelse inom kommunen: denna flyttningsrörelse var under slutet av 1800-talet och under 1900-talets första decennium livligare än någonsin senare. Nedgången i mobiliteten har berott på minskningen av den obesuttna befolkningen och framför allt tjänstefolket i landsbyarna. Livligheten i flyttningsrörelsen inom kommunen hade just bestått av årstjänarnas upprepade flyttningar från

Tabell 1: Totalsummorna – in- och utflyttningar – för flyttningsrörelsen inom kommunen för Ketteli i Pyhämaa, Hyömäki i Hauho, Ylikylä i Merikarvia och Vuohijärvi i Valkeala samt mobiliteten i procent av kommunernas medelfolkmängd åren 1870–1969, inom parentes flyttnin-garnas nettoresultat

	<i>Ketteli i Pyhämaa</i>			<i>Hyömäki i Hauho</i>			<i>Ylikylä i Merikarvia</i>			<i>Vuohijärvi i Valkeala</i>		
1870–79	48	(+2)	7,2%	229	(÷12)	7,5%	431	(+21)	3,9%	10	(÷2)	3,4%
80–89	61	(+1)	4,1%	218	(÷8)	6,4%	4	(0)	1,0%
90–99	98	(÷9)	6,1%	180	(+26)	4,7%	15	(÷7)	2,9%
1900–09	64	(÷4)	4,1%	187	(÷9)	4,4%	558	(+80)	3,8%	15	(÷3)	2,5%
10–19	29	(+1)	2,0%	114	(÷12)	2,9%	7	(+1)	1,0%
20–29	16	(+2)	1,1%	90	(+4)	2,2%	15	(+3)	2,3%
30–39	22	(÷2)	1,6%	100	(+16)	2,6%	254	(+60)	1,2%	36	(+18)	2,1%
40–49	11	(+7)	0,8%	76	(+28)	1,2%
50–59	12	(÷4)	0,9%	91	(+41)	1,0%
60–69	15	(÷3)	1,5%	180	(+116)	1,0%

en gård och samtidigt också ofta från en by till en annan. T.ex. i Ketteli by stod tjänstefolket för 84,4% av flyttningarna under 1800-talets sista decennier (åren 1860–99) och om man ytterligare räknar in all annan obesutten befolkning stiger procentandelen redan till 94,4.

Nettoresultaten av flyttningsrörelsen inom kommunen är för Hyömäki och Ketteli obetydliga om man jämför dem med flyttningsrörelsens totalsummor. Flyttningsrörelsen inom kommunen, som fortsatte att vara livlig fram till sekelskiftet hade sålunda i trakter vilkas näringsstruktur dominerades av jordbruk och fiske inte någon bestämd regional riktning och den medförde inte några strukturella förändringar i dessa samfund; flyttningsrörelsen bestod bara av den obesuttna befolkningens och framför allt tjänstefolkets högfrekventa mobilitet fram och tillbaka, där de sträckor som man flyttade på en gång var korta. Majoriteten av flyttningarna har skett mellan grannbyar. Tabellens siffror för Ketteli och Hyömäki kan också betraktas som en fingervisning om att det inte inom dessa socknar, Pyhämaa och Hauho, uppstått något livskraftigt centrum, som skulle ha kunnat dra till sig befolkning och erbjuda arbetsplatser åt unga som lösgör sig från de traditionella yrkena.

Beträffande Ylikylä i Merikarvia och Vuohijärvi i Valkeala har situationen varit en annan. Inom Ylikyläs område faller huvuddelen av

den tätortsbebyggelse som bildas av Merikarvia sockens kyrkby, där industri och särskilt servicenäringar haft en betydande andel i näringsstrukturen. Ylikylä har därför också fått flyttningsvinster från de andra byarna i Merikarvia. I en socken där arbetstillfällena inom industri och servicenäringar uppstått, kan man sålunda urskilja betydande flyttningsvinster och -förluster mellan byarna i flyttningsrörelsen inom kommunen. Vuohijärvi i Valkeala åter uppstod egentligen först på 1930-talet i en från tidigare endast gles bebodd utkant av en gammal jordeboksby. Det nya samhället uppstod och utvecklades kring och tack vare en fanerfabrik som byggdes bredvid järnvägen. Ända sedan grundandet har detta industrisamhälle fått flyttningsvinst från andra delar av Valkeala kommun. Man bör dock notera att det expanderande samhället i Vuohijärvi i högre grad fick befolkning från områden utanför kommunen än från flyttningsvinster inom kommunen. Som en jämförelse är det intressant att konstatera att de industrialiseringar som började från 1870-talet uppfördes i Valkeakoski i Sääksmäki socken nästan enbart fick sin arbetskraft från områden inom socknen. I slutet av senaste sekel fanns det sålunda ännu på landsbygden i Finland en så stor överlopsbefolkning och en så utbredd dold arbetslöshet att en betydande industriinrättning kunde få tillräckligt arbetskraft från en enda sockens område.¹ Men situationen var alltså en annan åtminstone i Kymmenedalen redan på 1930- och 1940-talen, då industrisamhället i Vuohijärvi uppstod. Vid den tiden hade landsbygdens överskottsbefolkning redan i stor utsträckning flyttat bort från landsbygden och jordbruket.

Före första världskriget framskred industrialiseringen och urbaniseringen ännu långsamt i Finland. I slutet av 1800-talet bestod sålunda en stor del av flyttningarna mellan kommunerna fortfarande av den obesuttna befolkningens korta flyttningar från en socken till en annan inom jordbruket. Detta framgår särskilt tydligt beträffande Hyömäki by som ligger vid sockengränsen. När tjänstefolkets rörlighet snabbt minskade in på 1910-talet märks detta ifråga om Hyömäki förutom beträffande flyttningarna inom kommunen även i flyttningsrörelsen mellan kommunerna. Följande tabell visar de fyra byarnas flyttningsrörelse utom kommunen.

Tabel 2: Totalsummorna för flyttningsrörelsen utom kommunen för Ketteli i Pyhämaa, Hyömäki i Hauho, Ylikylä i Merikarvia och Vuohijärvi i Valkeala samt mobiliteten i procent av medelfolkmängden åren 1870–1969, inom parentes flyttningarnas nettoresultat

	<i>Ketteli</i>	<i>Hyömäki</i>	<i>Ylikylä</i>	<i>Vuohijärvi</i>
1870–79	57 (÷7) 4,9%	161 (÷9) 5,3%	220 (÷50) 2,0%	..
80–89	46 (+4) 3,1%	142 (÷40) 4,1%	297 (÷61) 2,2%	14 (+10) 3,6%
90–99	58 (÷16) 3,6%	192 (÷4) 5,0%	594 (÷80) 3,7%	23 (+3) 4,4%
1900–09	48 (÷3) 3,0%	234 (÷38) 5,5%	652 (+84) 3,3%	17 (÷3) 2,9%
10–19	43 (÷19) 2,9%	155 (÷29) 4,0%	523 (÷107) 2,6%	32 (+4) 4,6%
20–29	47 (÷19) 3,2%	139 (÷24) 3,4%	549 (÷135) 2,8%	41 (÷9) 6,2%
30–39	78 (+5) 5,8%	218 (÷24) 5,7%	1241 (÷171) 5,9%	455 (+179) 26,0%
40–49	73 (÷3) 5,0%		1108 (÷142) 5,2%	905 (+161) 14,7%
50–59	60 (÷20) 4,6%		1257 (÷413) 6,0%	1042 (÷61) 11,0%
60–69	39 (÷1) 3,8%	..	1417 (÷365) 7,8%	..

(Anm: Av statistiktekniska skäl framkommer en del av de flyttningar som i verkligheten skedde på 1920-talet först i siffrorna för 1930-talet, som sålunda är »för höga«).

Vid sidan av landsbygdens korta flyttningar fram och tillbaka som inte ändrade samhällsstrukturen började dock från 1860-talet flyttningen till städerna anta allt större proportioner, även om denna flyttningsrörelse i början växte ganska långsamt. Landsbygdens unga, som tidigare som pigor och drängar flyttat bara korta sträckor i gången, började i allt högra grad flytta längre bort till de expanderande industricentra, och dessa flyttningar har redan medfört en ändring av samhällsstrukturen; de har inneburit att befolkningen koncentrerats och att den arbetsföra befolkningen till stor del övergått från primärproduktion till urbana yrken.

År 1870 bodde endast 7,5% af Finlands befolkning i städerna, och denna procentandel hade fram till år 1920 inte stigit högre än till 16,1%. Man bör dock bemärka, att vissa av Finlands största städer vid den tiden i huvudsak växte utanför sina administrativa gränser. År 1950 bodde i Finland 32,2% av befolkningen i städer och köpingar och år 1970 redan över hälften, d.v.s. 50,4%. Samtidigt har befolkningen sökt sig bort från jord- och skogsbruk som år 1880 ännu livnärde 77% av Finlands

befolkning. År 1920 var motsvarende siffra ännu 64%, år 1950 42% och 1970 endast 23%.

Befolkningens flyttning från landsbygden och jordbruket var alltså långsam i Finland före första världskriget, den blev något livligare under mellankrigstiden och svällde snabbt från 1940-talet. Flyttningarna har varit livligast under ekonomiska högkonjunkturer, flyttningsrörelsen har fört befolkningen till Södra Finland och med tiden har flyttningsavstånden vuxit. Det senare har säkert påverkats av kommunikationernas utveckling, inberäknat informationsväsendet. Befolkningscentras dragningskraft har varierat med deras storlek. Helsingfors har haft den största dragningskraften och avgörande inflytande på urbaniseringstalen i hela landet.²

För de jordbruksdominerade områdena och samhällena har denna flyttningsrörelse inneburit en betydande minskning av befolkningens totala mobilitet, som vi redan har kunnat konstatera.³ I många landskommuner har dock uppstått en central tätort. Den har vanligen ett fördelaktigt läge i förhållande till kommunikationsledarna och är ofta men inte alltid kyrkbyn. Centralortens ställning i flyttningsrörelsen har ofta varit mer eller mindre förmedlande beroende på dess servicenivå och näringsstruktur. En av de ovan behandlade byarna, Ylikylä i Merikarvia utgör ett exempel på detta. Som centralort har byn å ena sidan samlat en flyttningsvinst från socknens avsidens belägna byar, men å andra sidan förlorat ännu mera befolkning till stadscentra. Man har kunnat konstatera att vissa industrialiserade landskommuner på samma sätt, åtminstone på 1920- och 1930-talet, fungerat som mellanetapper vid flyttningar till städer.⁴ Många sockencentra som uppstått i samband med handel och kommunikationer eller industri har utvecklats så kraftigt att de blivit nya köpingar, som senare blivit städer. Ända in på 1950-talet var det i Finland vanligt att avskilja en dylik utvecklad del från resten av socknen och ombilda den till köping med egen lokalförvaltning. Sedermera har socknar av detta slag i sin helhet ombildats till köpingar.

I de socknar som förblivit jordbruksdominerade har befolkningens mobilitet sålunda sjunkit under 1900-talet och det har främst berott på att inflyttningen varit liten. Den rörliga obesuttna befolkningen har försvunnit från jordbruket. Å andra sidan bands den obesuttna befolkning som stannade inom jordbruket i början av 1900-talet på sätt och vis vid jorden och vid boningsorten, då man efter inbördeskriget år

1918 stiftade en lag som gav torpare och backstugusittare en möjlighet att lösa in tidigare arrendehemman. Denna »bindning« kompletterades fyra år senare då man stiftade en lag om jordanskaffningar för kolonisationsändamål, som gav också lantarbetarna möjlighet att få egne odlingar. Samma kolonisationslinje fortsattes ännu genom jordanskaffningslagen av år 1945 som gav möjlighet att placera jordbrukare från det till Sovjetunionen avträdda området samt s.k. frontmän på kolonisationshemman. Kolonisationsverksamheten har gjort jordbruket i Finland småbruksdominerat, vilket bundit mycket folk och åtminstone tidvis i viss grad fördröjt flyttningsrörelsen till städerna. Man började dock redan på 1950-talet flytta bort från småbruken, varvid odlingsenheternas antal började minska och hemmansstorleken växa.

Vissa undersökningar som rör 1950- och 1960-talen visar, att mobiliteten samtidigt med befolkningen överflyttats från jordbruket till de urbana näringarna. På landsbygden har mobiliteten, som vi redan konstaterat, minskat, eftersom de jordbruksdominerade områdena i huvudsak numera endast har utflyttningar. Jordbrukare och småbrukare är den minst rörliga kategorin av befolkningen. Däremot har man konstaterat att kommuner och områden som domineras av industriella och tertiära näringar karakteriseras av större rörlighet. Förutom att de urbana områdena fått flyttingsvinst från jordbruksområdena förekommer ett livligt flyttningsutbyte fram och tillbaka mellan dessa områden. Flyttningsvinsterna och -förlusterna har ofta varit obetydliga i detta flyttningsutbyte. Det är främst arbetarna som står för denna mobilitet. Speciellt rörliga är de som utför intellektuellt arbete. Ett stort antal självständiga företagare på en ort har däremot visat sig vara en faktor som binder befolkning.

Flyttningsrörelsen berör således inte alla befolkningsgrupper på samma sätt utan är till sin natur selektiv. Det är de unga arbetsföra åldersgrupperna som är flyttningsbenägna, vilket medför snedvridningar i åldersstrukturen i de områden som har flyttningsförluster. I många avlägsna byar har utvecklingen redan gått mycket långt i denna riktning, och t.ex. Ketteli by kan redan med fullt skäl karakteriseras som en by av åldringar (se bild 1). Flyttningsrörelsen har fört de demografiskt produktivaste åldersgrupperna bort från landsbygden och det har medfört att nativiteten sjunkit och att befolkningsutvecklingen retarderat också på detta sätt. Flyttningsrörelsen är selektiv också i fråga om

skolning: de personer som flyttar har i medeltal fått mera skolning än de som stannar. Generaliserande och förenklande kan man sammanfattningsvis konstatera, att den unga, arbetsföra, demografiskt produktiva längre skolade samt regionalt och socialt rörliga befolkningen till följd av flyttningsrörelsen koncentrerats till tätorterna.⁵

Och vad är sedan slutligen lokalsamhället som jag än så länge inte definierat. När man skriver lokalhistoriker i Finland definierar man i allmänhet det administrativa område som bildas av en kommun eller socken som en sådan enhet. På basen av det jag tidigare sagt torde man kunna konstatera att problemet »Migrationsprocessen och lokalsamhället« således gestaltar sig mycket olika beroende på om det administrativa lokalsamhället förblivit relativt homogent i sina näringsfunktioner eller om en näringsstrukturell och regional differentiering skett inom området och i hur hög grad.

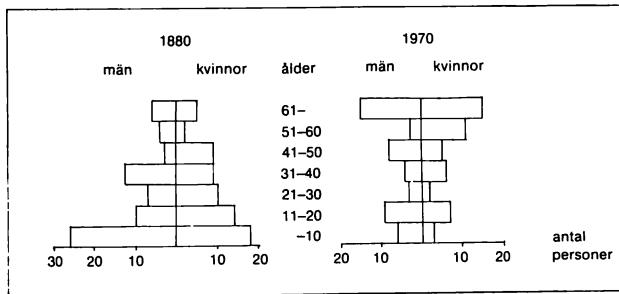

Bild 1: Befolkningen i Ketteli by fördelad enligt ålder och kön åren 1880 och 1970.

Källor

1. *Jutikkala, Eino*: Sääksmäen pitäjän historia (Jyväskylä 1934) 684–85.
2. *Lento, Reino*: Maassamuutto ja siihen vaikuttaneet tekijät Suomessa vuosina 1878–1939 (Turku 1951) 208–214; *Lento, Reino*: Muuttoliikkeen suunnasta eräissä Varsinais-Suomen kunnissa vuosina 1921–1945. Väestöliiton vuosikirja III (Vammala 1951) 101–102; *Riihinen, Olavi*: Teollistuvan yhteiskunnan alueellinen erilaistuneisuus (Helsinki 1965) 40–41; *Waris, Heikki*: Muuttuva suomalainen yhteiskunta (Porvoo 1968) 13–20, 26 ja 44.
3. Siffrorna för den totala mobiliteten fås genom att addera procenttalen för mobiliteten inom och utom byn i de tidigare tabellerna.
4. *Lento* (Vammala 1951) 101.
5. *Purola, Tapani*: Maassamuuton vilkkaus. Tutkimus maassamuuton vilkkauksen alueittaisista eroista ja niihin liittyvistä tekijöistä Suomessa v. 1951–1955. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen tutkimuksia (Helsinki 1964) 83–90 ja 108–114; *Riihinen* (1965) 31–39; *Valkonen, Tapani*: Perinteellisestä uudenaikaiseen. Tutkimus yhteisön ja yksilöiden uudenaikaistumisesta Ristiinassa. Helsingin Yliopiston Sosiologian laitoksen tutkimuksia N:o 55 (Helsinki 1965) 66–69 ja 132–137; *Valkonen, Tapani* ja *Kukkonen, Kaisa*: Maaltamuuton valikoivuudesta. Väestötutkimuksen vuosikirja IX (Vammala 1966) 38–39; *Waris* (1968) 38–39.

VANDRINGSMØNSTERET I DE NORDISKE
LANDES BEFOLKNING 1860–1900.
ET LOKALHISTORISK PROJEKT
Kristian Hvidt

Emigrationsforskningen fik i 1960'erne et opsving i Sverige. Et institut i Uppsala under dr. Sune Åkermann satte en serie studier i gang og også i de andre nordiske lande kom der en forskning i gang. Fælles for alle disse var formålet: at finde baggrunden for masseudvandringen mellem 1860 og 1914, dels for fænomenets egen skyld, men også fordi den i sin baggrund afslører en lang række karakteristiske træk i udvandringslandenes sociale struktur. En række monografier herom baseret på nyt statistisk materiale så dagens lys og en sammenfatning af synspunkterne fremkom i rapporten til det nordiske historikermøde i København i august 1971.

Studiet af emigrationen var ikke nyt i 1960'erne, det var kun synsvinkelen og synspunkterne der var nye. Udgangspunktet for alle på feltet har været Gustav Sundbärgs store betænkning 1910–13, hvis synspunkter nu er forældet, men som i sig indeholder et vældigt statistisk materiale. De, der først tog dette materiale op til studium, var nationaløkonomer, som i sammenhængen mellem emigrationen og de økonomiske konjunkturer fandt et materiale, der kunne føre til en række fremragende teorier, modeller om man vil indenfor demografien. Da studiet af emigrationen blev taget op igen af historikere i 1960'erne var det ud fra det synspunkt, at emnet trængte til at tages op på et bredere, historisk-empirisk grundlag. Nogle mente, at økonomernes ofte ret summariske behandling af aggregeret statistik, hvori millioner af individuelle menneskeskæbner slusedes ud og ind af tabeller og diagrammer, skjulte væsentlige træk i sagen. Dette viser sig især, når man iagttager udvandringens struktur og fluktuationer på »mikroplan«. Variationerne kan være kolossale mellem to nabosogne eller amter.

I fortsættelse af det samarbejde mellem nordiske emigrationsforskere, der manifesterede sig i møderapporten 1971, skabtes derfor et projekt, hvorefter man på mikroplan ville afprøve de resultater og hypoteser, som var fremsat på grundlag af de nationale statistiker. I første omgang aftaltes det at udarbejde et atlas over Norden, hvorpå der på en række

blade ved skravering vistes udvandringsintensiteten i de lokale enheder, amter, fylker og härrad, i hvert af tiårene fra 1860–1914. Atlaset, der vil blive færdiggjort i løbet af 1974, vil vise spredningsmønstret i udvandringen efterhånden som fænomenet accelererede.

Vigtigere og mere ambitiøst er imidlertid det forskningsprojekt, der med støtte fra Nordisk Kulturfond søsattes i 1972 og ventes afsluttet i løbet af 1974. Det er her, at lokalhistorien får sin betydning. Efterhånden som emigrationsforskningen er skredet frem har interessen vendt sig i retning af det mere brede begreb befolkningsmobilitet med særligt henblik på samspillet mellem indre vandring og emigration. Dette fænomen er meget vanskeligt at få på nært hold på nationalt plan som følge af den ufuldstændige befolkningsstatistik og fordi ukendte faktorer, residualtal, forhindrer konkrete resultater.

For altså at få hold på mobilitetsfænomenet har man i de fem nordiske lande – Island er aktiv deltager – udvalgt et sogn i hvert land, hvis vandringmønster forsøges analyseret så indgående som muligt. Områderne er udvalgt efter en række kriterier for at få så ensartede forhold som muligt. De er af omtrent ens størrelse, omkring 2.000 indbyggere, er alle så vidt muligt agrare milieuer og alle fjernede mere end 20 km fra en større købstad, altså uden for det umiddelbare influensfelt, lige som sognene ikke berøres af jernbanelinier. Endelig er valgt sogne med en stor emigrationsintensitet i alle landene. Valget af område er for Danmarks vedkommende faldet på Torslev sogn i Dronninglund herred, Hjørring amt, i Norge på Ullesaker sogn nord for Oslo, i Finland Toholampi sogn i Ostrobotten. I Sverige er optaget to sogne, dels Älfta sogn vest for Uppsala og dels Julita sogn i Småland. For Island er forholdene særlige, idet der ikke forelå nogen emigrationsstatistik. Dette er imidlertid under oparbejdelse og indkodning på databånd takket være to islandske studerende, Helgi Skuli Kjartanson og Junius Kristenson for midler indenfor projektets rammer. Det synes at vise sig, at den islandske udvandring i omfang endog har overgået den norske emigration og det i et langt mindre spænd af år. Også på Island kommer en lokalundersøgelse i form af en afhandling af Junius Kristenson over Norramula syssel i det nordlige Island.

Mulighederne for at foretage en lokalundersøgelse over vandringmønstret er afhængig af kilderne. I Danmark og Norge og tildels Island må grundlaget være de 10-årige folketællinger kombineret med kirkebø-

gerne, et materiale, der giver langt færre muligheder end den i verden enestående svenske og finske befolkningsstatistik, husforhørlængderne. En hjælp i dansk (norsk) materiale er lægdsrullerne for de værnepligtige, der viser den mandlige del af befolkningens vandringer. For alle fem lande er arbejdet pr. 1. oktober 1973 så langt, at materialet ligger på bånd sådan at tabelproduktion og behandling af det social-historiske materiale med henblik på delrapporter kan begynde.

Hvad var det for milieuer, den bevægelige del af befolkningen udgik fra – hvad var deres familiebaggrund? Det er af central betydning at få rede på, hvad der skete med børneflokkene, der voksede op på gårde og husmandssteder, hvor kun en af børnene kunne videreføre landbruget. Hvorhen rejste de øvrige børn? Hvor mange blev i sognet, hvor mange rejste til byerne eller til de oversøiske lande? I familiemønsterets ændringer i årene efter 1850 ligger skjult meget væsentlige sider af samfundets strukturændringer i samme periode, således bidrag til forståelse af vandringerne fra land til by og tildels også udstykningsmønstrene.

Det er tanken, at gennemføre undersøgelsen parallelt i de deltagende nationale arbejdsgrupper og på det grundlag udarbejde rapporter for hvert land, der besvarer de opstillede problemstillinger. Derefter skal en af de deltagende forskere udarbejde et forsøg på en komparativ syntese.

P.S. Efter at ovenstående blev skrevet er de skitserede projekter i al væsentligt blevet gennemført. De enkelte landes detailstudier over enkelte sogne eller kommuner samt en større konkluderende indledning er under trykning og vil udkomme i løbet af sommeren 1977 som et særtryk af tidsskriftet *American Studies in Scandinavia*. For Danmarks vedkommende er undersøgelsen udført af stud.mag. Arne Vangdrup.

DEN MODERNE MIGRATIONSPROCES OG LOKALSAMFUNDET (SVERIGE)

Rolf Hagstedt

Forskningen om befolkningsrörligheten har ju den fördelen, att den kan bedrivas inom en rad vetenskapsgrenar. Det innebär, att möjligheten att få migrationsprocessen mångsidigt belyst är stort. I Sverige har också banbrytande insatser gjorts av demografer, kulturgeografer och ekonomiskt inriktade forskare, medan historikernas insats länge var tämligen obetydlig på detta forskningsfält.

Den första större undersökningen rörande omflyttningarna i Sverige under senare hälften av 1800-talet genomfördes inom ram för den stora emigrationsutredningen¹. Folkomflyttningen inom landet är här emellertid inte någon huvudsak, utan redovisas endast som en av de faktorer som påverkat den demografiska utvecklingen i olika delar av riket.

På 1930-talet bedrev Dorothy S. Thomas och Myrdalsgruppen vid Stockholms Högskola forskning, som syftade till att se hur de ekonomiska konjunkturerna påverkat omflyttningen under perioden 1895–1930/3.² Bl a gjordes en indelning av hela riket i jordbrukskommuner, blandkommuner, industrikommuner och städer för att belysa den lokala näringsstrukturen. En analys av omflyttningens nettoresultat gav därvid vid handen, att jordbrukskommunerna, oavsett var de låg, förlöpande förlorade befolkning till de övriga kommuntyperna. Även blandkommunerna gjorde i det långa loppet förluster, medan industrikommunerna sett över hela perioden gjorde vinster, om än inte stora. Städerna – och särskilt de större städerna – redovisade däremot betydande flyttningsvinster.³ Undersökningen visade således, att industrialiseringen haft de vanligen presupponerade, men dittills obevisade, effekterna på flyttningsrörelserna. Modernare forskning har härvid kunnat peka på kedjeeffekter. Industrikommunerna har vanligen haft betydande vinster i förhållande till lägre urbaniseringsnivåer, samtidigt som man har haft flyttningsförluster i förhållande till den högre urbaniseringsnivån. – Det kan i sammanhanget omnämnas, att myrdalsgruppens basmaterial, inklusive, opublicerade promemorior och diskussionsinlägg, som legat oanvänt sedan början av 1940-talet, 1972 ställdes

till migrationsforskningsprojektets i Uppsala förfogande av D S Thomas. En utvärdering av materialet har enligt uppgift gjorts av Sune Åkerman. Resultatet kommer att redovisas i ett kommande arbete, *Scandinavian and Swedish Migration*.

Både emigrationsutredningen och myrdalsgruppen redovisade förändringar på macronivån. Undersökningar av detta slag är värdefulla även för den lokalhistoriskt inriktade forskningen inte minst därigenom, att man vid val av undersökningsvariabler bör välja sådana som är signifikativa för större aggregat.

Intensivstudier av flyttningarna till och från ett område har sedan länge utförts av kulturgeografer. De har vanligen varit intresserade av att söka ett (lagbundet) samband mellan distans, folktäthet och flyttningensintensitet.⁴ Som regel har dessa undersökningar varit inriktade på att utröna en centralorts – vanligen en stads – attraktionskraft på sitt omland. Man har därvid kunnat vise på en påfallande konstans i flyttningmönstret, liksom på en betydande omflyttning, där in- och utflyttningen i det närmast tagit ut varandra. Att det senare också varit fallet för den i det långa loppet förlorande parten i flyttningrörelserna, de rena landsbygdskommunerna, har Torsten Hägerstrand visat i sin välkänd studie av den lilla skogsbygdssocknen Asbys flyttningsslängder under perioden 1840–1944.⁵ Senare forskning, både internationell och svensk, har givit vid handen, att Asby-fallet är tämligen representativt.

Medan äldre historiskt inriktade migrationsforskare företrädesvis fäst avseende vid nettoförskjutningarna eller arbetat på högre och, statistiskt sett, mer lättillgängliga aggregationsnivåer,⁶ och därvid kommit till resultatet, att den inrikes omflyttningen var obetydlig, så har den moderna migrationsforskningen i ökad utsträckning uppmärksammat bruttoflyttningarna på lokal och regional nivå. Man har då kunnat peka på en påfallande stor rörlighet som utmärkande för både det förindustriella och det industrialiserade samhället. Detta är bl a resultatet i Sture Martinius' studie »Befolkningsrörlighet, under industrialismens inledningsskede i Sverige« (1967). Det helt dominerande slaget av flyttningar företogs över korta avstånd. Martinius finner, att den okvalificerade arbetskraften, drängar, pigor och jordbrukets lösarbetare, hade den största rörligheten. Däremot dominerade den kvalificerade arbetskraften flyttningarna över längre distanser. I jämförelse med nettoflyttningarna fluktuerade flyttningensintensiteten svagt, vilket skulle

tyda på att den stora massan av flyttningar i ringa mån påverkades av konjunktursvängningarna.

Iakttagelsen stämmer med den Dorothy S Thomas gjort. Under hennes undersökningsperiod, 1895–1933, tenderade dessutom nettoflyttningarnas del i den totala omflyttningen att minska.⁷ Även Gösta Ahlberg har för delvis samma tid, 1911–1950, funnit, att flyttningarna höll sig relativt konstanta, trots att åtminstone 1940-talet uppvisade en stor rörlighet på arbetsmarknaden, vilket kunde förväntas ha medfört en stegring av flyttningsintensiteten.⁸ Detta tyder på att samvariationen mellan de ekonomiska konjunkturerna och den totala migrationen skulle vara mindre, än man vanligen trott. Det är en påfallande konstans i flyttningarnas omfattning och inriktning. Migrationen under perioden fram till 1950-talet förefaller till sin karaktär vara konservativ. Men samtidigt har ju mycket påtagliga förändringar skett i näringslivsstruktur och urbaniseringsgrad. Dessa är således resultatet av de små nettoförskjutningarnas kumulerade effekt. Därför har man velat skilja mellan en cirkulär rörlighet, ofta över korta distanser och särskilt knuten till landsbygdens monotona arbetsmarknad, och en rörlighet över längre distanser. De cirkulära flyttningarna har inte förväntats ge några sociala förändringar till resultat, medan man vanligen velat finna ett samband mellan långdistansflyttningar och social mobilitet. Mot den bakgrunden framstår det senare slaget av rörlighet som mer värd att undersöka för den som är intresserad av människorna i migrationsprocessen.

Man har väl vanligen betraktat det som självklart, att en industriort med många arbetstillfällen skulle verka attraherande på en omgivande jordbrukskommuns befolkning, särskilt om denna var talrik. Att det inte alltid var fallet – åtminstone inte i industrialismens inledningsskede – har Björn Rondahl visat i sin undersökning av befolkningsutbytet mellan träindustrin i Ljusne och den omgivande Söderala kommun.

Träindustrins behov av arbetskraft tillgodosågs av arbetsvandrare från Värmland och Dalarna. Dessa arbetsvandringar ledde mer sällan till någon varaktig bosättning på industriorten. Rondahl förklarar den bristande kontakten mellan det av jordbruk dominerande omlandet och den expanderande industriorten med förekomsten av en »rural-industriell barriär«. Jordbrukarna tvekade att lämna sin näring för arbete i industrin. Liknande avoghet mot att definitivt bryta upp från ursprungsmiljön möter också hos arbetsvandrarerna.⁹

Den »rural-industriella barriären« kommer igen i L-G Tedebrands avhandling »Västernorrland och Nordamerika 1875–1913« (1972). De bönder som sålde sin mark till skogsbolagen attraherades vanligen inte av sågverksindustrins arbetstillfällen. De emigrerade i stället ofta och slog sig då ned som jordbrukare i Förenta staterna och Kanada. De utvandrande industriarbetarna från Sundsvallsområdet sökte sig däremot vanligen till sågverksdistrikten i Förenta staterna.

Rondahls och Tedebrands forskning ger anledning till att ifrågasätta den tidigare förhärskande uppfattningen, att jordbruksbefolkningen svarade på den växande industrins behov av arbetskraft och tveklöst flyttade in till städer och tätorter, då arbetstillfällena i dessa ökade. De bägge undersökningarna är emellertid ännu för isolerade, för att vi ska kunna dra några generella slutsatser utifrån dessa forskningsresultat. Skulle t.ex förhållandet Ljusne-Sördala vara representativt för resten av den norrländska träindustrin förutsätter detta arbetsvandringar av gigantiska slag.¹⁰ Det måste dock vara ett huvudintresse för migrationsforskningen att undersöka den rurala – industriella mobiliteten.

Därmed skulle man komma över till frågan om vilka faktorer, som ligger bakom enskilda migrationsbeslut och hur de samverkar. Det skulle emellertid föra för långt att gå in på när och det hör heller inte till uppgiften. Jag vill bara fästa uppmärksamhet på en metodiskt intressant studie av Sune Åkerman – Per-Gunnar Cassel – Egil Johansson, *Befolkningsrörlighetens bakgrundsvariabler. Ett försök med aid-analys* (1971).

Om min redogörelse har haft en klar kronologisk slagsida åt slutet av 1800-talet och de första decennierna av 1900-talet så beror det på, att det är denna period som främst tycks intressera den *historiskt* inriktade migrationsforskningen. Denna ställer också i högre grad än ekonomerna och geograferna, med sin ganska rationalistiska inställning, människan i centrum. Man har tidigare oftast utrett migrationens omfattning och inriktning samt sökt klargöra dess orsaker, vanligen genom att sammanställa den med ekonomiska konjunkturen. Denna forskning på macronivå håller på att kompletteras med studier på lokal och regional nivå, med försök till komparativa utblickar, så långt detta låter sig göras. Här finns fortfarande många angelägna forskningsuppgifter. Jag tror också, att man mer måste intressera sig för migrationens selektivitet: varför blir somliga människor migranter i den betydelsen att de bryter sig ur sin

tidigare sociala miljö, medan andra inte blir det? Assimilationsprocessen är ett annat viktigt fenomen, som bör undersökas. Och i det sammanhanget skulle man vilja veta mer om återflyttningen och återvandringen, dess omfattning och orsaker. Det som jag senast nämnt, har främst att göra med individerna i migrationsprocessen. Ett par viktiga frågor som hittills nästan helt lämnats obesvarade, men som i detta sammanhang bör ha det största intresse är, hur de samhällen reagerat som drabbats av betydande flyttningsförluster eller tillförts betydande flyttningsvinster.

Referenser

- Ahlberg, G*, Befolkningsutvecklingen och urbaniseringen i Sverige 1911–1950, 1953
- Gårdlund, T*, Industrialismens samhälle, 1942
- Hägerstrand, T*, En landsbygdsbefolknings flyttningsrörelser, Studier över migrationen på grundval av Asby sockens flyttningslängder 1840–1944, Svensk geografisk årsbok 1947
- Hägerstrand, T*, Flyttningarna till och från Simrishamn under 1900-talet, i: Simrishamn med omland, 1949
- Hägerstrand, T*, En modell för jämförelser mellan flyttnings- och födelseortsfält, Svensk geografisk årsbok 1950
- Kant, E*, Den inre omflyttningen i Estland i samband med de estniska städernas omland, Svensk geografisk årsbok 1946
- Mangalam, J J*, Human Migration. A Guide to Migration Literature in English 1955–1962, 1968
- Martinius, S*, Befolkningsrörlighet under industrialismens inledningskede i Sverige, 1967
Migration in Sweden, 1957
- Myrdal, G et alii*, Population Movements and Industrialization. Stockholm Economic Studies 10:2, 1941
- Rondahl, B*, Emigration, folkomflyttning och säsongarbete i ett sågverksdistrikt i södra Hälsingland 1865–1910, 1972
- Sundbärg, G*, Betänkande i utvandringsfrågan, 1913
- Rosander, G*, Herrarbete, 1967
- Tedebrand, L-G*, Västnorrland och Nordamerika 1875–1913, 1972
- Thomas, D S*, Social and Economic Aspects of Swedish Population Movements 1750–1933, Stockholm Economic Studies 10:1, 1941
- Utterström, G*, Jordbrukets arbetare I, 1957
- Wallander, J.*, Flykten från skogsbygden, 1948
- Åkerman, S*, Intern befolkningsomflyttning och emigration. Emigrationen fra Norden intil 1. Verdenskrig. Rapporter till det Nordiske Historikermøde i København 1971.
- Åkerman, S – Cassel, P G – Johansson, E*. Befolkningsrörlighetens bakgrundsvariabler. Ett försök med aid-analys. Emigrationsforskningsgruppen vid Historiska institutionen i Uppsala, Meddelande n:r 2, 1971

NOTER

1. *Sundbärg, G*, Betänkande i utvandringsfrågan, 1913
2. *Thomas, D S*, Social and Economic Aspects of Swedish Population Movements 1750–1933, Stockholm Economic Studies 10:1, 1941 och *Myrdal et alii*, Population Movements and Industrialization, Stockholm Economic Studies 10:2, 1941
3. *Myrdal*, 1941 Appendix II, Table 10 a–z
4. Se t ex *Kant, E*, Den inre omflyttningen i Estland i samband med de estniska städernas omland, Svensk geografisk årsbok 1946 och *Hägerstrand, T*, Simrishamn med omland, 1949, s 74–111
5. *Hägerstrand, T*, En landsbygdsbefolknings flyttningsrörelser. Studier över migrationen på grundval av Asby sockens flyttningslängder 1840–1944, Svensk geografisk årsbok 1947
6. Se t ex *Gårdlund, T*, Industrialismens samhälle, 1942, s 291 och *Utterström, G*, Jordbrukets arbetare I, 1957, s 5 f
7. *Thomas*, 1941, s. 290 f
8. *Ahlberg, G*, Befolkningsutvecklingen och urbaniseringen i Sverige 1911–1950, 1953.
9. *Rondahl, B*, Emigration, folkomflyttning och säsongarbete i ett sågverksdistrikt i södra Hälsingland 1865–1910, 1972
10. Påpekande av *Sture Martinius* i rec. av Rondahls arbete. SEHR 1/1972 s 114 f

DISKUSSION

Den moderne migrationsproces og lokalsamfundet

Ordstyrer: Knud Prange.

Diskussionsdeltagere: Rolf Fladby, Stein Tveite, Sven Lundkvist, Pentti Virranskoski, Viggo Hansen, Ann-Sofie Kälvemark, Mauno Jokipii, Ingrid Hammarström, Veikko Laakso, Rolf Hagstedt, Veijo Saloheimo, Edvard Bull, Nils Lewan.

Efter de fire indledninger kom diskussionen især til at dreje sig om, hvordan man skulle undersøge migrationernes betydning for udformningen af lokalsamfundet.

Det blev nævnt, at migrationer ikke blot er et nyere fænomen, der optræder inden for de sidste 100 år, men at de i dette tidsrum – bl.a. som en følge af industrialiseringen – har været så omfattende, at migrationsundersøgelser må placeres centralt, når man beskæftiger sig med lokalsamfundets historie i den nævnte periode. Nogen egentlig definition af migration nåede man ikke frem til. Der var dog enighed om, at en migration medførte en geografisk flytning af migranter over en administrationsgrænse. Som kilder til migrationsundersøgelser blev nævnt forskellige former for folketællinger. Især de, der har oplysninger om sidste opholdssted, vil her være af betydning.

I diskussionen om, hvad man skal undersøge, når man beskæftiger sig med den moderne migrations betydning for udformningen af lokalsamfundet, fremkom diskussionsdeltagerne med forskellige forslag. Spørgsmålet var i første omgang hvorvidt – og i så fald hvordan – man skulle finde frem til generelle træk i forudsætningerne for, og virkningerne af migrationerne. I oplæggene var det bl.a. fremført, at man kunne vælge repræsentative lokaliteter, men dette stillede flere sig tvøvende over for. Resultaterne af sådanne undersøgelser ville vise et gennemsnit, der næppe ville fortælle noget væsentligt om lokalsamfundet. Næsten ethvert lokalsamfund er unikt og vil let komme i konflikt med repræsentativiteten. Skal man kunne generalisere og foretage sammenligninger, skal dette ske ud fra et repræsentativt kildemateriale og ikke ud fra valgte, repræsentative lokalsamfund.

Der fremkom flere forslag til angrebsvinkler man kunne benytte ved undersøgelse af migrationens betydning for udformningen af lokalsamfundet, for eksempel undersøgelser af sociale holdninger og social lagdeling.

OM INDELNINGEN AV BEFOLKNINGEN I SOCIALGRUPPER MED ORTSHISTORIEFORSKNINGEN SOM GRUND UNDER TIDEN 1850–1960

Erkki Markkanen

När doktor Urho Rauhala publicerade sin avhandling i statsvetenskap »Suomalaisen yhteiskunnan sosiaalinen kerrostuneisuus« (Det finska samhällets sociala skiktindelning), föranledde detta arbete även bland historieforskarna diskussion om möjligheten att införa en ny typ av socialgruppering. Rauhala indelade befolkningen i tre huvudgrupper: överklassen, medelklassen och arbetarklassen. Varje grupp var ytterligare uppdelad i mindre undergrupper. Som grund för uppdelningen stod personens yrke och till yrket anslutna *värderingar*. Då man inte med objektiva mätningmetoder, på grund av lönen, utbildningen osv. kunde mäta inverkan, gjorde forskaren en vidlyftig intervju angående yrkets värdering och på olika bedömares uppgifter uträknade han medeltal och spridning. Sålunda lyckades han få en viss ordningsföljd på över tusen yrken.

I ortshistorierna har, så länge dessa förekommit, funnits olika socialgrupperingar. Nu har sociologerna så att säga inviterat till införandet av en ny typ av gruppering. Tidigare förekommande socialgrupperingar har för övrigt i viss mån varierat i olika sockenhistorier beroende på vilka omständigheter forskaren betonat. På senaste tid har tre-fyrindelningen vid grupperingen vunnit terräng.

Angående termerna samhällsklass, socialgrupp osv. har även olika tolkningar förekommit. Klassikerna, som stöder sig på olika klassteorier anser en tu-indelning i ägande kontra icke ägande vara tillräcklig, om var klass för sig ytterligare underindelas efter beskaffenhet och arbetets art. Senare har dessa indelningar justerats på olika grunder. Utan att närmare förklara uppkomsten av olika termer och deras betydelse kan man fastställa, att en viss befolkningsgruppering, som beskriver befolkningens sociala skiktindelning, är av nöden i ortshistorierna. Det finns många grunder på vilka denna sociala skiktindelning kan byggas, så som redan några anföranden på sociologins område visar. Som variabler, vilka beskriva social skiktindelning kan t.ex. följande av Gösta Carlsson anförda variabler nämnas:

- a) värdesättning
- b) auktoritet
- c) inkomster, yrke, förmögenhet
- d) roll inom produktionen (företagare – anställd)
- e) ideologi, klassmedvetande, intressegrupper
- f) uppfostrings- och kulturprägel (livsstil)
- g) socialt beteende och kontakter

Ovannämnda faktorer har säkert i förgången tid påverkat människornas bedömning av sin egen ställning, åtminstone redan på slutet av 1800-talet, då enligt Eino Jutikkala motsättningen ståndspersoner kontra allmoge bröts. Nu var det möjligt för en torparson att på trettio år avansera till en av Finlands största grosshandlare. Om vi beaktar de tillgängliga källorna, är det emellertid svårt att granska nämnda variabler, emedan vi knappast kan förverkliga intervjuer. Man kan tänka sig att det i tidningsartiklar eller i privata brev, eller i andra dylika källor kunde förekomma uppgifter som berör saken, men de torde dock vara rätt så njuuga. Dessutom innebure det oftast endast en persons omdöme. Fortfarande kan man genom att intervjua äldre personer kartlägga något visst yrker eller någon viss persons ställning. Om lanthandlande sades det ännu i början av detta århundrade, att de var som herrar, rätt förmögna, verksamma i ett specialbetonat yrke, vetande mera än sin omgivning osv. Då det är fråga om en framställning av hela befolkningens sociala skiktindelning, visar sig nämnda förfaranden rätt svåra att förverkliga. Det borde först utföras ett förarbete speciellt för detta ändamål. Det kunde ju tänkas att med nämnda material som grund utfördes – t.ex. ett avhandlingsarbete – en forskning av yrken och socialkategorier ur denna synvinkel. Tills vidare finns det inte något sådant.

Historikern får därför lov att ty sig till de s.k. objektiva kriterierna, varvid grupperingen kan ske genom att undersöka *näringsgrenar* och *yrken* samt *yrkesställning*. *Förmögenhet* kan även spela en viss roll vid beskrivningen av indelning i sociala skikt. Den enda enhetliga källa, som står till buds vid forskning i hela befolkningens indelning i sociala skikt under en tidrymd av 100 år är kyrkoarkivens *tioårstabeller* och från och med år 1950 *befolkningsregistret*. Ehuru principerna för statistiken över befolkningen tre gånger under nämnda tid förändrats, kan man nå ett

gemensamt mätningssystem, ty grundgrupperingen eller grupperingen enligt näringsgren och yrke bevarades hela tiden. Kyrkoarkivens befolkningstabeller följer i huvudsak näringsgren som grupperingsgrund. – Avsikten var att utröna den vid yrke bundna befolkningens nummerär och sammansättning. Ur befolkningstabellerna får vi således en gruppering som grundar sig på näringsgren. Den klarlägger grunden för befolkningens utkomst. Ur befolkningstabellerna kan man direkt göra en gruppering enligt näringsgren: på landsbygden kan man skilja på följande grupper t.ex.:

- I Lantbruk med binärningar
- II Hantverk och industri
- III Handel och samfärdsel
- IV Offentliga tjänster och fria yrken
- V Andra yrken och yrket inte känt

En sådan gruppering beskriver mycket illa den sociala skiktindelningen. Egentligen beskriver denna gruppering den sociala skiktindelningen endast i det avseendet, att vi ur andra sammanhang vet att olika yrken värdesatts olika och att vissa yrken bjudit större möjlighet för yrkesutövaren att avancera. På denna bas har sedan sociala bedömnin-
gar gjorts.

En indelning efter *yrke* och *yrkesställning* ger en bättre bild av den sociala skiktindelningen. För detta slag av klassifiering ger befolkningstabellen rätt så goda möjligheter. I källorna har nämligen inom varje yrkesgrupp skillnad gjorts mellan å ena sidan ägare och anställd å andra sidan mellan ledande och lägre tjänstemän o.s.v. På hvilket sätt yrkesställningen inverkar t.ex. inom jordbruksyrkena framgår bl.a. av att bönder, torpare och självförsörjande eller enhysesshjon egentligen gjorde samma arbete på åkrar och i skogar. I den sociala skiktindelningen intar de emellertid inte alls samma ställning. Inom samma yrke var deras ställning mycket olika och denna olikhet bestämdes av de olika jordbestittningsförhållandena. Befolkningstabellerna ger möjlighet till en sådan indelning i olika specialgrenar av samma näringsgren, i olika yrken, och i olika yrkesställningar. Någon alldeles noggrann bild av den sociala skiktindelningen får vi inte på detta sätt. Men även vid indelning på denna bas utviner man vetskap om olika kategoriers socialekonomi-

ska ställning, ty till varje yrkesgren och yrkesställning hör vissa möjligheter, enligt vilka gruppens socialekonomiska ställning bestämmes.

Om man tänker på ovan nämnda sociala skiktindelning beskrivande variabler, så kan man med historiska förfaranden följa endast yrke och produktionsroll tämligen noggrant. Förmögenhet som grund för socialgruppering kommer emellertid mycket nära ovan nämnda grupperingar. Egentligt material med hjälp av vilket befolkningen kunde grupperas efter förmögenhet finns det inte enhetligt att tillgå från det förlidna århundradet. Men gruppering efter yrkesställning beskriver såtillvida även förmögenhetsgruppering, som vi vet de till varje klass hörandes olika möjligheter. Möjligheterna bestämdes till stor del av ägoförhållandet eller av genom skolning nådd ställning, vilka omständigheter kan iakttas. Om vi tänker på landsbygden och indelningen stånds personer – allmoge närmare analyseras, så beskriver yrkesgrupperingen förmögenhet även på följande sätt.

	Besitter en lant- gård el. dyl.	Använder produktions- medel själv- ständigt, är arbetsledare i ledande ställning	Livnär sig på tillf. liten lön	Lever på understöd
Ståndspersoner och tjänstemän		X		
Hemmansägare	X			
Torpare		X		
Självförsörjande			X	
Hantverkare		X		
Handlande	(X)	X		
Arbetare			X	
Utan yrke				X

Ståndspersoner och tjänstemän ägde ibland jord, men i synnerhet under senare tider levde de på en betydande lön och intog inom sitt yrke en ledande ställning. Jord ägdes företrädesvis av hemmansägare. Torparna

kunde t.o.m. vara arbetsgivare. De var åtminstone självständiga företagare. Hantverkare och handlande besatt kapital eller redskap och stod i arbetsgivareställning. Arbetare och de som inte hade något yrke hörde till den grupp, som kunde livnära sig endast genom att sälja sin egen arbetskraft, så även jordbruksarbetarna. Någotsånär med denna precision kan man med ovannämnda gruppering beskriva även förmögenhetsförhållandena. Vi vet mycket väl, att torparna på landsbygden ibland kunde vara förmögnare än hemmansägarna; härom vittnar inte nämnda källor. Förutom förmögenhetsställning beskriver den yrkesenliga indelningen även i någon mån yrkesutövarens värdighet, varom forskaren får uppgifter från andra källor. Värderingen av samma yrke kan variera från ort till ort.

I stadshistorierna förekommer samma källa för befolkningens gruppering, d.v.s. befolkningstabellerna. Den grundar sig på näringsgren och yrke och på denna grund har grupperingar i allmänhet gjorts. Stadsbefolkningen är emellertid till sin struktur annorlunda än landsortsbefolkningen. I stadshistorierna har därför ofta använts gruppering i tre klasser; överklass, medelklass, arbetarklass, eller i fyra klasser; överklass, medelklass, arbetarklass och pariaklass, så som t.ex. akademiker Eino Jutikkala har gjort i Åbo stads historia, (Turun historia). Han har dessutom gjort vissa undergrupperingar. Professor Sven Erik Åström har i sina studier om Helsingfors gjort en ännu mera findelad klassgruppering på basen av yrke och yrkesställning. Han delar befolkningen i sju grupper vilka är: lägre borgerskapet och dess yrken, handlandena och handelsbiträdena, hantverkarna med biträden, medelklassens yrken, den lägre medelklassens yrken, arbetarbefolkningen och tjänstefolket. Forskningen berör tiden 1850–1910.

Jag har speciellt haft som mål att ge en bild av de möjligheter som finns att från en hundraårs period utföra en social gruppering av hela befolkningen. Detta kan knappast ske på annat sätt, än med en gruppering som baserar sig på yrkesställning, vilken för övrigt rätt bra beskriver även förmögenhet. Från en senare tid, t.ex från och med 1920-talet kan man naturligtvis göra specialutredningar på mera begränsade delområden, varvid det kan bli fråga om även andra grupperingar. I synnerhet olika stadsdelars befolkning kan i vissa fall vara avvikande på grund av något särskilt inslag, och fordrar då en annan gruppering än den vanliga. Andra grunder för beskrivningen av hela befolkningens

sociala skiktindelning kan man knappast anlita. Om man tänker sig andre variabler, så är värderingen, klassmedvetandet eller någon annan skiktindelning beskrivande variabel svår att definiera. Kännetecken sådana som värdighet på grund av samhällelig verksamhet o.s.v. framgår på annat sätt vid skildringen av ortsbefolkningens verksamhet och öden.

SOCIAL GRUPPERING – KILDER OG KRITERIER¹

Vagn Dybdahl

Jeg tillader mig at gå ud fra, at emnet skal tages ret indsnævret. Det er næppe sociale grupperinger efter alder, køn eller familiens livscyklus, vi skal drøfte. Det er nok snarere *klasser*, *statuslag* og den slags, der skal være i kikkerten.

Det er også et godt diskussionsemne. Når vi i min studentertid mødtes i den marxistiske gruppe, jeg var knyttet til, og vi ville være sikre på en livlig debat – man kunne jo ikke altid tilfredsstilles ved i enighed at konstatere, at det store sammenbrud var nær – når vi altså ville have en livlig debat, så tog vi klassebegrebet hos *Marx* op til diskussion. Det er karakteristisk, at netop *Marx*, klassekampteoriens ideologiske fader, egentlig aldrig har sagt, hvad en klasse er. Han opererer naturligvis med den klasse, der skaber merværdien, og den, der tilegner sig den. Vi kender også alle hans tredeling: *bourgeois*, småborgerskab og arbejdere. For *Marx* selv var dette dog abstraktioner; så snart han konkret arbejdede med sin samtids forhold, indviklede han sig i talrige sociale grupperinger, der sandt at sige står akkurat lige så upræcist og uskarpt, som det jeg vil sige i det følgende.

Når vi foretager *sociale grupperinger* i historien, kan det have *to forskellige formål*. Vi kan foretage en inddeling af samfundets borgere i forskellige grupper, hver med en række specifikke kendetegn, for ligesom *bedre* at kunne *overskue* et fortidigt samfund. Ganske vist er vi tilbøjelige til generaliseringer, f.eks. at alle danske var vikinger i meget gamle dage, at alle romere fik tiden til at gå med at drøfte politik på Forum Romanum; men vi skal ikke have lært meget historie, før vi ved, at sådan var det ikke. Vi skal dog vist i virkeligheden have lært mere historie, end nogen af os har for at være helt frigjort fra sådanne forestillinger. Denne inddeling i grupper tjener til at afbilde samfundet; ved at meddele, hvad der er karakteristisk for de enkelte grupper, får vi det, der kaldes *dagligdagens historie*. Det hele minder om sociologernes beskrivelser af nutidens samfund.

Vor inddeling kan også have det formål at give en uddybet forståelse af *konflikter i samfundet*. Vi vil give større dybde til forklaringen på f.eks. politiske eller kulturelle modsætninger. Det er sandsynligt, at en sådan gruppering også vil medtage en hel del af de momenter, der indgik i grupperingen, der var betinget af de deskriptive formål.

Det er imidlertid også muligt, at vi må bruge *forskellige inddelingskriterier til forskellige formål*. Drejer det sig f.eks. om nutidens socialpolitik, så er det sandsynligt, at det kan være frugtbart at slå selvstændige erhvervsdrivende og middelstore landbrugere sammen; drejer det sig derimod om skolepolitik, vil det nok være mere givende at gruppere de selvstændige erhvervsdrivende sammen med offentligt ansatte. I alle grupperinger er man tilbøjelig til at lade uddannelsen være et urokkeligt kriterium; men det er ikke givet, at dette er rigtigt i enhver situation. En geografisk gruppering af alle med en afsluttet akademisk uddannelse vil måske undertiden være frugtbart og føre til, at de pågældende ikke bør være en selvstændig gruppe, men slås sammen med andre. Der kan muligvis også være situationer, hvor alderskriteriet bør have en betydelig forrang over for andre kriterier.

Med det sagte har jeg villet understrege vanskelighederne i kriterievalget. Nu er sådanne grupperinger jo abstraktioner; jo mere facetteret, vi vil gøre abstraktionerne, desto mindre anvendelige og overskuelige bliver de, og vi skulle jo gerne kunne bruge dem til at løse de store spørgsmål. *Forsknings teknisk* har betragtningerne en særlig betydning. Når vi indsamler de *store datamængder*, som ofte er nødvendige for at kunne foretage sociale grupperinger, så vil der i reglen være en del data, der er overflødige ud fra de kriterier, vi har valgt. Vi er tilbøjelig til da at se bort fra disse overflødige data. Resultatet er, at der senere kommer andre forskere, der netop ønsker at anvende de »overflødige data« i deres kriterier, og de må da i gang med det samme kildemateriale. Det er en konfliktsituation mange kommer i, fordi det vil forlænge og omstændeliggøre deres egen forskning, hvis de også skal tage hensyn til andre og fremtidige forskere. I sidste instans er det imidlertid et *forskningsøkonomisk* problem, som må tages op.

Sammenhængende med det forskningstekniske er også spørgsmålet om *standardiserede klassifikationer*. Det er åbenbart, at det vil være en fordel, hvis betegnelsen »borgerlig overklasse« hos alle dækker det samme. Det vil blive lettere at anvende hinandens resultater, og man vil

bedre kunne foretage sammenligninger både i tid og geografisk. Tænk blot på en så simpel foreteelse som inddeling i aldersgrupper; snart er det i femårs, snart i tiårs grupper, og resultatet er, at man ikke kan sammenligne befolkningsforhold fra den ene by til den anden. Nu ved vi godt, at statistikerne har og har haft stort besvær med at opstille normal- eller *standardtabeller*; men de arbejder dog med problemet. Måske skulle vi også, når det gælder historisk statistik, prøve at få sat nogle standard-tabeller på benene.

Standardtabellerne vil kun kunne være meget formelle. Når det gælder det reelle indhold, vil en række *relative forhold bestemme, hvilke variabler* man interesserer sig for. Det vil måske nok til belysning af sociale stratifikationer være væsentligt at medtage antallet af hushjælpere i familien, når det gælder 1880'erne; men når det gælder 1970'erne, vil en sådan variabel være lidet sigende, al den stund at man skal meget højt op i den sociale lagdeling, før hushjælpere forekommer, medmindre de er betinget af erhvervsomstændighederne (husmoderens udearbejde).

Det relative viser sig også, når indkomsten lægges til grund. Hvis indkomsten var en absolut målestok, så ville alle være steget opad på den sociale rangstige i løbet af de sidste hundrede år. Det er da klart, at det er den relative indkomst, altså placeringen i indkomstfordelingen, man skal interessere sig for. Det er dog ikke gjort dermed. Der er vitterlig sket en udjævning af indkomstfordelingen, således at alle alligevel burde være rykket op (eller ned); men da vi fremdeles inddeler vort samfund i klasser, kan vi i hvert fald konstatere, at indkomsten ikke, eller ikke alene, er afgørende for den sociale gruppering.

De nævnte forskydninger viser, hvor vanskeligt det er at opstille, *kriterier, der er holdbare over længere tidsrum*. I vore fædres ungdom måtte man ikke (juletiden undtagen!) bære pakker på gaden, hvis man tilhørte overklassen eller den bedre middelstand. Heller ikke det vil være et sikkert kriterium i dag.

Det sidste eksempel hører til de *subjektive kriterier*; men netop disse spiller en ganske afgørende rolle. De er på den anden side formentlig det mest ustabile, vi har. Efter næsten alle tænkelige objektive kriterier skulle officerernes placering være uændret; der er dog næppe tvivl om, at de i de sidste menneskealdre er rykket ned på stigen.

De vanskeligheder, jeg her har nævnt, skal ikke afholde os fra at

studere sociale grupperinger. Vanskelighederne er netop et udtryk for, at resultaterne af sådanne studier vil kunne sige noget væsentligt om de ændringer, der finder sted i samfundet. Det er på den anden side givet, at vi bør periodisere vore analyser, da vi ellers ikke får de udsagn, vi skal bruge.

Periodiseringsproblematikken ved sociale grupperinger er mindst lige så stor som de to (kriterier og kilder), vi har sat på programmet. Det kan næppe nytte, at vi også vil drøfte den. Kun skal jeg nævne et synspunkt, der efter min opfattelse må være afgørende for, om der skal lægges en periodegrænse. Dette forhold er, om *de sociale klassifikationer, vi har valgt, stadig kan bruges til at forklare andre samfundsforhold*. I min bog »Partier og erhverv«, der behandler tiden 1880–1913, har jeg opstillet nogle sociale kriterier for politisk tilhørsforhold. Nu forholder det sig sådan, at der er en række valgkredse, hvorfra vi i lange perioder mangler valgstatistik. Ud fra de sociale kriterier har jeg da sagt, at i disse kredse må man have stemt sådan og sådan. Det synes også at være rigtigt. De pågældende kredse har nemlig, da de atter kommer ind i valgstatistikken, politisk gennemløbet en udvikling, der svarer til den formodede. Var dette ikke tilfældet, ville de sociale kriterier altså ikke passe mere. Vi ville da – med andre ord – være kommet ind i en anden periode, hvor andre kriterier skulle lægges til grund.

Står vi over for en historisk periode, spørger vi, hvilke *klasser* opererede man med *i samtiden*. Jeg må lige indskyde, at der godt i en periode kan have været en række individer, der mente, at de udgjorde en klasse – efter de almindelige definitioner har de så også gjort det – men at der i virkeligheden var tale om en *kvasi- eller pseudoklasse*. Hvis vi ikke kan anvende den operativt, har den ikke megen interesse for os og har heller ikke haft det i samtiden. Det er i Danmark måske tilfældet med proprietærerne.

Tilbage til, hvilke klasser samtiden regnede med. Det er uden tvivl vor vanskeligste opgave, når vi er kommet ind i det industrialiserede samfund. Endnu havde man godt nok visse *legale klassedelinger*, som blev benyttet ved valg (i Danmark »højstbeskattede«, i Sverige »graderingen« osv.), og det er givet, at der her ligger en rettesnor; men vi ved også, at den ikke er tilstrækkelig. En amerikansk sociolog har udtrykt det således: »Money may not always have been able to get a

Family into Society, in one generation, that is – but lack of it has almost always been able to get one out« Fra skønlitteraturen kender vi også talrige eksempler på, hvor svært det kan være for en velstående urtekræmmer at blive accepteret i handelens overklasse, ligesom den ny-rige grosserer forgæves løber storm mod den etablerede overklasse.

Beskrivelsen af klassedelingen kræver et meget omfattende studium af perioden og en meget bred indsigt i den. Vi kan nok ved gennemgang af forskelligt kildemateriale skaffe os viden om indtægtsfordeling, uddannelsesforhold, erhverv, boligtype, bosted osv.; men vi skal jo have at vide, i hvilken grad disse, og evt. forhold vi ikke har tænkt på (!!), var klassekonstituerende. *Skønlitteraturen og memoirerne* vil her være en stor hjælp. Her vil der også være meget at hente, når det gælder *klassernes manifestationer*. I det hele har jeg lidt svært ved at holde ude fra hinanden, hvad der er *klassekonstituerende* (klassedannende), og hvad der dernæst bliver et udtryk for (manifestation af) den kultur eller livsform, der udvikler sig i klassen. Det er for så vidt også det, der er problemet for den velstående urtekræmmer, som opdager, at det ikke er nok med penge, en fransktalende hustru og malerier. Nu behøver det næppe at siges, at selv om denne ene urtekræmmer af sin samtid skulle blive accepteret som »overklasse«, så har det ingen betydning for os; statistisk vil vi under alle omstændigheder placere ham i lavere middelklasse.

Samme *middelklasse*² er og bliver i øvrigt det store problem, både når det gælder klassens konstituering og dens manifestationer. I det store og hele går det nogenlunde glat med *overklassen* og med *arbejderne*, men så dukker vanskelighederne op (det gjorde de også for Marx, der jo ellers principielt arbejder med en dikotom klassedeling).

Middelklassen selv er og var også usikker. Den var mere sikker på, hvad den ikke var, end på, hvad den var. Det er på den anden side særlig vigtigt at sætte ind på studiet af middelklassens forhold, fordi den i så mange retninger er betydningsfuld. *Alene afgrænsningen er i sig selv en politisk faktor*. I dag drøftes det intenst, hvorfor der ikke kommer flere arbejderbørn i gymnasiet. Vi risikerer imidlertid, at debatten er afsporet i starten, hvis det i virkeligheden er sådan, at den faglærte arbejder, der er blevet postbud, portner eller værkfører, fremdeles bør betragtes som

arbejder. Er *han* arbejder og ikke middelklasse, så bliver arbejderbørnenes andel af gymnasieelever meget større.

Middelklassen er også en væsentlig *politisk kraft*. Den er det ikke som følge af størrelse eller samdrægtighed, men på grund af *ustabilitet* og politisk *divergens* inden for klassen.

I det økonomiske liv har middelklassen i de sidste menneskealdre fået større og større betydning. Det er blevet dens livsmønster, der er førende; kun i ringe grad kan det betale sig at sætse sin produktion på overklassens forbrug og ønsker.

Det er også gennem middelklassen, den *sociale mobilitet* har fundet sted. Det er dog muligt, at den er foregået via bestemte grupper inden for klassen.

Generelt må det om *middelklassen* siges, at den i højere grad end overklasse og arbejdere er blevet *sløret* på grund af den stigende *erhvervsdifferentiering*. Udviklingen i dette århundrede, særlig i mellemkrigstiden og yderligere forstærket efter 2. verdenskrig har gjort betegnelsen middelklasse mere og mere facetteret, således at den forsvinder til fordel for en voksende tendens til at splitte den op i flere grupper. Det er også karakteristisk, at der ikke mere er politiske partier, som kalder på middelklassen som en samlet gruppe.

Studiemulighederne i og ved hjælp af sociale grupperinger er meget rige. I »Socialhistorie i købstæderne« har jeg navnlig peget på en række konkrete problemer og muligheder; her har jeg holdt mig til nogle almene betragtninger. Forskningsområdet har sin særlige tiltrækning, fordi det på mikroplanet vil åbne store muligheder for et samvirke mellem historikere og historisk interesserede, hvis lyst særlig ligger på det indsamlede og registrerede.

NOTER:

1. Foredraget er især holdt på det principielle; enkeltteksempler og praktiske problemer er behandlet i »Socialhistorie i købstæderne«. (Fortid og Nutid, bd. 24, s. 643–58, 1969–71), som blev uddelt til seminarets deltagere.
2. Middelstand = sv. medelklas, ty. mittelstand; ikke = eng. middle class. Den engelske lagdeling: Upper class, Middle class, Working Class har bevirket en række sproglige og klassificeringsmæssige vanskeligheder, således at R. S. Neale bl.a. i »Class and Ideology in the Nineteenth Century« (1972) har indført klassifikationen Middling class.

SOCIAL GRUPPERING – KÄLLOR OCH KRITERIER

Sven Lundkvist

De konstateranden och iakttagelser, som jag kommer att göra i den följande framställningen, grundar sig främst på erfarenheterna från forskningsavdelningen Klassamhällets funktioner: Folkrörelserna, Uppsala. Problematiken är därmed fixerad till Sverige och de senaste 100 åren.

Det bör också sägas inledningsvis, att vi inom forskningsavdelningen tagit starka intryck av den internationella debatt och forskning, som just nu pågår om sociala grupperingar och strukturer i USA, Canada, England och Frankrike. De personliga kontakterna med forskare med hemvist inom New Urban Studies-gruppen har varit väsentliga.

Källorna till sociala grupperingar är självfallet starkt beroende av frågeställning. Rent allmänt vill jag här säga, att de nya kriterier, som jag skall diskutera senare, kraftigt utvidgat källmaterialet. Allmänt och översiktligt, utan att vara uttömmande, kan det presenteras som i bilaget.

För lokalhistorien är självfallet det lokala materialet av mycket stort intresse. Men även för icke lokalhistoriker är detta material viktigt. Vi har i det möjligheter att studera ett förlopp i detalj och vi kan bryta ned den offentliga statistikens allmänna indelningsgrunder. Vi har ett stort insamlat och publicerat material i den offentliga statistiken. Frågan är bare, hur vi rätt skall kunna utnyttja det och anpassa det efter de resultat vi kan nå i ett lokalt material.

I och för sig är det lätt att se ett insamlat och publicerat materials svagheter. För forskningen är det dock väsentligare att slå fast, hur materialet kan användas. Vid forskningsavdelningen i Uppsala har vi därför arbetat mycket med de källkritiska aspekterna. Vi har gått ned på ett antal enskilda orter och där studerat utvecklingen i detalj. Det är ett både mödosamt och ibland otacksamt arbete. Vissa resultat avtecknar sig dock. Exempelvis blir taxeringslängderna, som tidigare avfärdats på grund av sin otillförlitlighet, väsentliga för den sociale grupperingen. Genom att jämföra företagens lönelistor och taxeringslängderna har vi

kunnat konstatera, att de sistnämnda för flertalet orter faktiskt speglar lönerna. Vi får därigenom en grund för att bestämma individernas och gruppernas ekonomiska läge.

Källkritiken är därför ytterst viktig för att vi rätt skal kunna använda de stora materialgrupper, som finns och som måste utnyttjas på något sätt.

De stora datamängder, som det är fråga om även vid lokala punktundersökningar, gör det nödvändigt att använda datorer. Världen över arbetar man med problematiken, hur man effektivt skall få fram korrekta och relevanta uppgifter. Jag nämner här endast dataarkiven och deras uppläggning, frågan om utbytbara program länderna emellan och record linkageproblematiken, dvs. hur man ska få datorn att kunna identifiera personer.

De stora datamängderna och den källkritiska fixeringen av källmaterialet får emellertid inte bli självändamål. Som alltid kvarstår våra frågor till materialet och de problemställningar, som de föranleder. Jag har tolkat rubrikens »kriterier« som infallsvinklar till källmaterialet. Då jag nu övergår till kriterierna, kommer jag därför att uppehålla mig vid infallsvinklarna.

Av gammalt har ekonomisk och social ställning varit viktiga vid socialgrupperingar. Men problemen har varit och är fortfarande svåra vid en bestämning. Uppgifterna måste därför vara så omfattande som möjligt: timinkomst, årsinkomst, arbetsgivare, förmögenhet, yrkesställning, näringsgrenstillhörighet, hustruns arbete och inkomster, socialgrupp, bostadsförhållanden (storlek, antal rum, läge) osv. Också utbildning o.dyl. kommer in.

Med till bilden hör även de demografiska förhållandena; och då inte bara kön och ålder utan också civilstånd, antal barn och deras ålder, antal familjemedlemmar, inneboende osv. Det blir nämligen, efter vad jag kan förstå, allt viktigare att kunna fixera de demografiska faktorerna för att sedan kunna bestämma vissa socialgrupper och deras beteenden. Detta gäller exempelvis i början av 1900-talet och en bit in på det nya seklet, innan familjeplaneringen slagit igenom.

Från våra utgångspunkter har det varit väsentligt att kunna fastställa den politiska aktiviteten: röstberättigande, om vederbörande röstat, antal röster inom kommunalpolitiken i skedet före det demokratiska genombrottet, om kommunalutskylderna betalats, vilket var nödvändigt

för att man skulle få rösta, osv. Vi har vidare varit starkt intresserade av om personen i fråga deltagit i strejker o.dyl. De här nämnda faktorerna har visat sig vara av stor betydelse för att bestämma grupperingar och sociala grupper. Personer, som man tycker med ungefär samma ekonomiska och sociala förutsättningar i övrigt, har nämligen inte samma mönster i de här punkterna. De folkrörelseanslutna, dvs. fackförenings-, nykterhets- och frikyrkomedlemmar, exempelvis har betydligt högre valdeltagande i början av 1900-talet än andra grupper.

Därmed blir organisationstillhörigheten av stort intresse. Den kan för senare tid vidgas till en rad andra organisationer av olika slag. I förlängningen av fastställandet av organisationstillhörighet skymtar en rad samband, som visat sig väsentliga. Ett sådant är sambandet med utbildning och kanske ännu mer det med mobilitet.

Mobiliteten är av två slag: geografisk och social. Den geografiska mobiliteten har vi sökt fastställa genom födelseorts- och flyttningsfält. Vi har kommit till att denna rörlighet ibland nästan tycks ha varit en förutsättning för våra folkrörelser; deras uppkomst och fortsatte utveckling. Särskilt har ledarskiktet rört på sig. Men frågorna är ännu inte lösta helt, och vi behöver fortsatt forskning, innan vi kan säga, hur det var. Här har vi samarbete med migrationsgruppen i Uppsala. Så mycket är säkert, att man i framtiden inte kan bedriva socialgrupperingar utan att ta ställning till den geografiska rörligheten. Detta gäller i högsta grad också den sociala rörligheten. Vi har undersökt den på två vägar: inter- och intragenerationsmobilitet. Rörligheten mellan generationerna är bl.a. av stort intresse för belysa den svenska industriarbetarklassens uppkomst och utveckling. Rörligheten inom en generation får direkta sociala följder i form av ställning, inkomster, bostad osv.

De här skisserade olika infallsvinklarna har vi tillämpat i två undersökningar vid forskningsavdelningen: Person 1 och Person 2. Person 1 innebär, att upplysningar om varje vuxen person över 15 år i Eskilstuna och Västerås i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet sammanställs ur mantalslängder, taxeringslängder för bevillning av fast egendom och inkomst av kapital och arbete, röstlängder och lönelistor från de större industrierna. De resultat vi får fram ur detta material kan sedan för hela landet jämföras med uppgifterna i Person 2. Denna undersökning baseras på ett par enkäter, som gjordes 1899 och 1901 av Kommerskollegium för att kartlägga den svenska arbetsmarknaden. Det

insamlade primärmaterialet från omkring 23.000 arbetare, huvudsakligen inom verkstadsindustrin, ger viktiga upplysningar.

En annan teknik, som jag tror blir av betydels framöver vid socialgruppsbestämningar, är innovationsundersökningar. Vi har inom vårt projekt kunnat konstatera, att organisationsfrekvensen regionalt är mycket olikartad. Vi kan också se, att de sociala skillnaderna mellan stad, tätort på landet och ren landsbygd kan vara nog så stora. För att komma åt dessa skillnader har vi börjat tillämpa vissa av geografer och sociologer ursprungligen utvecklade undersökningsformer. Helt har vi ännu inte funnit den för oss lämpligaste formen, men vi hoppas göra det i en snar framtid. Just olika nyheters spridning och användning inom grupperna kan komma att ge viktiga karakteristika lokalt, regionalt och för hela landet.

Ett problem, som vi ständigt stöter på, är miljö och värderingar. Vi kan se, hur de olika folkrörelserna skapar miljöer för sina medlemmar och hur i dessa miljöer särskilda, från det övriga samhället ibland helt skiljaktiga värderingar varit rådande. En rekonstruktion av miljöer och en fixering av värderingarna där är därför för oss ett centralt men också mycket svårt problem. Vi rör oss med företeelser i det förgångna, som oftast inte kan direkt mätas och som så lätt blir feltolkade. Den sociala hierarkin var där ibland en helt annan än den gängse. Konfrontationen mellan olika värderingar och deras roll för ledarskikt och massa måste fastställas, innan vi kan förstå och få ett grepp om den politiska och sociala utvecklingen.

Kriterierna på den sociala grupperingen är alltså skiftande. Vi rör oss trevande i ett stort källmaterial. I den situationen framstår som ytterst väsentligt med fortsatt debatt och ett utbyggt samarbete för att komma till rätta med svårigheterna och problemen.

Bilag

Oversikt av svenskt källmaterial till social gruppering

A. Offentligt

1. *Statliga instanser*
 - Offentlig statistik
 - Befolkningsrörelser
 - Folkräkningar
 - Val
 - Undervisning
 - Kommunernas fattigvård och finanser
 - Skattetaxeringar, inkomst och förmögenhet
 - Rättsstatistik
 - KB:s 5-årsberättelser
 - Insamlat primärmaterial
 - Statistiska centralbyrån
 - Kommerskollegium
 - Länsräkenskaper
 - Utredningar
 - Kommerskollegium
 - Statens offentliga utredningar m.fl.
2. *Kommunala instanser*
 - Primärmaterial
 - Mantalslängder
 - Taxeringslängder
 - Röstlängder m.fl.
 - Statistiska publikationer
 - Utredningar
 - Kyrkliga längder
 - Födelseböcker
 - Dödböcker
 - Husförhörslängder m.fl.
3. *Arbetsgivare*
 - Lönelistor
 - Rapporter
 - Redogörelser m.m.

B. Tidningar

- Dagstidningar
- Periodiska publikationer
- Organisationers tidningar

C. Privat

1. *Organisationer*
 - Matriklar
 - Redogörelser m.m.
2. *Enskilda personer*
 - Uppgifter till myndigheter
 - Kassaböcker
 - Dagböcker
 - Brev m.m.

KRITERIER FOR SOSIAL GRUPPERING

Edvard Bull

Når en sosialpsykolog bringer to fremmede mennesker sammen i ett rom og de begynner å »interagere« – f.eks. ved å snakke sammen – har han etablert en »sosial gruppe«, som han kan gjøre eksperimenter med.

Når vi som historikere snakker om sosiale grupper, er det svært upresist hva vi mener. Men det er iallfall et annet begrep enn sosialpsykologenes. Vi krever at »gruppen« skal ha en viss stabilitet, varighet. Derimot stiller vi vanligvis slett ikke krav om at gruppens medlemmer i noen spesiell forstand skal ha kontakt med hverandre, kjenne hverandre, interagere. Vi kan snakke om »det norske småborgerskap« eller »den internasjonale arbeiderklasse« som sosiale gruppebegreper; men da er det *vi* som definerer »gruppen«, uten at vi av den grunn kan vente at gruppens »medlemmer« skal ha noen kjensle av fellesskap. Vi kan naturligvis også snakke om grupper hvor gruppebevisstheten *er* tydelig til stede: Medlemmene av et parti, arbeiderne ved en bestemt bedrift.

Men vi bruker sjelden gruppe-begrepet i de tilfelle, hvor deltakerne faktisk interagerer, samhandler, men i »*konflikt*« med hverandre eller ut fra helt forskjellige premisser. Vi oppfatter sjelden aksjeselskapets direksjon og fabrikkens arbeidere som én gruppe, selv om de i høy grad reagerer på påvirkning fra hverandre og for så vidt samhandler. Vi deler tvertimot de som er knyttet til fabrikkens inn i flere grupper, etter den stilling de har i bedriften. Tilsvarende er det visst heller ikke særlig vanlig at historikere oppfatter som en »sosial gruppe« en klan eller stamme, hele befolkningen i en bygd eller en nasjon. Sosiologenes og sosialpsykologenes »primærgrupper« er heller ikke vår sak.

Våre »sosiale grupper« er vanligvis temmelig tallrike, og de er preget av en eller annen form for innbyrdes *likhet* – fortrinnsvis likhet i levestandard og livsstil, prestisje og makt. Vårt gruppebegrep er naturligvis bestemt av to forhold: Hva vi skal bruke begrepet til, og hva slags opplysninger vi kan trekke ut av våre kilder.

Her som i all vitenskapelig virksomhet gjelder kravet om at vi

uttrykker oss *entydig*. For eksempel må lokalhistorikere som andre definere klart de gruppene de opererer med. Ellers blir det umulig å sammenligne den ene lokalhistoriske studien med den andre, og de blir verdiløse i større sammenhenger. De blir dessuten uklare som rene lokalbeskrivelser – siden all beskrivelse innebærer sammenligninger. Bruker man f.eks. i en skogsbygd begrepene primær-, sekundær- og tertiærnæringer, må vi få vite om tømmerfløterne i samsvar med tradisjonen er oppfattet som skogsarbeidere og er tillagt primærnæringene, mens mannskapet på tømmerbilene kalles transportarbeidere og plasseres i tertiærnæringene; eller om begge gruppene plasseres i samme bås, fordi de begge utfører samme funksjon, å flytte tømmeret fra skogen til fabrikk.

Men enda viktigere er det å være på vakt mot en annen skjødesynd hos alle slags historikere. Når vi sier noe om en gruppes »interesser« eller »meninger«: Hvordan skal det tolkes? »Bøndene på Sørlandet« mente slik og slik om religion eller om tollspørsmål, mens »bøndene på Hedmark« mente noe annet. Hvem er det da som har sagt eller skrevet dette, og i hvilken forstand var det vedkommende gruppes meninger?¹

Dette leder direkte over til et annet gjennomgående krav: Om nyansering innenfor de store, konvensjonelt oppfattede, gruppene, og om presisering av forskjeller innenfor gruppene. Men stort lenger er det kanskje ikke mulig å komme uten å knytte diskusjonen til bestemte problemkompleks.

Nå er vel all historieforskning og historieskrivning forsøk på å forklare vår egen tid. Men det gjelder på en særskilt måte for den nyeste historien. Og jeg tror lokalhistorikere flest – iallfall i Norge – gjerne bør gjøre seg *det* mer bevisst. Da kan de med fordel aktualisere sine problemstillinger i retning også av det som er politisk brennbar.

La meg derfor ta utgangspunkt i ett eller et par slike problemer. Mitt første eksempel er dette: I de nordiske land har det lenge vært skikk å si at klassekampen mellom arbeiderklassen og borgerskapet i det vesentlige er slutt – slik det er naturlig å tenke, når vi ser på f.eks. forholdet mellom de faglige landsorganisasjonene og arbeidsgiverforeningene eller på forholdene ved en del enkelté bedrifter. På den annen side insisterer mange radikale unge mennesker mer og mer bestemt på at klassekampen fremdeles er et sentralt fenomen, og at den vil lede til en eller annen form for revolusjon. Men alle synes å gå ut fra at vi iallfall

har hatt en periode da »arbeiderklassen« var sterkt innstilt på klassekamp og t.o.m. revolusjon; dette skal ha vært slik særlig i 1920-årene, og enda mer i Norge enn i Danmark og Sverige.

Her kan lokalhistorikerne i høy grad hjelpe til å kaste lys. Hvilke grupper innenfor den store arbeiderklassen var det som faktisk gikk i spissen for klassekampen – uttrykt f.eks. gjennom tilslutning til fagforeninger i perioden før første verdenskrig, gjennom stor streikeaktivitet, gjennom *ulovlige* streiker i mellomkrigsårene osv.? Og nå er det viktig å understreke: Det er like interessant å studere de gruppene som aldri har streiket på eget initiativ og som ikke organiserte seg i fagforeninger før i 1930-årene eller enda senere, da fagorganisasjonen var blitt et ledd i det etablerte samfunnsapparat og et disiplineringsorgan like mye som et kamporgan. Streikebryterne burde kanskje prinsipielt interessere oss like mye som de små gruppene av revolusjonære syndikalister.

Jeg mener selv å ha påvist at det var store forskjeller i »Klassekampholdning« i tiårene omkring 1900 blandt arbeiderne innenfor meget nærliggende bedrifter i trelast- og treforedlingsindustri i Halden, Frederikstad, Sarpsborg og omegn. Der fandtes arbeidere som stort sett aksepterte sin sosiale posisjon og stemte med Høyre. Det betydde ikke nødvendigvis at de var særlig tilfredse, men at de ikke så noen utvei til å forandre situasjonen: »Det kan'ke alle herrer være, det må au noen påsan bære.« Men det fantes også arbeidere i det samme området som var preget av en nokså konstant protestholdning overfor bedriftene og det bestående samfunnssystem. Jeg har ment å finne en hovedfaktor til å forklare forskjellene, i arbeidernes avstamning: Der bedriften var gammel og arbeiderne stort sett fulgte hverandre generasjon etter generasjon, fandt de seg i den klasseforskjell som alltid hadde vært, hadde ikke fantasi til for alvor å tenke seg noe annet. Men der nye bedrifter grodde opp i en fart og trakk til seg arbeidere i stort tall og langveisfra, ble det uro. Forandringer var uunngåelige, og arbeiderne stilte krav om de forandringer som passet *dem*.²

Jeg tror denne sammenhengen iallfall har så pass stor betydning at dette er en av de nyanseringene innenfor »arbeiderklassen« som lokalhistorikere bør interessere seg for: Hvordan rekrutteres arbeiderne til den industri som oppstår? Kommer de vesentlig fra det nærmeste nabolaget, eller hentes de langt borte fra?

Og hvordan er deres holdning til »klassekamp« i praksis? Et industristed som Stranda på Sunnmøre fikk en merkelig blomstrende møbelindustri i mellomkrigsårene, trass i alle kriser. Den ekspanderte, men ikke raskere enn at arbeiderne kunne hentes fra nærmeste omegn, de bevarte kontakten med bondesamfunnet – og fagforening stiftet de ikke, streike gjorde de ikke.³ Gruvearbeidere i Ålen i Sør-Trøndelag stiftet derimot fagforening relativt tidlig, og de stilte seg til og med under Martin Tranmæls ledelse i den »revolusjonære« fagopposisjonen av 1911. Men heller ikke de streiket eller demonstrerte, de interesserte seg derimot for kommunepolitikken. Disse gruvearbeiderne var nesten alle sammen også småbrukere eller sønner av småbrukere, arbeidermiljø og bondemiljø var ett og det samme. Den formelle tilslutning til fagopposisjonen må mer oppfattes som uttrykk for at Tranmæl bodde i Trondheim og at hans agitatoriske kraft var nær og sterk, enn for en reelt revolusjonær holdning blant arbeiderne.⁴

Men arbeidernes holdninger må forklares ut fra mange andre slags faktorer og. Så lenge arbeiderne på trelast-tomtene ved sagbruk og høvlerier måtte bære planker på skulderen, måtte de være sterke karer, og de måtte samarbeide nært, i lag der alle var avhengige av hverandre. Kraner og trucks og andre transportinnretninger forandret alt dette – og jeg tror arbeidernes holdning til hverandre og til bedriften forandret seg med. Anleggsarbeidet i et fjell-land skiftet karakter da pressluftboret slo igjennom. Ingen kan synge rallarviser eller snakke sammen i den helvetes-larmen. Her er nye grupperinger som lokalhistorikere bør være oppmerksom på: De arbeiderne som kan snakke sammen i arbeidstida, og de som ikke kan det, danner grupper med ulike forutsetninger for samhold og klassekamp. Teknologiske forandringer er ikke historikerne uvedkommende.

Antall arbeidere på hver arbeidsplass er naturligvis en annen viktig faktor. Kjønnsfordeling og aldersfordeling i arbeidsstokken likeså. Men mitt poeng er ikke annet enn det meget enkle: Lokalhistorikere har mindre enn noen lov til å nøye seg med unyanserte sekkebegreper som »arbeiderklasse«. De finere grupperingene må imidlertid rette seg etter problemstillingene og bygge på en mengde varierende kriterier. Gjør lokalhistorikerne godt arbeid her, kan de bidra til f.eks. å kaste lys over det forhold at sosialdemokratiske ledere faktisk har fått og får tilslutning til sin reformpolitikk fra store deler av en arbeiderklasse som etter mye

utmerket teori burde føre revolusjonær klassekamp. Og jeg tror de vil modifisere forestillingen om at arbeiderne *tidligere* var så mye sterkere innstilt på kamp.

Andre slags grupperinger er nødvendige hvis lokalhistorikere vil gi seg i kast med det andre problemkomplekset hvor jeg vil antyde noen synspunkter: Forholdet mellom »periferi og sentrum«, som naturligvis har nær sammenheng med forholdet mellom fraflyttingsområder og pressområder. I Norge ble disse problemene voldsomt aksentuert gjennom folkeavstemningen om EEC i 1972: 70% Nei-flertall i alle fylker nord for Trondheimsfjorden og i noen av Vestlandsfylkene, Ja-flertall i Oslo-området. Men det er i høy grad internasjonale problemer, og jeg tror lokalhistorikerne vil vinne atskillig inspirasjon og innsikt om de også vil gjøre seg det bevisst.

Jeg var på Corsica en sommer for ikke lenge siden og så hvordan landsbyene i det indre av øya dør ut: Olivenskoger høstes ikke mer, det lønner seg ikke. Århundrers slit med å bygge opp jorda i fjellskråningene i terrasser blir oppgitt, det hele blir slukt av maquis. Alderstrygd og annen pensjonsinntekt er blitt hovednæringsveien.

Det er klart dette vekker misnøye, og det tolkes som et maktspørsmål. Slagordet »Corsica = Culunia« fins svært mange steder. De store franske transportselskapene som Air France og Transat holder for høye priser, fordyrer varene på Corsica og hindrer turistr trafikken, ifølge regionalist-propagandaen. (Om det er riktig tar jeg ikke standpunkt til nå). Når så den franske stat skal »hjelpe Corsica«, skjer det f.eks. slik som på østkysten. Det er en stor slette, som har ligget nokså ubrukt siden folkevandringstida, fordi den var malaria-herjet. Men da amerikanerne okkuperte Corsica fra 1943 og pøste ut DDT, ble malariamyggene utryddet. Og nå er østsletta »mise en valeur« – gitt pengeverdi. Men den franske stat ga kreditten og dermed jorda ikke til corsicanske bønder, men til folk som ville og kunne drive storkapitalistisk jordbruk, særlig med vin. For en stor del ble det hjemvendte franske kolonister fra Algérie, som importerte nordafrikanere som lønnsarbeidere.

På Corsica kalles dette i regionalistisk propaganda for kolonialisme. Men det er ikke helt ulikt det som skjedde i Finnmark. Fisket er for en del overtatt av stortrålere med lønnsarbeidere som mannskap. Og fisken foredles i fabrikk i Hammerfest med importerte finske jenter som arbeidskraft. Også dette er en utvikling som er avhengig av statens

beslutninger, ved konsesjoner og på andre måter.

Slike forandringer er med andre ord direkte politiske maktspørsmål, og det er umulig å gå utenom dem, hvis man vil forklare det som skjer i et lokalsamfunn.

For en lokalhistoriker kan det være nødvendig å studere maktforholdet mellom mennesker i bygda og mange slags maktsentra: Bygdesentret (der et nytt kommunalt byråkrati har grodd opp i etterkrigstida, særlig etter de store kommunesammenslutningene i 1960-årene), fylkeshovedstaden (der noe lignende har skjedd), kanskje ledelsen for det konsernet som dominerer industrien i kommunen – og naturligvis til Oslo. »Periferi« er i denne sammenhengen blitt et slagord som lokalhistorikere kan bidra til å klargjøre. »Mennesker i periferien« er en slik kategori som jeg til å begynne med sa historikerne *ikke* pleier å regne som en »sosial gruppe«, fordi den rommer mennesker med så ulik levestandard, livsstil, prestisje og makt. Periferi er ikke bare et spørsmål om avstand i kilometer eller i reisetid. Avstandene er nesten opphevet for den som slipper å betale flybilletten og hotelloppholdet selv når han skal til Oslo – enten han er kommuneordfører, professor eller direktør. Men for alle andre er reisekostnadene vel så viktige som tiden. Og dermed har vi en ny »gruppe« som lokalhistorikeren må tenke på: Noen mennesker er ikke selv perifere, selv om de bor i periferien – fordi de ofte og lettvint kan reise dit de har behov for å reise, og fordi de kan få kontakt med og påvirke menneskene i de mest sentrale beslutningsorganene. Dermed er vi kanskje i ferd med å få ett landsomfattende »establishment«, som kan være representert inn i de mest perifere kommuner. Men kanskje kan det like godt oppfattes i velkjente klasse-begreper. Også i den såkalte periferi fins representanter for overklassene – som i våre dager viser stor evne til å supplere seg selv med mennesker, som kommer fra andre klasser, via politikk og organisasjoner, og f.eks. er ordførere.

Så blir min konklusjon den at spørsmålet om kriterier for sosial gruppering ikke lar seg besvare. Det er våre problemstillinger og våre analyser av problemene som er interessante. Grupperingene må variere i det uendelige med dem.

NOTER:

1. *Ottar Dahl*: Noen teoretiske problemer i sosialhistorien. Historisk tidsskrift 37 (1955) og i »Hundre års historisk forskning. Utvalgte artikler«, Oslo 1970.
2. *Edvard Bull*: Arbeidermiljø under det industrielle gjennombrudd. Tre norske industristrøk. Oslo, 1958, nytt opplag 1972. Jfr. *Bull*: Industrial Workers and their Employers in Norway around 1900. Scandinavian Econ. Hist. Rev., III (1955).
3. *Lars Kjöde og Sverre Måseidvåg*: Industriunderet på Sunnmøre, Oslo 1975.
4. *Henry K. Jensås*: Killingdal Gruber 1895–1920. »Trondhjemske Samlinger«, bd. 8, hf. 3, Trondheim 1971.

DISKUSSION

Social gruppering – kilder og kriterier

Ordstyrer: Ingrid Hammarström.

Diskussionsdeltagere: Stein Tveite, Viggo Hansen, Ingrid Hammerström, Marie Nisser, Päiviö Tommila, Edvard Bull, Vagn Dybdahl, Rolf Fladby, Ann-Sofie Kälveborn, Pentti Virrankoski, Nils Lewan, Sven Lundkvist, Knud Prange.

Diskussionen startede med, at man fra hvert af de fire repræsenterede lande redegjorde for, hvilket kildemateriale, man kunne inddrage i undersøgelser af lokalsamfundenes sociale stratifikation.

I den øvrige del af diskussionen kom man bl.a. ind på hvorvidt det ville være værdifuldt at udarbejde et standardiseret skema over sociale kategorier – et skema som kunne fremstilles på landsbasis eller eventuelt fællesnordisk basis, og som ville gøre det lettere at lave komparative undersøgelser af lokalsamfundenes sociale differentiering.

Værdien af et sådant skema blev draget i tvivl bl.a. fordi en social gruppering, foretaget ud fra de i et standardiseret skema anførte kriterier, ville være for grov og næppe give noget tilfredsstillende eller nuanceret billede af et lokalsamfunds sociale opdeling. Den sociale differentiering er ikke ens i alle lokalsamfund, f.eks. vil det samme erhverv ikke overalt give den samme sociale prestige.

Som afslutning på diskussionen blev der slået til lyd for, at man i undersøgelser af lokalsamfundenes sociale liv helt undlod at foretage nogen social gruppering, men i stedet undersøgte gruppedannelserne i lokalsamfundet.

SAMFUNDSUDVIKLING OG BOSÆTNINGSSTRUKTUR I DANMARK I NYERE TID

Viggo Hansen

Den nuværende bosætningsstruktur afspejler nøje en række trin i samfundsudviklingen og har sine rødder tilbage i sidste halvdel af 1800-tallet, da industrialiseringen for alvor begynder at vinde frem i Danmark.

Man kan her tale om 2 parallelt forløbende processer:

1. Ændringen i samfundsøkonomi fra det lukkede system baseret på selvforsyning til det åbne system, hvor pengeøkonomien og deltagelse i verdenshandelen bliver dominerende.
2. Overgangen fra en økonomi, hvori landbruget og dets binæringer spiller hovedrollen til dominans først i de sekundære, senere i de tertiære erhverv.

Virkelighedsgørelsen af disse ændringer i samfundsstrukturen må ses ud fra følgende forhold:

1. Liberaliseringen af handel og håndværk, som indtil midten af 1800-tallet var et købstadsmonopol og et væsentligt privilegium for disse.
2. Den tekniske udvikling inden for landbrugssektoren, der medførte en indskrænkning af behovet for menneskelig arbejdskraft i forbindelse med mekaniseringen, og hvorudaf skabtes den nye andenstand, håndværkerklassen, i landdistrikterne.
3. En begyndende specialisering og intensivering inden for landbrugsdriften i forbindelse med det voksende marked for kvægavlsprodukter i Vesteuropas industrilande.
4. Den hermed sammenhørende produktudvikling i driftformen tvang landbruget til at købe den nødvendige service fra handels- og håndværkerstanden.
5. Udviklingen inden for transportsektoren, spec. jernbanedrift og skibsfart, bragte landbruget i tættere kontakt med byerne og disse igen med den store verden, hvorved der banedes vej for den åbne økonomi, godt hjulpet af de fremvoksende penge- og kreditinstitutioner og handelshuse.

Det umiddelbare, synlige resultat heraf kan afløses i erhvervsstatistik-

ken og i fremkomsten af et stort antal små, sekundære bysamfund på landet.

I de befolkningsrige dele af Danmark, dvs. på øerne og tildels i Østjylland, nåede mange rene landsogne deres maksimale befolkningstal allerede i 1880'erne som et tegn på, at arbejdskraftbehovet i landbruget var mættet, og at fødselsoverskudet, der stadig var stort, måtte søge jobs i andre egne af landet eller i andre erhverv.

Samtidig tvang indskrænkningen i folkehusholdningen en stor del af såvel den faste som den løse medhjælp, daglejerne, over i andre erhverv, hvis de ikke ville emigrere til oversøiske lande.

I Midt- og Vestjylland kunne fødselsoverskudet i landbruget sættes ind i det store kolonisationsarbejde, der forvandlede lyngheder og moser til kulturland, hvorved Nørrejylland i perioden 1881 til 1907 øgede sit landbrugsareal med over 150.000 ha. I befolkningsstatistikken for landkommunerne betød dette, at maksimum først indtrådte omkring 1930 eller senere.

Magneterne i den mere lokalt betonedede migration blev de opdukken- de stationsbyer, der i tiden efter midten af 1880'erne tog et kraftigt opsving såvel i antal som i befolkning. Disse rurale byer var omkring århundredskiftet det mest håndgribelige udtryk for den urbaniserings- proces, der gav sig udslag i bybefolkningens relative såvel som absolutte vækst over for landbefolkningen.

Frem til århundredskiftet giver den danske befolkningsstatistik desværre kun få muligheder for en talmæssig vurdering af de rurale byers betydning. Først fra folketællingen 1901 har man lejlighed til at få disse nye bydannelsers betydning frem. Denne statistik angiver 98 sådanne rurale byer med et samlet folketal på 76.800, og et mindre antal angaves da allerede at have over 2.000 indbyggere. I årene frem til ca. 1930 stiger deres antal til mer end 500 med 350.000 indbyggere, svarende til ca. 10% af Danmarks samlede befolkning, mens de etablerede bysamfund, provinsbyerne og hovedstaden, kun øgede deres andel i befolkningen fra 20 til 22%, henholdsvis fra 18 til 22% i samme periode.

I 1930'ernes kriseår med deres lave fødselsoverskud og i de derpå følgende krigsår indtrådte der en stagnation i de rurale byers vækst og dermed i deres andel i urbaniseringsprocessen, så at de i 1945 stadig kun rummede 10% af befolkningen, mens provinsbyernes andel var steget til 25% og hovedstadens til 23%.

Denne bremsning i de rurale byers vækst, der dog var ulige fordelt mellem landsdelene, må opfattes som udtryk for, at jernbaneepoken var ved at være slut, og at automobilalderen endnu kun var i sin vorden. Urbaniseringen får i disse år i stedet for et omend ikke nyt så dog mere udtalt træk i en stærkt voksende forstadsbebyggelse, såvel til hovedstaden som til de næsten 90 provinsbyer.

Dette skifte i vækstpolerne må opfattes som udtryk for en øget industrialisering, der finder sted i de større byer, men måske endnu mere for et stigende antal job inden for serviceerhvervene.

Først efter 1950 synes de rurale byer at have fået ny styrke i forbindelse med bilismens fremmarch, idet deres andel i totalbefolkningen steg til 13% i 1960 og til 16% i 1965. Tilsvarende tal for 1970 foreligger ikke, men kan beregnes til at ligge på knap 20%.

Den nye impuls hertil er den kraftige industrialisering, der fra de større byer siden midten af 1950'erne har bredt sig ud i de rurale byer, specielt i Jylland, hvor arbejdskraftreserven har været at finde i de sidste 15–20 år.

Drivkraften i denne industrispredning er ikke blot den ledige, men også den billige, ufaglærte arbejdskraft. Ruth Helkiær Jensen har i *Geografisk Tidsskrift* 1967 og 1971 påvist, hvorledes det (især i Jylland) er lavtlønsområderne, der er ansvarlige for industrialiseringen: tekstil- og beklædningsindustrien, træ- og møbelfabrikationen samt jern- og metalindustrien, idet dog også de lave etableringsomkostninger spiller ind. Med en norsk terminologi kan mange af de nyopdukkede industribyer betegnes som »ensidige industristeder«. De samme egne var indtil dette århundrede svagt udstyrede med byfunktioner, men tæller nu de fleste og største rurale byer. Derfor er ikke mindst Jylland ansvarlig for den kraftige vækst af de rurale byer, hvis folketal i femåret 1960–65 øgedes med 23,3% mod en befolkningsvækst på kun 4% for landet som helhed.

En opdeling af de rurale byer i størrelsesgrupper afslører, at gruppen med 1500–2000 havde den største vækst i det nævnte femår, nemlig 27,3%, efterfulgt af gruppen: over 2000 indbyggere med 21,7%.

For 96 byer med 1000–1500 indbyggere var fremgangen 19,2% og kun 6 gik tilbage. For 240 byer i klassen 500–1000 var fremgangen ligeledes knap 20%, mens 26 havde tilbagegang. Af 450 byer i klassen 250–500 indbyggere havde 110 tilbagegang.

I en artikel i Byplan (nr. 6, 1972) har Sven Illeris kunnet påvise, at bymæssige bebyggelser (rurale byer) over 1000 indbyggere og liggende inden for normal pendlingsafstand fra større by (20–30 km) har haft den største relative fremgang i femåret 1965–70, mens den er mindre for grupperne 500–1000 og 2000–5000 indbyggere og mindst for gruppen 200–500 indbyggere.

Det ser efter dette ud til, at bystørrelsen 1000–2000 indbyggere har en større præference end andre bystørrelser, når det gælder folks valg af boligsted. Årsagerne hertil kan være mange: landlige omgivelser, renere luft, større spillerum for fritidsaktiviteter, lavere byggeomkostninger, og med den øgede mobilitet og spredning af arbejdsstederne spiller en bolig-arbejdsstedsvandring på 20–30 minutter hver vej ingen rolle, når man samtidig kan drage fordel af den større bys større udbud af service og tjenesteydelser.

Når byer under 1000 indbyggere og især under 500 indbyggere ikke kan klare sig i konkurrencen med de lidt større, skyldes det også en vis uvilje hos de små byers lokale myndigheder mod at foretage usikre investeringer i byggemodning, institutioner etc., idet de ofte mangler det skattemæssige grundlag herfor.

Efter kommunalreformen i 1970 er den politisk-økonomiske beslutning yderligere frataget et stort antal mindre kommuner i forbindelse med centraliseringen af den lokale styreform, hvorefter en større centralby alene får den fulde institutionsdækning, og i kølvandet herpå en udvidet servicedækning, mens de mindre agglomerationer må nedlægge skoler og mejerier, ligesom butikshandelen sygner hen for til sidst at ophøre.

BEBYGGELSESHISTORISKA STUDIER

En lokalhistorisk forskningsuppgift

Marie Nisser

Ur lokalhistorisk synpunkt erbjuder den fysiska miljön en rad spännande arbetsuppgifter, ett faktum som borde vara självklart men som i realiteten icke är det. Bebyggelsestudier har inte haft samma prestige i lokalhistoriska sammanhang som de rent historiska forskningsuppgifterna. Lokalhistorikerna har således lättare funnit sin väg till arkiven och det skriftliga källmaterialet, medan befintlig bebyggelse och den fysiska miljön inte i lika stor utsträckning tilldragit sig deras intresse. Felet ligger naturligtvis i första hand hos ämnesrepresentanterna – isynnerhet konstvetare och kulturgeografer, den fysiska miljöns uttolkare – vilka inte tillräckligt tydligt presenterat arbetsmetoder och modeller för hur en regionalt förankrad bebyggelsehistorisk forskning skulle kunna bedrivas av lokalhistoriker. I detta sammanhang kan det vara värt att erinra om W. G. Hoskins utmärkta skrift »Local History in England« vars första upplaga publicerades så tidigt som 1959 och som innehåller utförliga anvisningar om lokalhistoriska studier av befintlig miljö.

Under de senaste årtiondena har emellertid staden och stadslivet varit föremål för inträngande forskning och vår kunskap, icke minst om stadens historiska gestalt, har därigenom ökat. Kulturgeografer, konstvetare och socialhistoriker som William William-Olsson, Gregor Paulsson, Börje Hanssen, Svante Dahlström och Sven-Erik Åström har banat väg för en ny helhetssyn på staden, dess form och dess innehåll. Forskningsresultat av det slaget borde kunna bilda utgångspunkt för brett upplagda lokalhistoriska undersökningar.

Den tidigare arkitekturhistoriskt inriktade stadsforskningen har i stor utsträckning uppehållit sig vid gestaltungsfrågor. Av stor betydelse blev därför Gregor Paulssons »Svensk stad« 1950–1953, som beskrev den medelstora staden dels utifrån dess individuella förutsättningar, dels utifrån mer generella faktorer som teknisk, social och ekonomisk utveckling. Staden växt och form har emellertid framförallt studerats av geografer och särskild uppmärksamhet har därvid ägnats frågan huruvida regionbildningar i städerna är att uppfatta som en spontan eller en

planerad process. De stadsekologiska forskarna har studerat staden ur en annan synvinkel och då frågat sig i vilken mån den yttre differentieringen i en stad svarar mot en inre. Diskussionen kring dessa frågor kan ännu icke sägas vara slutförd och nytt undersökningsmaterial från nordiska samhällen skulle utan tvekan ge anledning till intressanta jämförelser. Några utgångspunkter för sådana undersökningar skall här antydvas och kartbilagorna är snarast att betrakta som ett förslag till redovisning, väl anpassbar till lokalhistorisk verksamhet.

Staden

Till någon del är stadens form ett resultat av en medveten planering. Yttre formgivande faktorer har exempelvis varit stadsplanläggning och lagstiftning. Från sent 1500-tal och långt in i 1800-talet var rutnätsmönstret den dominerande planformen för allt stadsplanearbete i det svenska riket. Som ett resultat av den regelbundna planen hade också tomterna i ett initialskede likformiga ytor. Byggnadernas utformning reglerades i viss utsträckning genom brandordningar och byggnadslagar. Inom denna, en gång givna ram gavs emellertid möjligheter till ett fritt agerande.

Sven-Erik Åström har i »Samhällsplanering och regionbildning i kejsartidens Helsingfors« studerat den sociokulturella faktorns betydelse för stadens form. Mellan planering och samhällssystem råder ett funktionellt samspel. Samhällssystemets karaktär avgör planeringens förutsättningar, motiv och styrka. Den yttre differentieringen svarar mot en inre differentiering.

I den gamla nordiska handelsstaden har t.ex. gårdarnas placering och form svarat mot gårdsägarnas ekonomiska resurser. Beskattningen av fastigheterna resulterade också i en materiell värdedifferentiering. De ståtligaste handelsgårdarna återfanns i staldens centrum och de enklare fiskestugorna i dess periferi. Stadens invånare dirigerades således till de områden i stadsregionen, som svarade mot deras ekonomiska villkor och sociala status. (Kartor 1-4: Stavanger och Norrköping, samt Bild 1).

Den europeiska staden med den nordiska som ett tydligt exempel har sina rötter i ett ganska medvetet planeringstänkande, och den skiljer sig därigenom från den amerikanska, som kommit att spela en stor roll i diskussionerna om den spontant uppvuxna staden. De klassiska amerikanska socialekologernas teorier baserades på empiriska undersökning-

gar med Chicago som främsta exempel. Man tolkade staden som ett samhälle framvuxet ur de ekonomiska krafternas spel. Det tidiga 1900-talets USA präglades också av ett samhällssystem med fri marknadshushållning, något som även kom att återspeglas i stadsplaneringen. Den klassiska stadsekologiska forskningen i Amerika har av den anledningen förbisett planeringens roll och betraktat den som en ointressant variabel, när den gällt att tolka stadens inre differentiering. Sven-Erik Åström har i motsättning till den tidiga amerikanska stadsforskningen pekat på planeringsfaktorn som en betydelsesfull komponent för stadens sociala fördelningsmönster.

Bebyggelse och social differentiering i mindre orter

Resonemang av den typ, som antytts i det föregående kan också överföras på mindre orter och till diskussionen om den planerade och oplanerade bebyggelseväxten och dess orsaker kan andra synpunkter läggas. Åström har framhävt det funktionella samspelet mellan planering och samhällssystem. Andra förklaringsgrunder kan givetvis också diskuteras. Låt oss ta de tidiga industriorterna som exempel. Social organisation, driftsformer och teknisk utveckling har varit av betydelse för bebyggelsesgrupperingen i sådana orter – frågan är bara hur och på vilket sätt dessa faktorer samverkat och hur de satt sin prägel på den fysiska miljön.

Olof Nordström har i ett flertal uppsatser diskuterat bebyggelse och arbetsorganisation vid svenska industriföretag under skilda tider och framställningen i det följande utgår i stor utsträckning från de diskussioner han fört.

Under den förindustriella perioden uppvisar såväl jordbruksbyarna som bergsmansbyarna en till synes fritt grupperad bebyggelse, oftast mycket koncentrerad. Den stora förändringsfaktorn är laga skiftet i början av 1800-talet med utflyttning av gårdar från byn och en ny markägostruktur som resultat. Bergsmansbyarna kan karakteriseras som indstriorter med en agrar sektor. Industrin – hyttan eller hammaren – drevs som säsongarbete. Industriidkarna var på en gång bergsmän och jordbrukare. Äganderätten till hyttan eller hammaren var fördelad på andelar. Det gemensamma ägandet sträckte sig inte längre än till själva hyttbyggnaden. Övriga till hyttdriften hörande hus såsom rostgropar, malmbås, kalk- och järnbodar byggde och ägde varje bergsman

individuellt. Driftsformerna motverkade uppkomsten av större produktionsenheter. (Karta 5: Älvhyttan). Bergsmansbyarna saknar liksom jordbruksbyarna en strikt planering och flera olika modeller för bebyggelsesgrupperingen kan uppvisas. (Bild 2: Klunkhyttan). Den sociokulturella traditionsbildningen är stark och driftsformerna avspeglas tydligt i bebyggelsen.

Den medvetet planerade industriorten finner man i ett antal nygrundningar i ödemark. I Sverige får bruksorterna på ett tidigt stadium en bestämd och regelbunden form. På 1600-talet utbildades en ny teknisk organisation för den expanderande järnindustrin. Denna organisation förutsatte också, att det på orten fanns en stomme av väl utbildade yrkesarbetare med bostad i närheten av sin arbetsplats. Av denna situation gjorde man ofta det mesta möjliga. Under den senare hälften av 1700-talet omformades många bruksorter till idealsamhällen med regelbunden och homogen bebyggelse av högt estetiskt värde. (Karta 6: Lövstabruk, bild 3 och 4: Lövstabruk). Förändringsfaktorn i detta sammanhang var de stora övervinsterna, som p.g.a. privilegiesystemets restriktioner icke kunde plöjas ned i produktionen och tillgodogöras i form av produktionsökning och teknisk utveckling. Kapital användes istället till bruksherrgårdarnas förskönnande och till bruksgatornas omdaning – allt syftande till att understryka bruksherrens sociala status. Bebyggelsen präglar den patriarkaliska företagsformen, där brukspatronen stod överst på den sociala rangskalan följd av tjänstemän, yrkesarbetare och tillfälligt anställda. Bebyggelsen speglar den hierarkiska ordningen i bruket. Tydligast framträder mönstret i de uppländska järnbruken med omfattande produktion och ett befolkningsunderlag som gav upphov till större bebyggelseenklaiver. Även andra och mindre bruk i övriga delar av Sverige företer dock ett likartat bebyggelsesmönster. Också där finns alla komponenter – herrgård och kyrka som symboler för den andliga och världsliga makten, smedsbostäder, ekonomibyggnader, masugnar smedjor och kolhus. Industribyggnader och bostadshus är placerade intill varandra som oupplösliga delar i en helhet.

Industrialismens genombrott medförde förändringar ifråga om industriernas lokaliseringsmönster. För många av de expanderande branschernas företag var det också under detta skede frågan om nyetableringar på hittills obebyggt mark. Här finner man också exempel både på

planerad och spontant framvuxen bebyggelse. Den sociokulturella traditionsbildningen saknades i många av de nya industriorterna. För sådana samhällen lånades formschemata från de äldre bruksorterna, och den yttre differentieringen fick således ett mönster, som många gånger överensstämde med en äldre planeringstradition. Samtidigt ändrades emellertid både arbetsorganisation och bebyggelseformer även i de gamla, tidigindustriella orterna. Äldre element kunde dock leva kvar vid sidan av de nya; det gällde såväl framställningsprocesser som organisation och bebyggelse.

Antalet yrkesarbetare ökade, och organisationen kom att vila på en bredare bas än tidigare. Flera branscher baserade sin verksamhet på en stor kategori av tillfälligt anställda arbetare under högsäsong. Sågverksindustrin kan nämnas som exempel. De tillfälliga arbetarna anlände i stora skaror till sågverken under skeppningssäsongen. Därför får man i dessa samhällen en differentiering mellan de fast anställdas över- och underklass å ena sidan och en skiktning mellan de årsanställda och säsongarbetarna å andra sidan. Denna skiktning var också klart avläsbar i bebyggelsen med permanenta och mer omsorgsfullt uppförda bostadsbaracker för de stationära arbetarna och en mer tillfällig och primitiv bebyggelse för säsongarbetarna. Samma fenomen uppträder också i dag med t.ex. anläggningsarbetarnas husvagnsområden vid de riktigt stora anläggningar som uppförs i ödemark långt från annan bebyggelse.

Det fanns dock industriorter, som präglades av en friare gruppering av bebyggelsen och ett annat socialt fördelningsmönster. Den tidiga stadsindustrin vid tiden för industrialismens genombrott uppvisade ett minimum av samhällsplanering. De företagsanställda fick ofta ordne sin bostadsfråga på egen hand. Det tycks inte förelegat samma tvång för företagen att förse sina anställda med bostäder i befintliga stadsområden som i nygrundade samhällen i ödemark. Norrköping må anföras som exempel. Där inleddes textilindustrins expansion i slutet av 1840-talet och under den följande tjuugoårsperioden var fabriksbyggandet mycket omfattande men hade ingen motsvarighet i ett lika intensivt bostadsbyggande. Staden förtätades och alla tillgängliga utrymmen togs i anspråk för det ökande antalet textilarbetare. Först i en senare etapp inföll bostadsbyggandets period i Norrköping.

Särskilt tydligt uppträder de mönster, som här diskuterats, i två en industriorter som Skoghall och Gruvön med nyanlagda massfabriker

under 1920- och 1930-talen. (Karta 7: Skoghall). Skoghall grundat i slutet av 1910-talet och utbyggt under 1920-talet är ett tydligt exempel på en medvetet planerad industriort. Företaget planerade och bebyggde samtliga bostadsområden, som kom till under 1920-talet. Fabriksanläggningens olika enheter hade sina motsvarigheter i klart segrerade bostadsområden. Också den yttre formen skilde sågverksarbetarnas hus från sulfutfabriken, sulfutfabriken från sulfatfabriken, tjänstemännens från arbetarnas etc. etc. Gruvön anlagt på 1930-talet – tio år efter Skoghall – har ett helt annat mönster. Från företagets sida förekom inget bostadsbyggande i större skala. Egnahemsbyggandet subventionerades men samhället fick en fri gruppering, till synes spontant framvuxen. Här kan också den sociokulturella traditionsbildningen eller just avsaknaden av den ha spelat en avgörande roll. Uddeholmsbolaget – som anlade Skoghall – hade djupa rötter i svensk järnbrukstradition och förebilderna från de äldre bruksorterna måste ha varit aktuella vid Skoghalls planläggning. Billeruds aktiebolag – som byggde Gruvön – var en skapelse av Christian Storjohann, en av de många framgångsrika norska företagsledare som kom att stå i spetsen för många expanderande svenska bolag åren före och efter sekelskiftet 1900. Billeruds företagsledning hade med andre ord inte samma förankring i den svenska bebyggelsestraditionen som Uddeholmsbolaget, något som uppenbarligen kan ha spelat en roll vid Gruvöns uppbyggnad.

Det förefaller som om en fortsatt analys av spontant och uppvuxen och medvetet planerad bebyggelse i nordiska samhällen skulle kunna tillföra diskussionen ytterligare stoff. I detta sammanhang kan det också vara intressant att ta upp frågor som rör den hierarkiska ordningen i arbetsorganisationen, differenser i bostadsstandard och bostadsplanering i de nordiske länderna. De lokalhistoriska undersökningarna skulle i detta avseende kunna spela en stor roll och vara av stor betydelse för en insamling av nytt kunskapsmaterial.

Litteratur

Améen, L., Stadsbebyggelse och domänstruktur. Svensk stadsutveckling i relation till ägoförhållanden och administrativa gränser. Akad. avh. Lund 1964.

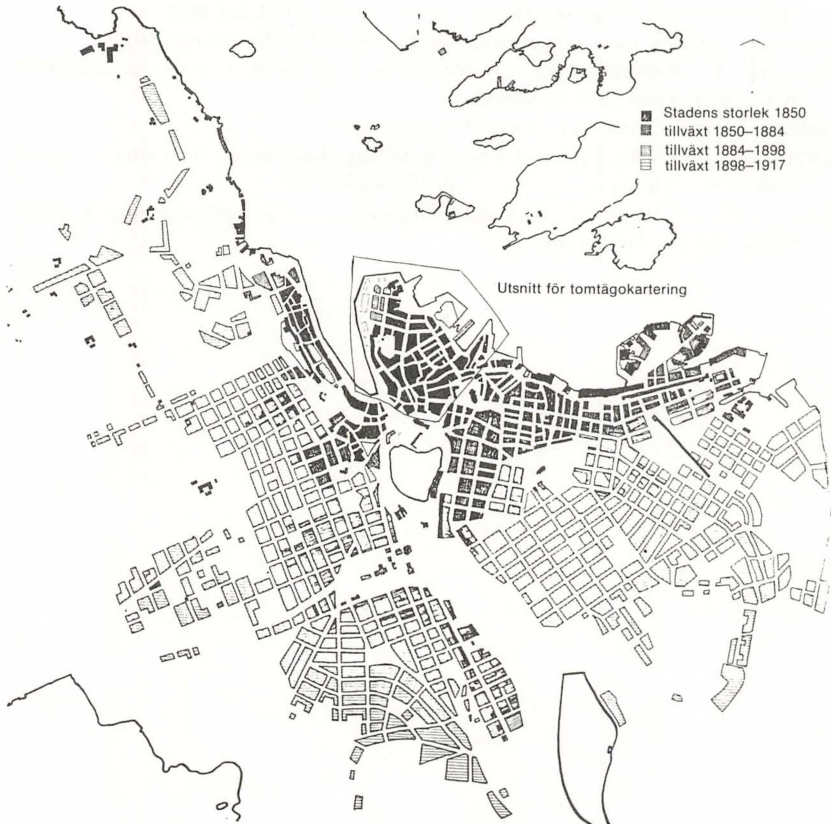
Lindahl, G., Stadens form och innehåll. Tidskr. Arkitektur, Stockholm 1965:5.

Nordström, O., Bebyggelse och arbetsorganisation vid svenska industriföretag under skilda tider. Ymer 1966. Stockholm.

Paulsson, G., Svensk stad 1–3, Stockholm 1950–1953.

Åström, S-E., Samhällsplanering och regionsbildning i kejsartidens Helsingfors. Studier i stadens inre differentiering 1810–1910. Helsingfors. 1957.

Anm. Jag har haft tillfälle att diskutera uppläggnigen av mitt anförande med professor Göran Lindahl, Stockholm.

Bebyggelsens tillväxt 1850–1917. Efter Stavanger Bystyres förhandlingar 1917. Kartan publicerad i: Stavanger. Innerstaden – utvecklingshistoria och utvecklingsmöjligheter. Konsthögskolans Arkitekturskola. Stockholm 1972.

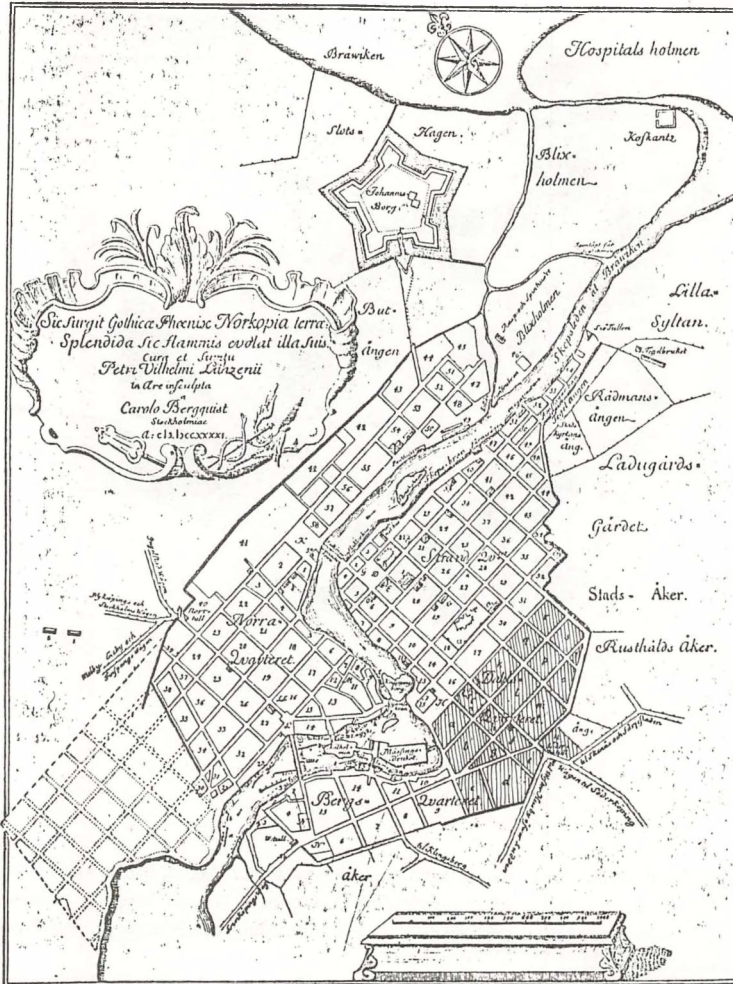
KARTA 2

STAVANGER

STAVANGER. Karta över tomtägandet på udden öster om Vägen. Källa: »Koncept till K. F. Torstrups karta 1865–1868. Stadsarkivet Stavanger. Kartan tidigare publicerad i: Stavanger. Innerstaden – utvecklingshistoria och utvecklingsmöjligheter. Konsthögskolans Arkitekturskola 1972.

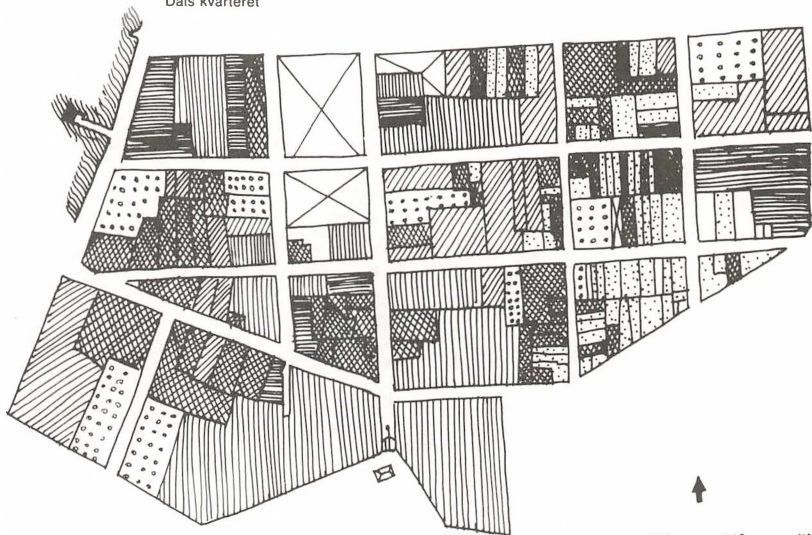
I detta fall har tomterna ut mot vattnet varit attraktiva för köpmännen. I de inre delarna av stadsdelen dominerar hantverkarna. De stora tomtarealerna ligger ut mot vattnet, de små tomtytorna finnes inne i de inre kvarteren av stadsdelen.

NORRKÖPING enligt Carl Bergquists karta 1741. Staden hade vuxit under medeltiden och bebyggelsen hade utvecklats efter ett oregelbundet mönster. På 1640-talet omgestaltades emellertid den gamla staden efter rutnätsplanens mönster. Dals kvarteret har här sgrafferats för att ange den följande tomtägokartans utsnitt.

KARTA 4

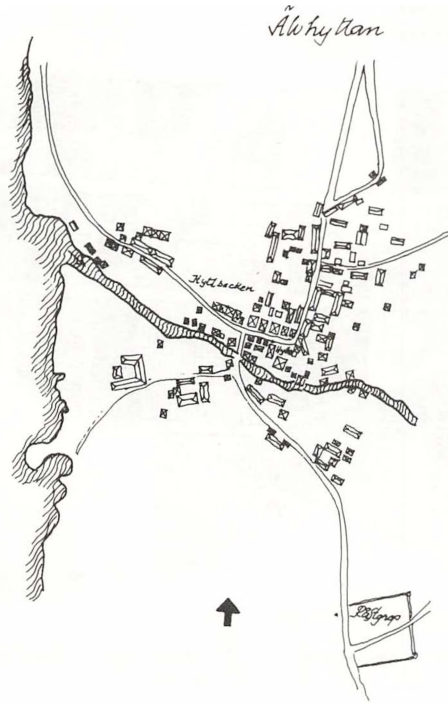
NORRKÖPING
Dals kvarteret

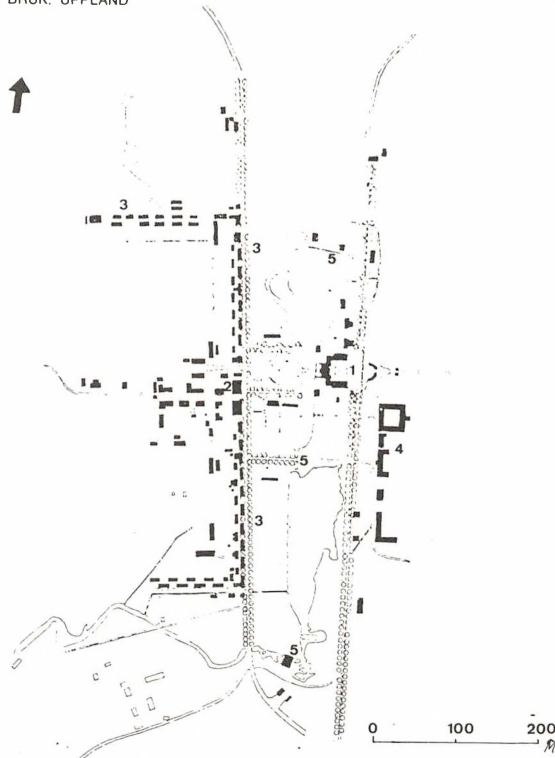
100 200 300 400 *meter*

- Ämbetsmän, stadens förtroendemen etc.
- Handelsmän
- Lägre tjänstemän
- Hantverkare

- Fabriksägda tomter, fabrikörer
- Småfolk
- Stadens tomter, offentliga byggnader
- Osäkra – huvudsakligen änkor med okänd status

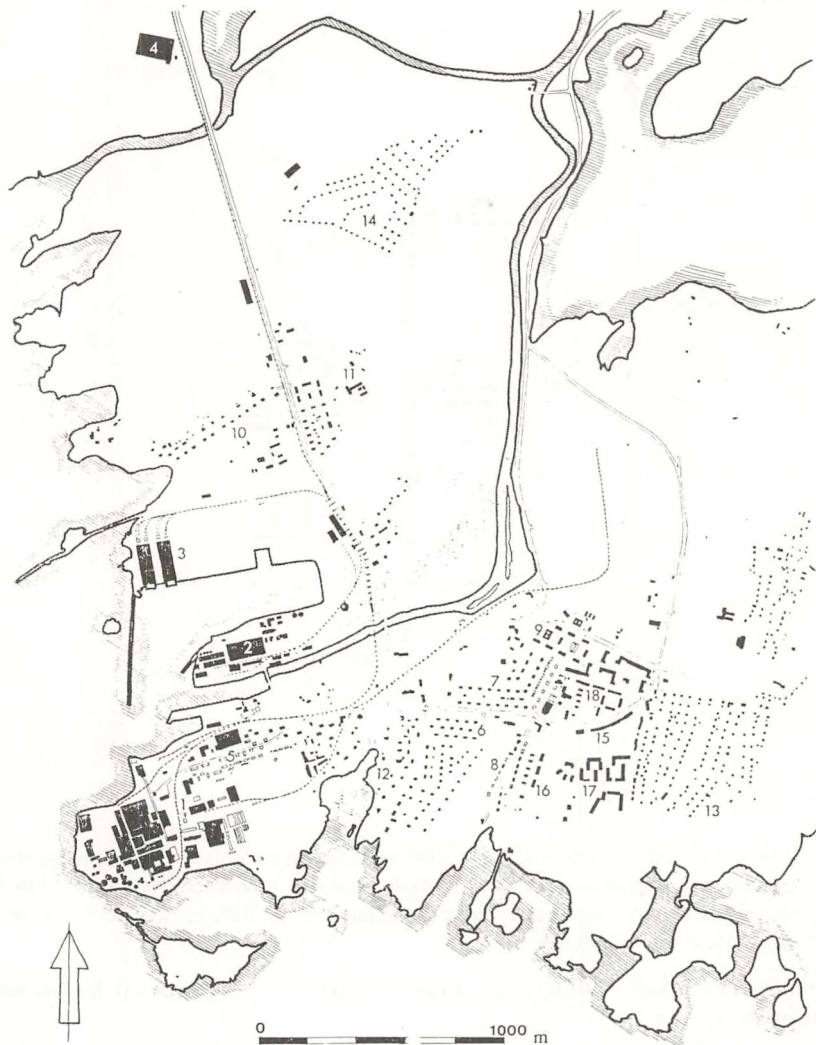

Karta över Älvhyttans bergsmansby i Örebro län. Kartan upprättades i samband med lagde skifte 1828 och fastställdes 1845. Kartutsnittet visar centrum i byn med bergsmansgårdar placerade runt hyttbacken och de till hyttlagets medlemmar hörande bodarna. Bebyggelsen har synbarligen utvecklats utan en på förhand uppgjord plan.

Karta över Lövsstabruk i Uppland sedan 1640-talet i familjen De Geers ägo, uppbyggt efter en regelbunden plan under 1600-talet. Bruksbebyggelsen brändes av ryssarna 1719 men återuppbyggdes efter samma plan under de följande åren. Bebyggelsen har i stort sett bevarats intakt sedan 1700-talet.

1. Herrgård 2. Kapell 3. Bruksgata 4. Ekonomibyggnader. 5. Lägen för f.d. hamrar och masugnar, nu rivna.

Plan över Skoghallsverken 1961, a jourförd 1972.

• Befintliga byggnader

□ Rivna byggnader perioden 1961–1972.

1. Massfabriker, pappersbruk och sågverk,
2. Elektrokemisk fabrik

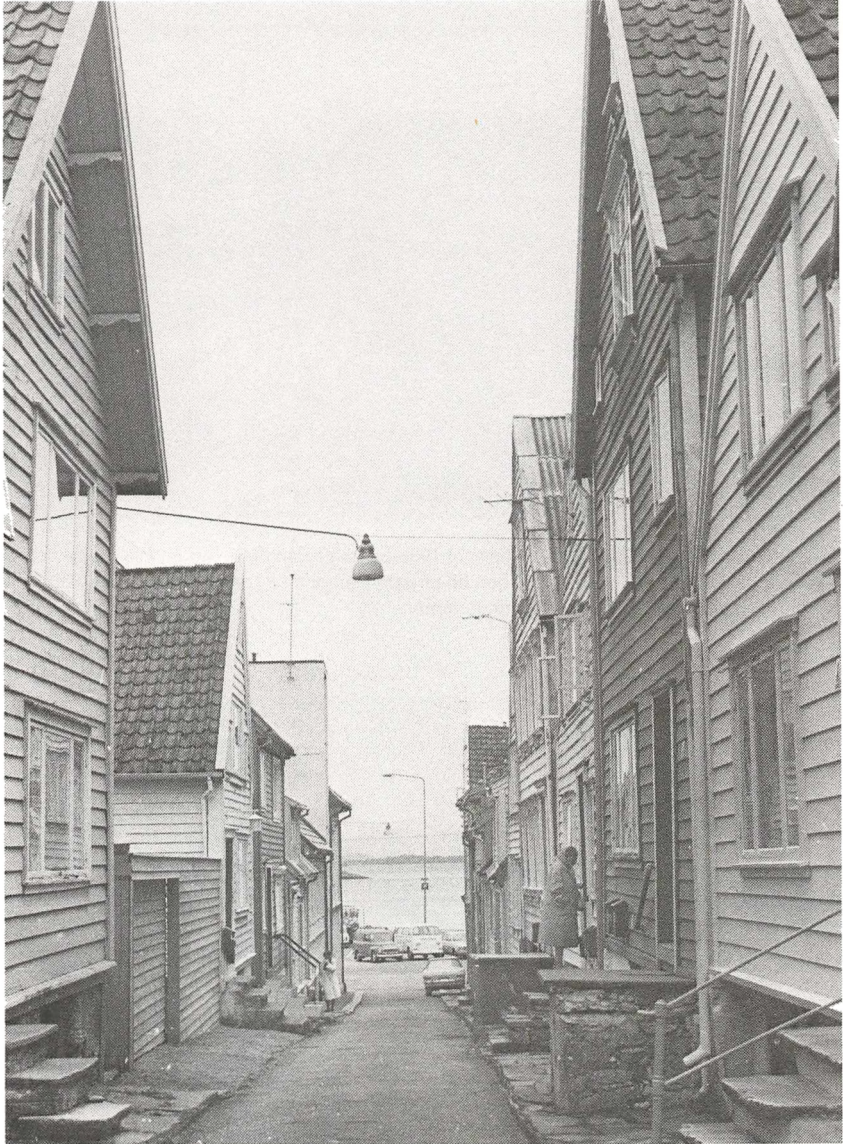
3 Virkesmagasin

4. Transformatorstation

5–11 Olika bostadsområden

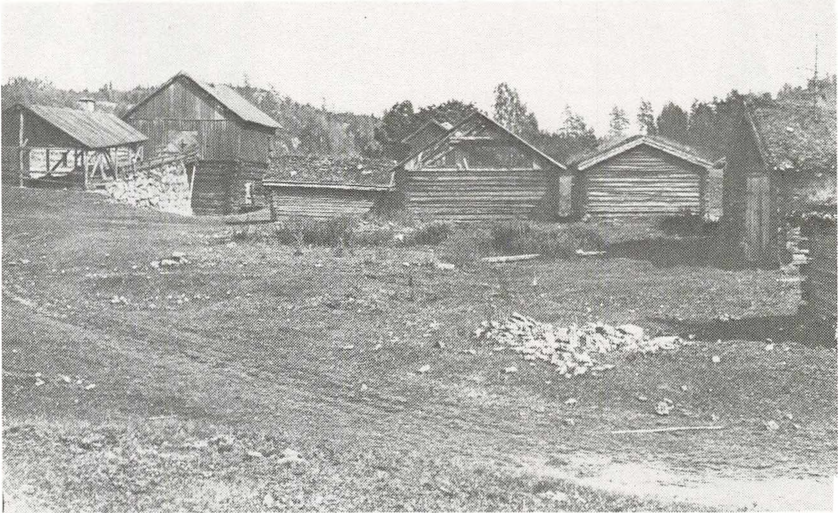
11. Vidö gård

12–18 Bostadsområden.

Stavanger. Bakkegata. En karakteristisk gatubild från Stavanger med de individuellt byggda och tätt sammanpackade trähusen.

BILD 2

Klunkhyttan i Örebro län. Bilden togs vid 1908-talets början och visar en i stort sett orörd gammal bergsmansanläggning med den lilla hyttbyggnaden t.v. och i övrigt bodar och skjul av olika slag, tillhöriga hyttlagets medlemmar.

BILD 3

Lövstabruk. Vy från bruksdammen mot bruksgatan med de låga smedsbostäderna från förra hälften av 1700-talet.

Bruksgata i Lövstabruk, Uppland.

SAMFUNNSUTVIKLING OG BOSETTINGSSTRUKTUR

Peter Sjøholt

Innledende betraktninger

Betrakter vi de lokalhistoriske arbeider som er blitt publisert helt til det siste, og hvor de siste 100 års utvikling er behandlet, er det et beklagelig faktum at det er unntaket heller enn reglen hvis vi i disse publikasjoner finner en analyse av bosettingsutviklingen i relasjon til samfunnsutviklingen.

Dette er synd, da bosettingsstrukturen i videste forstand både er en avspeiling av viktige samfunnsmessige erindringer og også bærer i seg direkte forklaringsnøkler til mange økonomiske, sosiale og politiske forhold.

Når våre lokalhistoriske forskere og historieskrivere i så liten grad har ofret systematisering av bosettingsstrukturen i relasjon til samfunnsutviklingen sin oppmerksomhet, skyldes dette flere forhold. Det henger ikke bare sammen med selve tidsdimensjonen, selv om den er viktig nok; dette at lokalhistorisk forskning i stor grad har stoppet opp ved forrige generasjon eller tidligere. I denne tiden var dramatikken i endringene i bosettingsstrukturen lite fremtredende, og det måtte fortone seg uinteressant å underkaste disse forhold en inngående analyse. Vel så meget henger mangelen på engasjement sammen med lokalhistorikerens spørsmålsstilling og metodiske hjelperedskaper. Få lokalhistorikere har hatt for vane å stille spørsmål om *romlige* sosiale fenomener i det hele og har også gjennomgående manglet metodisk skolering for denne oppgaven.

Hvis dette er riktig, og hvis vi mener at bosettingstrukturen i videste mening er viktig å få nærmere belyst i lokalhistoriske arbeider, må det være en nærliggende oppgave å skolere våre lokalhistorikere for en utvidet spørsmålsstilling og nye metoder.

Det er disse to aspektene ved emnekomplekset jeg ønsker ta opp i det følgende, belyst ved noen eksempler.

Nye områder for spørsmålstilling i lokalhistorien

Samfunnsutviklingen innebærer endringer i samfunnets økonomiske, teknologiske, sosiale og geografiske organisasjon og betyr nye former for produksjon, distribusjon og mellommenneskelig kontakt. Bosettingsstrukturen innbefatter både lokaliseringen av de fysiske former for boligbebyggelse samt den sosiale struktur innen de ulike lokaliteter og bebyggelsesformer. Det er klart at det må eksistere en nøye sammenheng mellom de to fenomener.

Å beskrive og forklare denne struktur og endringene i den har hittil vesentlig vært et felt for arkitekturhistorikere, geografer og sosiologer. Etter som større vekt også i kulturhistoriske arbeid blir skjøvet mot den nære fortid blir en mer systematisk behandling av bosettingsdimensjonen en nødvendighet for såvel lokal- som kulturhistorikere. Dermed avsløres imidlertid også gapet mellom behov for nye hjelperedskaper, både spørsmålstilling og metode, og historikerens tradisjonelle ferdigheter på dette område.

Når det gjelder de problemstillinger som historikeren bør lære seg å rette oppmerksomheten mot i siste århundres historie, skulle de følgende være sentrale:

- Sammenhengen mellom endringer i teknologi, økonomisk og sosial organisasjon og bosettingsstrukturen.
- Sammenhengen mellom den alminnelige urbaniseringsprosess og bosetttingsendringene.
- Virkningene av bevisst planlegging på bosettingens lokalisering, form og sosiale struktur.

At ny teknologi, ny økonomisk og sosial organisasjon har innvirket på bosettingen, både lokaliseringmessig, på formen og den sosiale struktur, er det ikke vanskelig å belyse ved eksempler fra den norske landsbygda. I de sørnorske dalfører lå den dominerende tradisjonelle bosetting et stykke oppe i liene, på de såkalte midtligårdene. Disse var både de mest frostresistente, hadde den beste jorden under en primitiv jordkultur og var minst utsatt for såvel overdreven tørke som væte. Dertil var de relativt lette å forsvare, et hensyn som opprinnelig var av stor betydning ved lokalisering av bebyggelse. Som perler på en snor lå gårdene, enbølte i sin bebyggelsesform, men forholdsvis tette i sin

bosetting. Den enkelte gård kunne romme et helt hierarki av sosiale grupperinger. Bokstavelig talt på randen av systemet befant husmannsplassene seg, plassert på magrere jord i skogen, eller stadig mer vanlig, på den skrinnere, og tørrere, mer frostutsatte jorda i dalbunnen. Etter vår målestokk var det et tungbrukt system. Det skjulte sterke konflikter, selv om disse ble virkelig åpenlyse først etterat oppløsningen for alvor var kommet i gang. Likevel fungerte systemet et stykke ned i vårt århundre.

De samfunnsmessige endringer som gav disse bygdesamfunn en ny bosettingsstruktur har virket i hele overgangstiden fra natural- til pengehusholdning. I de perioder da utviklingen gikk fort ble virkningene markerte, både på kulturlandskapet og bosettingens sosiale sider. Særlig dramatiske ble de etter siste verdenskrig.

Årsak og virkning lar seg ofte vanskelig skille. Bare i begrenset utstrekning kom imidlertid endringene innenfra. Vesentlig var de et resultat av ytre samfunnsomskapende krefter som grep inn i livet på den enkelte gård og medvirket til å omforme, ja sprengte et helt sosialt system.

Som en »lavproduktiv« næring tapte jordbruket i konkurranse med de »høyproduktive« og måtte overføre arbeidskraft til disse. Bondesamfunnet måtte for å tilpasse seg den endrede struktur anta nye verdier og adoptere industrisamfunnets teknologi og organisasjon. Den mest omtalte manifestasjon er mekaniseringen, som i neste omgang i seg selv ytterligere medvirket på en raskere måte til å bryte opp systemet.

Av de konsekvenser som fulgte, ikke bare for den enkelte gård, men for hele bygdesamfunnet er bosettingsendringene de letteste å registrere. Uttyningen av bosettingen på midtligårdene, nedleggelse av en stor del av husmannsplassene og de marginale, perifere brukene, samt den økende betydning av de flate områdene i dalbunnen som bosettingsområder, er de mest iøynefallende endringstrekkene. Sistnevnte endring er ikke bare direkte knyttet til gårdsdriften ved større vekt på flate, lettmechaniserte bruk, men henger i første rekke sammen med framveksten av tettstedene. Dels er disse stedene fremmedlegemer i bondesamfunnet i den forstand at de er basert på arbeidsplasser som utelukkende er knyttet til utenverdenen. Dels er de imidlertid manifestasjoner av bondesamfunnets nye struktur – uttrykk for dets overføring av servicebehovet fra gården til nye spesialiserte bedrifter, i takt med overgangen

fra et arbeidsintensivt til et kapitalintensivt system med full markedsintegrasjon.

Tettstedet i all sin mangfoldighet i eksistensgrunnlag representerer noe nytt både i funksjon, form og sosial struktur. Vanligvis representerer det også en tyngdepunktforskyvning i bosettingen.

Dette bokstavelig talte hamskifte som kan iakttas og systematiseres, reiser en rekke helt nye spørsmålsstillinger for lokalhistorikeren. Foruten de som er berørt ovenfor hører også endringene i bosettingens sosiale orden med til disse. Oppløsningen av det gamle sosiale hierarki og utkrystalliseringen av familiebruket samt bondesamfunnets nye tjenesteytende sjikt har fått ikke bare geografiske, men helt nye sosiale og politiske konsekvenser for hele bygdesamfunnet.

Den alminnelige urbaniseringsprosessen og påvirkninger fra denne både på lokalisering og former for bosetting og sosial organisasjon er alment kjent. Stort sett er dette endringer som kan registreres parallellt i alle våre land. Det allmenne angrepspunkt vil alltid være en systematisering og forklaring av ekspansjon og kontraksjon i bosettingen. Spørsmålsstillingen vil likevel måtte bli ulik fra lokalsamfunn til lokalsamfunn, da det interessante i slike arbeider må være å avdekke bosettingens ulike ytringsformer.

Ikke bare former, men i like høy grad den sosiale struktur og områdenes funksjonsdyktighet som mindre samfunn påkaller interesse i denne sammenheng. I så måte kan det være store ulikheter mellom påbygging av gamle forstadsområder med relativt liten tetthet og storbyens drabantbyområder, med sterk utnyttelse av grunnen og liten funksjonsdyktighet som lokalsamfunn.

Atter andre ytringsformer frembyr industriforstedene, med høy grad av sammensmelting av bosted og arbeidssted, hvor servicenivået er høyere og bosettingsformene fungerer bedre sosialt. Disse igjen skiller seg ut fra de ensidige industristedene, steder som er plantet inn, ofte som fremmedelementer i et ruralt landskap, atter i motsetning til bygdebyene som vanligvis føyer seg mer harmonisk inn i landskapet, så å si vokst ut av det opprinnelige miljø – steder med en mer avbalansert næringsstruktur og til en viss grad differensiert sosialt miljø. Disse og andre nyanser ved bosettingsutviklingen er særlig sentrale, og burde i stigende grad oppta også lokalhistorikeren.

Bosettingshistorikeren må imidlertid ikke stoppe opp ved de åpenbart

bymessige ytringer, men også ha øye for andre endringer som må klassifiseres som urbane. Det gjelder for det første parasittbebyggelsen – den klattvise villabebyggelse direkte inn i jordbruksområdene. For det andre er det nødvendig å få registrert funksjonsendringene. I mindre tettsteder nær de større byer kan disse manifestere seg i bruksendringer av den eldre bebyggelse ved at denne blir knyttet mer direkte til hovedbyen. På landsbygda kan samme fenomen opptre ved at tidligere gårdsbebyggelse tas i bruk til ikke-jordbruksformål og boligene innehas av bpendlere.

Disse fenomenene kan sammenfattes under begrepet snikurbanisering, en bebyggelse- og bosettingsform som kan bære i seg ytringsformer som er uheldige for samfunnsplanleggingen på lengre sikt. Det er viktig å få klarlagt både hvordan og hvorfor denne bosettingsformen har kommet til å dominere så sterkt henimot vår tid. Dette er et tema som foruten av geografer, sosiologer og arkitekturhistorikere burde kunne tas opp av en sammenliknende nordisk lokalhistorisk forskning.

Dermed ledes vi naturlig over til det tredje av momentene, sammenhengen mellom den bevisste samfunnsplanlegging og bosettingsstrukturen i lokalsamfunnene. I Norge har bosettingsendringene bare i liten grad kommet som resultat av en bevisst, formal planlegging. Dette står i kontrast til Sverige, hvor en riktignok ikke har kunnet kontrollere funksjonsendringene, men hvor nybebyggelsen lenge har vært under effektiv, offentlig overvåking. Dette er dels følge av institusjonelle forhold. En bygningslov gjeldende for alle bebygde områder kom i Sverige allerede i 1947. Hos oss måtte vi vente til 1965.

Vi har riktignok også i Norge, eksempler på at endringer i teknologi og økonomisk organisasjon er blitt fulgt av bevisst planlegging av bosettingen. Dette gjaldt i særlig grad den planlegging for spredning som det store jordskiftet på landsbygda representerte i perioden 1860–1920. Skiftet innebar at gamle bosettingskonsentrasjoner i form av tun, spesielt i Vest-Norge ble så effektivt oppløst at de gjenværende i dag må karakteriseres som særsyn.

Planlegging for konsentrasjon derimot har vært sjeldnere utenfor de indre byområdene, selv om det nok kan pekes på flere formelle reguleringsplaner for å styre utbyggingen i mindre tettstedsdannelser alt tidlig i det 20-århundre. På dette område foregriper vi likevel kanskje begivenhetene. Det blir fremtidens historikere som vil måtte rette

hovedoppmerksomheten mot dette aspekt. Fremtiden er imidlertid begynt. Den prosess våre norske kommuner har gjennomgått de siste 10–12 år ved pålegg om utarbeidelse av generalplaner med regulering av bosettingen som den mest sentrale oppgave, vil etter hvert stadig mer måtte avspeiles i lokalhistoriske arbeid. Bedre enn mye annet vil planene avspeile livsmønstre og verdier som by- og bygdesamfunnet prioriterte på dette stadium i utviklingen. Konflikter blir også lettere aksentuert i slike situasjoner. Kanskje det mest interessante blir likevel å vurdere om planene ble fulgt opp, eventuelt hvorfor de fulgtes opp enkelte steder og håndhevingen mislyktes andre steder. Svaret på slike problemstillinger ligger vanligvis lokalt.

Selv om en ikke skal presse lokalhistorien til de helt store generaliseringer, kan dyktige lokalhistorikere her samtidig yte bidrag til en større syntese. Både de generelle trekkene og de mer spesielle lokaliserings- og formelementene i bosettingen kan nemlig ofte best belyses ved studier av enkeltkasus og jevnføring mellom disse. En slik jevnføring og systematisering bør også i sterkere grad bli en av lokalhistoriens oppgaver, som påpekt av Ingrid Hammarström.

Helt sentralt vil det imidlertid måtte være at spørsmålene blir stilt slik at de interessante og relevante sammenhenger avdekkes. I den moderne kultur- og lokalhistorie nytter det for dette formål lite å grave seg ned i den tradisjonelle minstenhetsbetraktningen, gården. Sammenhengene klarlegges heller ikke ved å rette spørsmålet bare mot et større område som helhet. Det er mangfoldigheten, slik denne skifter over et sammenhengende område, vi må søke å gripe fatt i. Her er det derfor behov for metodisk nyorientering i lokalhistorien.

Metodiske problemer

Fenomenet samfunnsutvikling og bosettingsstruktur er både et økonomisk, sosiologisk og geografisk problem. I sitt vesen er det et *romlig* problem. Metodisk må det derfor løses ved hjelp av romlige hjelpere. Ut fra dette skulle det være geografen og sosiologen som metodisk har mest å bidra med. I begge vitenskaper har stadig mer raffinert kvantitativ teknikk kommet til anvendelse i den siste generasjon.

Til hjelp i den praktiske by- og bygdehistoriske forskning er det imidlertid behov for enkle redskaper. Selv disse vil imidlertid vanligvis

være nye for lokalhistorieskriveren. I denne forbindelse må en ikke glemme de nære kilder. Ofte kan en komme langt ved en systematisk tolkning av fotografier, ikke minst luftfotografier. Sistnevnte teknikk krever likevel en viss ferdighet, og lokalhistorikere bør i større utstrekning enn til nå oppøve denne, bl.a. med deltagelse i kurs i tolkningsteknikk.

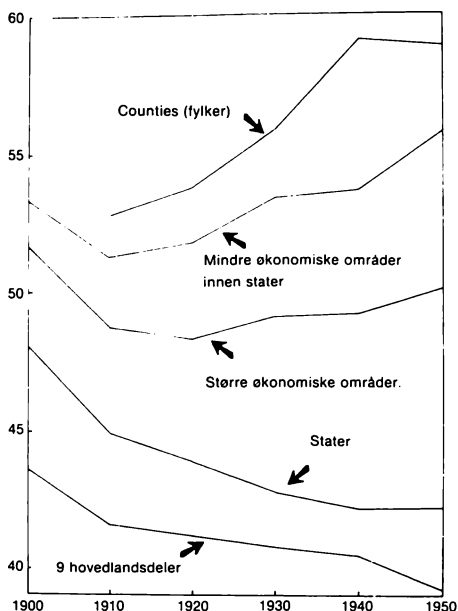
Kartet gir vanligvis den beste fremstillingsmuligheten for bosettingsendringer. Prikkekartet og varianter av dette, hvor prikker og andre symbol uttrykker mengde, representerer den enkleste fremstillingsteknikk. Alle typer kartunderlag kan nyttes så fremt en kjenner punktene i terrenget som fenomenene skal festes til. Et moderne koordinatkart er imidlertid å foretrekke. Ved hjelp av dette er det mulig også å bruke andre endringssymboler og i stringens oppnå bedre resultater enn ved bruk av prikkekartet.

Ønsker man en mer raffinert illustrasjon av fenomenet enn bare å gjøre selve bosettingsendringene synlige eksempelvis få fram endringer i befolkningstygdepunkt, tetthet og konsentrasjon, finnes det ytterligere grafisk teknikk som også kan bli aktuell i lokalhistoriske arbeider. Som eksempler kan nevnes indekser som mål for tetthet overført til kart ved hjelp av isopletter. Sistnevnte illustrasjonsteknikk er gjengitt i figuren, som viser konsentrasjonsindeksen for USA's befolkning over tid, betraktet ut fra ulike geografiske nivåer. Konsentrasjonsindeksen varierer med nivå – er lavere for større områdeneheter – og over tid. Figuren viser at det i dette tilfelle har skjedd en forsterkning av konsentrasjonen på lokalplan som følge av økende urbanisering, mens det er blitt en jevnere fordeling på hovedregionene.

Hvis forskeren makter å anskueliggjøre sosiale fenomener grafisk på en enkel og slående måte, understøttet av god forklaring, kan noen få figurer ofte erstatte mange sider tekst, og samtidig feste budskapet klarere hos leseren. All kvantitativ fremstillingsteknikk – om aldri så enkel – skaper imidlertid databehov som tidligere var ukjent i denne form for forskning. En er nødt til å gå til primære statistiske kilder – folketellingsmateriale, flyttemeldinger o.l. Dermed får man imidlertid også dataproblemer. Muligheten for personlig å bruke dette kildetilfanget er nemlig blitt stadig mer innskrenket.

For fremtiden vil alt primærmateriale være lagret i databanker i form av magnetbånd. Så fremt forskerne på forhånd har trenet seg opp til å

Fig. 1. Indeks for befolkningskonsentrasjon på ulike nivåer USA 1900–1950. (etter Duncan et al. Statistical Geography 1961).

Indeksen er forskjellen mellom prosenten av landets befolkning som bor i områder med over gjennomsnittlig tetthet og prosenten av rikets landområde i samme geografiske enheter.

Økning i konsentrasjonsindeks når små arealenheter danner grunnlag for utregningen avspeiler lokal urban konsentrasjon.

Nedgang i konsentrasjonsindeks når dette baseres på de store enheter, viser utjevning («oppfylling») av befolkning over kontinentet. (Jfr. den økte spredningen selv for små enheter 1900–1910).

stille fornuftige og klare spørsmål vil en ut fra dette materiale kunne få nær sagt alle svar en ønsker. Primære persondata fram til første del av etterkrigstiden derimot vil falle mellom to stoler; hverken være overført til bånd eller kunne stilles til direkte disposisjon før etter ytterligere minst en generasjon ifølge gjeldende regler. I meget lang tid vil vi

dermed ha problemer med å gi liv til den nære fortiden, ikke minst til bosettingshistorien. Spesielt gjelder dette hvis vi ønsker å gå noe dypere i vår forskning enn til bare å vise endringene i mengdemessige forhold. En god løsning på dette problemet får vi ikke før gjeldende praksis gjennom yrkesetiske regler kan oppmykes noe, og primærmateriale stilles til forskernes disposisjon på nærmere betingelser. Dette er en sak som bør tas opp og løses, eventuelt på felles nordisk basis. Dokumentasjon av behov ikke minst fra lokalhistorisk hold, kan kanskje bidra til å oppmyke de statistiske myndigheters restriktive holdning noe.

SAMHÄLLEUTVECKLING OCH BOSÄTTNINGSTRUKTUR I FINLAND

Veijo Saloheimo

Ekohistoriska områden

Den lokalhistoriska forskningen i Finland har sin tyngdpunkt i bosättnings- och befolkningsproblem. För att förstå läget och dess omväxlingar på 1800-talet skall utvecklingen av bosättning, näringar och samhälle i tidigare århundraden och speciellt deras regionala särdrag först granskas.

Inom Finland finns tydligen särskilda områden efter bosättningens ålder, huvudnäring och utkomstnivå – utan att tala om etniska aspekter. Bosättningen och näringstrukturen domineras av avståndet från havskusten, insjöarnas storlek och trafikduglighet, terrängens övriga utformning, jordmånen och klimatet.

Bosättningen har brett sig från tre punkter på kusten, sydvästra Finland, Sydösterbotten och Karelen, mot norr och inlandet. De största framstötarna gjordes av savolaksare på 1500-talet i norra Savolaks och Tavastland samt Kajanatrakten. Men på 1600-talet led bosättningen en tydlig regression i de gamla landskapen. Den förorsakades av krigstider och det oförmånliga klimatet, i västra Finland dessutom av anläggandet av storgårdar, i öster av den grekisk-ortodoxa befolkningens flyende från Keksholms län och Ingermanland till Ryssland – i stället flyttade savolaksare och kajanaboer undan skatter och soldatinskrivningar.

Med hänsyn till huvudnäringen har Gabriel *Nikander* delat Finland i tre områden. Sydvästra och södra Finland hade åkerbruket som huvudnäring på vida fruktbara lerbält. Österbottens slättmarker utgjorde utmärkta höslag och stärkte boskapskötseln. Inom hela inlandet rådde det östfinska svedjeb bruket. Dessa näringsformer uteslöt dock inte varandra.

Fisket utgjorde den viktigaste sidonäringen närmast på kusten men även i inlandet: Pielis socken betalade skatt endast i torra gäddor till Jakob De la Gardie åren 1619–30. I norr utbreddes sig renskötseln från samer till finnar. På kusten, mest i Österbotten, men också i sydvästra Finland och Björkö, blomstrade skeppsbygget.

Bosättningsformen och dess faktorer

Gabriel *Nikander* definierade till och med bosättningstyperna i Finland efter ovannämnde principier. På den västra åkerbrukszonen var bosättningen grupperad i byarna med tomterna tätt intill varandra och åkrarna omkring dem i tegskifte. Byarna i Österbotten utgjorde täta gårdnader längs åstränder. Men på svedjezonen rådde glesbygge: varje gård befann sig på egen kulle fjärran från grannar. – *Nikander* förkastade dock den sistnämnda uppfattningen år 1953.

Teorin om det östfinska glesbygget kom från Väinö *Voionmaa*, som såg det som en följd av svedjebruket och anknöt därmed det karelska storfamiljssystemet som lösning av arbetskraftproblemet. I första början finns ett par nordsavolaxiska traditioner om bosättningens början, publicerade av Hannes *Gebhard*.

Man kan dock konstatera, att den östfinska bosättningen huvudsakligen utformade byar på 1600-talet. Detta berodde på sedvanan åtminstone i Keksholms Karelen. På svedjemarker tåldes ingen boskap för att undvika omgärdandet av svedjebruket. Betesmarken eller bröstmarken gränsades i den närmaste omnejden av byn och isolerades ur allmänningen. Gårdarna kunde byggas fritt inom betesmarken, men nybyggen på allmänningen tvangs flytta till bröstmarken. Den östfinska bybosättningen saknades ännu på 1600-talet i norra Savolaks och norra Tavastland. Detta berodde på deras ursprung som savolaksares och tavasters medeltida bytesmarker med noggrannt definierade gränser. Varje sådan bytesmark fick endast en besittare och en gård på 1500-talet, och de delades så småningom i flere gårdar och blev småbyar.

Efter Nordiska kriget fanns i östra Finland särskilda tendenser. De ovannämnda nya landskapen kunde nu öka sin befolkning och utforma byar. I Nordkarelen, som blivit på svenska sidan, började bosättningen nu skingras. Under krigsåren byggda lönnporter växte till gårdar, och i gamle byar blev flere öden utan nya bebyggare.

I nyttans tidevarv började kronan och tjänstemännen begränsa svedjebruket för att spara skogar och öka intresse till åkerbruket. I den östfinska splittrade terrängen kunde man inte utvidga åkrarna inom de gamla byarna, och en del gårdar skulle flyttas annorstädes efter rikligare åkerjord. En del av de friblivna tomterna bosattes ånyo, en del blev åkerjord under grannen.

Med åkerbruket steg bosättningen allt mera upp till höjder, ovanom

den första postglasiala vattenytan. De äldsta byarna befann sig allmänt vid stränder – tvärtemot Voionmaas teori.

I Sydösterbotten fanns det byar redan under medeltiden, om inte så allmänt som i södra Finland. Som särdrag var det täta fiskare- och skeppsbyggarebyarna på kusten. Det växte och folkrika boskapsbyar med hjälp av rikliga morass- och sjöstrandsängar. Även den österbottniska byn blev tätare under 1700-talet. Utkomsten stärktes genom mossbrännbruket till den grad, att Sydösterbotten kunde till och med exportera råg. Tendensen till åkerbruket förändrade den österbottniska byns läge. I brist på åkerjord och kanske undan flödvatten flyttades husen ofta upp på den sterila moklinten för att få mera åker av förra tomter. Flyttningen skingrade dock inte byn.

Uppfattningen om den västfinska byn är inom forskningen allra stabilast, och just därför vet man därom minst. Den karakteriseras av tegskiftet, som saknas i Österbotten och östra Finland. Men andra kohesiva faktorer känner man inte till. Som helt ytlig iakttagelse kan man kanske notera, att tomterna ofta ligger på en stenbunden kulle i mitten av lerfälten. Man kan lätt begripa detta val. Lerbottnet är löst och spränger snart huset som blivit byggt därpå. Det är också fortfarande vått och sålunda ohälsosamt. All lerjord behövs till åkerbruket. Därför är i alla hänsyn bättre att bygga husen på den obrukbara stenkullen. Man kan urskilja åldersgrupper även inom den västfinska bosättningen. På de gamla områdena växte gårdstalet inte på 1700-talet, men på de nya kunde det till och med fördubblas åren 1750–1850.

Differentiationen inom det gamla bondesamhället

Det finska bondesamhället förblev tämligen enhetlig intill 1860-talet. Inom näringsstrukturen rådde jordbruket – med en och annan hantverkare eller tjänsteman som undantag. Socialstrukturen var mera nyanserad. Utom hemmansägare fanns lönetagare, drängar och pigor, en och annan torpare samt backstugusittare. Gränsen mellan socialgrupperna var diffus. En savolaksisk »enfot« blev »tvåfot« eller hemmansinnehavare under bosättningstiden på 1500-talet, och lika kort väg til bondeståndet hade den kexholms-karelska bobelen på 1600-talet – han var oftast torpare eller nybyggare. Under missväxtåren förgick det hemmanslösa folket snabbast i eländet – eller kunde å andra sidan få ett ödeshemman att bo. Flyttningen till öster betydde oftast social stegring för savolaksa-

re. Andelen av hemmanslösa steg snabbt allt från 1700-talet åtminstone i västra Finland, där nybyggesjorden var knappast och där storsjordbruket anbjöd arbete och åtkomst.

Storskiftet och bosättningsstrukturen

Storskiftet inleddes i Finland på 1760-talet och blev färdigt i största delen av landet på 1870-talet. Traditionellt har man sett dess betydelse i slopandet av tegskiftet och åkertvånget, men det huvudsakliga och allmänna resultatet var dock ökningen av hemmantalet. Storskiftet kunde inte heller nå sitt andra mål, skingra den västfinska tätbyn – det lyckades i inlandet och östra Finland, men i väster först efter nyskiftet, till och med på 1920-talet. Hemmantalets ökning berodde på skattläggningen förrättad i sammanhang med storskiftet. Kriterierna för mantalet hade fastställts ursprungligen i Sverige eller i västra Finland. Ifall den tidigare jordarealen hade lämnats till hemmanen, skulle skatten ha stigit mångdubbel i det glesbebyggda inlandet. Därför deltes de gamla hemmanen mellan arvingar, som var och en fick ett nytt stamhemman. Överloppsajorden utformades till nybyggen. Norrom linjen Vasa-Joensuu förblev ännu överloppsajord, som antogs av kronan för kronopark eller så småningom nybygge. Hemmanens storlek minskades vid storskiftet och det samma fortsatte efteråt i östra Finland och Österbotten, då hemman klövs mellan arvingar. I dessa landsdelar utvecklades ett rikligt småbruk.

Storskiftet försenades i Ladoga-Karelen, där det fanns vida donationer. Hemman med gemensamma skogsmarker var svåra att klyva, och kanske just därför blomstrade storfamiljssystemet där. Utan klyvningsmöjlighet måste man komma överens med varandra: bröder, svärdöttrar, kusiner och deras anhöriga i detsamme boet. Storskiftet öppnade vägen till torparessystemet. Förut hade det funnits endast kronatorp, vilka i sinom tid växte till nybyggen och hemman. Säterier och boställen kunde ha också privata torp, men bondehemmanen ägde dem mera sällan, alldenstund de hade blott allmänningsskog. De mästa torpen förvandlades till hemman i storskiftet.

Torparessystemet växte snabbast i västra och mellersta Finland dvs. där även det intensiva lantbruket, som behövde mycket arbetskraft växte snabbast. På samma gång kunde avsides myrmarker i Tavastland och Österbotten upptagas till torpägor. I Karelen däremot försenade det

såsom ock det moderna lantbruket till 1880-talet eller utblev helt och hållet, t.ex. på donationerna i Viborgs län. De flesta torparna där samt i norra Finland var krono- eller frälsetorpare. Skiljaktigheten i torparessystemets volym mellan västra och östra Finland syns tydligt. Torparessystemets tyngdpunkt var i väster, inhysingarnas i Savolaks, där befolkningen ännu ökade starkt.

Differentieringen mellan lokala samhällen efter år 1850

Förändringarna blev livligare efter år 1850 tack vare näringsfriheten, som tillkom på 1860-talet. Inom bondesamhället trädde nu handelsmän och hantverkare, stockköpare, fraktmän osv. Denna förvandling var utom vertikal även topografisk. Förut var differensen mellan olika byar ganska obetydlig. Den största eller centrala byn hade fått en kyrka, en prästgård samt ett gästgiveri. Byn befann sig eventuellt i knutpunkten av vattenfarter, dit och de första ångbåtarna kom på 1800-talet.

Industrin har endast undantagsvis förändrat bosättningsens topografiska förhållanden. De förindustrialiska sågkvarnarna och järnbruken var för kortvariga eller folksvaga för att åsidosätta kyrkbyn, och under industrialismens tillkomst byggdes de flesta fabriker i gamla städer, med undantag av Kotka, Valkeakoski och Varkaus samt Imatra. Backstugusittarna i Sääksmäki flyttade sina kojor vattenledes till Valkeakoski. Kotka blev bekant som savolaksarnas Amerika. Imatras ursprungliga blomstring berodde på turismen, men stärktes sedan av elkraft samt trä- och metallindustri.

Järnvägstrafiken har skapat flere nya centra tack vare sin talrika personal. Riihimäki växte i bakhörnet av Hausjärvi socken. Kouvola blev ett nytt centrum för Valkeala. Seinäjoki åsidosatte sin närmaste granne Östermyra järnbruk. Lahtis var knutpunkten mellan järnvägen och Päijänne-farleden.

Ett par fall kan man konstatera en gruva som upphov till ett nytt centrum. Outokumpu gruva öppnades år 1911 i Kuusjärvi socken. Dess folkmängd växte, servicerna kvalifierades med butiker och skolor vid gruvan. Till sist flyttades även församlingens och kommunens organ dit, och Kuusjärvi landskommun blev Outokumpu stad. Detsamma håller på att ske i Pyhäsalmi, där kommunen ännu heter Pyhäjärvi 0.1.

Dessa nya centra växte tack vare en stark inflyttning från avsidens agrara områden. Den naturliga folktillökningen kunde där kompensera

flyttningsförluster intill 1950-talet, men sedan började det bli tomt i avsides byar. Skolor och butiker stänges, post- och busslinjer samt järnvägshållplatser indrages osv. Småhemman förvandlas till sommarstugor åtminstone i strandbyar.

Differentiering eller integration?

Inom utvecklingen syns flere slags tendenser. Å ena sidan verkar några integrerande krafter: järn- och landvägsnätet, skolverket, tekniken i lantbruket och industrin. Det finns tydligen samma utvecklingsdrag och problem inom lokala samhällen i alla landsdelar. Å andra sidan kan urskiljas vidare differentierande tendenser. I sydväst ligger Industrifinland med täta befolkningscentra, industri, storjordbruk samt hög skolningsnivå, i norr och öster Skogsfinland med råvaruproduktion, småhemman och glesbebyggelse med dess problem: trafiksvårigheter, ensidig näringsstruktur, arbetslöshet och svaga skolningsmöjligheter, men även ren luft och rent vatten samt utrymme.

DISKUSSION

Samfundsudvikling og bosætningsstruktur

Ordstyrer: Rolf Fladby.

Diskussionsdeltagere: Nils Lewan, Vagn Dybdahl, Marie Nisser, Knud Prange, Peter Sjøholt, Mauno Jokipii, Ann--Sofie Kålvemark, Sven Lundkvist, Viggo Hansen, Kristian Hvidt, Edvard Bull.

Diskussionen formede sig hovedsagelig som en yderligere uddybning af, hvad de fire indledere havde fremlagt. Det beklagedes, at kort – og andre visuelle teknikker kun i ret ringe grad havde været inddraget i lokalhistoriske undersøgelser af bl.a. bosætningsstrukturen. Derfor var der nogenlunde enighed om, at den model, Marie Nisser havde fremlagt i sin indledning, evt. med visse modifikationer, kunne inddrages i sådanne undersøgelser, ikke blot ved undersøgelser i købstæder, men også i landkommuner.

Af emner, som kunne tages op i lokalhistoriske undersøgelser af bosætningsstrukturen og hvorledes denne er under indflydelse af samfundsmæssige forhold, nævntes flere. Først og fremmest betonedes ejerforholdenes, de politiske reguleringers og de administrative forholds indflydelse på bebyggelsesstrukturen. Dernæst påpegedes bilismens og jernbanernes til tider divergerende betydning for bebyggelsens placering, og til sidst adskillelsen mellem form og funktion i bebyggelsen.

PROBLEMSTILLINGER OG FRAMSTILLINGSFORM I DEN NYESTE TIDS LOKALHISTORIE

Rolf Fladby

Vi som representerer norsk lokalhistorisk forskning, har funnet det meget verdifullt å få drøftet emnet »Lokalhistorie i de sidste hundre år« i et nordisk forum av fagfolk. Det står i nær sammenheng med det forhold at dette tidsrom er forsømt av norske lokalhistorikere. Eldre norsk lokalhistorie er dyrket ganske intenst, og ikke lite av det som er lagt fram fra disse forskningsfeltene, holder en faglig standard som kan forsvares. Jo nærmere vi kommer vår egen tid, desto mindre har vi av lokalhistorisk litteratur bygd på vitenskapelig basis. For vår egen tids lokalhistorie har vi ennå ikke funnet fram til metoder som er egnet for det kompliserte emne man har for seg. Vi har kanskje ikke engang funnet problemstillinger som kan engasjere forsker og leser.

Interessen for lokalsamfunnet av i dag, for lokalsamfunnets funksjon og for lokalsamfunnets betydning for individet gjør seg meget sterkt gjeldende på norsk hold. Flere forskere med sosiologen professor Ottar Brox blandt de første, har konsentrert sin forskning om lokalsamfunnet. Politikerne har begynt å orientere seg videre i retning av lokalsamfunnet. De forskjellige massemedia vier lokalsamfunn og nærmiljø økende oppmerksomhet.

Det er nærmest fatalt at i en situasjon hvor lokalsamfunnet og det lokale miljø plutselig er kommet i brennpunktet, kan lokalhistorikeren ikke følge opp denne interessen og legge fram materiale som viser hvordan det nye lokalsamfunnet er blitt til. Men nettopp fordi vi står overfor stort sett upløyd mark, er det så viktig å få drøftet hvordan vi kan behandle de mange fenomener som vi møter i det moderne lokalsamfunn. Det kompliserte emnet som et moderne lokalsamfunn utgjør, vil nemlig gjøre lokalhistorikerens arbeid vanskeligere og mer krevende enn i noen tidligere periode.

Det er klart at det vi har drøftet her, omfatter bare et fåtall av de spesialfelt som lokalhistorikeren med den nyeste tid som emne, må sette seg inn i. Et meget vidt og krevende emne frambyr den økonomiske utvikling. Den organiserte samfunnsaktivitet på alle plan i det nyeste

lokalsamfunnet har det meg bekjent heller ikke lykkes for noen lokalhistoriker å behandle med en metodikk som gjør det mulig å avgjøre hvilke omfattende funksjoner denne aktivitet har hatt i lokalsamfunnet. I en relativt ny byhistorie leser vi i forordet: »Det er byen selv som er hovedpersonen i denne boken«. Og et par linjer nedenfor: »Foreninger og institusjoner blir bare sporadisk omtalt.« – Det kan vel være at denne hovedpersonen dermed er blitt noe amputert. I det hele vil en orientering i en rekke spesialdisipliner være nødvendig. Vi kunne ha utvidet vårt program her ved seminaret betydelig uten å forlate rammen lokalsamfunnet.

For lokalhistorikeren er likevel ikke spesialstudiene et hovedformål. Hovedemnet for hans forskning er hele lokalsamfunnets historie. I dette tilfelle konsentrerer vi oss om lokalsamfunnets utvikling i et avgrenset tidsrom opp mot vår egen tid. Da blir spørsmålet hvordan spesialemnene kan passes inn i helheten. Er det mulig å finne fram til et helhetssyn på et naturlig avgrenset tidsavsnitt i et lokalsamfunns nyeste historie, slik at de forskjellige sider av samfunnsutviklingen behandles som ledd i helheten? Og, i så fall, vil vi på den måten kunne hente økt viten om og innsikt i hvordan et lokalsamfunn fungerer?

Den vanlige lokalhistoriker som arbeider med by- og bygdehistorie i dag, har i motsetning til hva tilfellet var for noen årtier siden, for det meste en faglig skolering i form av et universitetsstudium bak seg. Det har riktignok vist seg at for de fleste blir arbeidet med lokalhistorisk forskning et mellomspill før de for eksempel går inn i skolen. Men en god del fortsetter med forskning og/eller går over i vitenskapelige stillinger. I stor utstrekning kan vi i alle fall regne med at den historiker som tar på seg et lokalhistorisk prosjekt, har en skolering som gir ham forutsetninger for og ambisjoner i retning av å arbeide på vitenskapelig basis med sitt emne. Derfor har vi den tro at hvis vi først får en diskusjon om metoder, framgangsmåter og farbare veier i arbeidet med den nyeste tids lokalhistorie, så vil dette utløse tiltak og eksperimenter som kan vise seg meget fruktbare. Vi vil derfor sette fram forslag om en praktisk framgangsmåte.

Videre har vi det syn at lokalhistorien har en plass ikke bare i forskningsmessig sammenheng, men også i lokalt kulturliv. Derfor er det viktig å velge framstillingsformer som muliggjør at ikke bare fagfeller, men også opplyste lesere utenfor fagfolkene krets kan følge forfatteren.

Dette skal jeg komme tilbake til.

Vi kan følge en hovedlinje gjennom den mengde av fenomener som kan registreres i løpet av en valgt periode i et lokalsamfunns historie. Linjen tar sitt utgangspunkt i det som kan ses (kulturlandskapet) og telles (befolkningsstatistikk), til bakenforliggende fenomener (næringsgrunnlag for befolkningen, økonomisk aktivitet). Videre til registrerbare virkninger av økonomisk aktivitet og økonomiske vilkår på sosial struktur. Endelig til spørsmålet om hvordan endring i samfunnsforhold manifesterer seg i samfunnsmessig og kulturell aktivitet utad og innad i lokalsamfunnet. I etableringen av en slik linje ligger det som man vil se, en samlende problemstilling og en serie problemstillinger ang. funksjonell sammenheng mellom alle de forskjellige sider av lokalsamfunnets liv i perioden. Historikerens oppgave blir å klarlegge, dokumentere og framstille denne sammenheng.

Vi skal gå nærmere inn på de enkelte leddene i denne kjeden.

Det er den menneskelige aktivitet, vilkårene for den og resultatene av den, som vi er interessert i. Aktiviteten setter i stor utstrekning sine spor i *kulturlandskapet*. Ved å konstatere situasjonen i kulturlandskapet slik den var ved innledningen til den periode vi velger å ta for oss, og ved å registrere de forandringer som foregår i løpet av perioden, får vi langt på vei en manifestasjon av den utvikling som er foregått. Vi får se hvordan moderne kommunikasjonslinjer skjærer seg gjennom landskapet i et stadig mer markert mønster. Utkantområder sovner inn og gror igjen. Bygdesentra svulmer opp med samfunnshus, skoler og banker som tidens templer. Moderne fabrikanlegg eter seg ut over bondens jorder. Det samme gjør tettbebyggelsen, slik at gamle grenser mellom by og land, mellom bymann og bonde, ikke lenger lar seg fikse. Dominerende anlegg for friluftsliv og fritidssysler gir også en nyanse i bildet av det moderne lokalsamfunns liv.

Allerede en slik gjennomgåelse av kulturlandskapet og dets utvikling vil få en forsker med en aktiv holdning til sitt emne til å formulere en mengde spørsmål om årsaksforhold, sammenhenger og utviklingslinjer. Det fordelaktige ved at nettopp kulturlandskapet bidrar til å tvinge fram spørsmålene, er at det hele blir så konkret at også leseren skulle kunne engasjeres av spørsmålene. Innenfor de perioder det her er tale om, vil serier av kart, flykart og fotos fra forskjellige tidspunkt kunne bidra til ytterligere konkretisering.

Når man så går over til neste punkt i framstillingen, hvor man beskjeftiger seg med *befolkningsutvikling*, kan man få en ytterligere konkretisering av utviklingen. Her blir det nødvendig å undersøke ikke bare om befolkningsutviklingen er foregått jevnt gjennom perioden eller i bølgebevegelser. Det er like viktig å bringe på det rene om det kan konstateres fortetnings- eller uttynningssoner innenfor området. For det formål må det statistiske materiale brytes ned til de minste geografiske enheter, for Norges vedkommende matrikelgarden. Undersøkelse av den direkte årsak til forandringene, natalitet, mortalitet, migrasjon, og likeså av det utpregede etterkrigsproblem, pendlingen, vil reise stadig nye spørsmål. Dermed skulle lokalhistorikeren være rustet med et tilstrekkelig arsenal av spørsmål og problemstillinger til at han kan behandle felt etter felt av lokalsamfunnets historie i vedkommende periode målbevisst og systematisk.

Det første hovedspørsmål gjelder lokalbefolkningens *økonomiske grunnlag*. I landsbygdsamfunnene vil sysselsettingsstatistikken vise en forskyvning fra primær- til sekundær- og tertiærnæringer. For Norge som helhet sank prosenten av sysselsatte i primærnæringene fra 36 i 1930, til 26 i 1950 og videre ned til 14 i 1965. Dette reiser bl.a. spørsmål om driftsforhold, produksjons- og markedsforhold for de forskjellige sektorer, og om kommunikasjoner. Det blir nødvendig å se lokalsamfunnets funksjoner i en videre ramme ikke bare når det gjelder arbeidsmarked og varemarked, men også fordi den økonomiske aktivitet er avhengig av økonomiske konjunkturer og politiske beslutninger som lokalsamfunnet ikke er herre over. Ikke minst gjelder det siste fra 1960-åra da distriktsutbyggingspolitikken begynte å vinne innpass.

Linjene kan så følges over på *det sosiale plan* i vid betydning. Gjennom drøftingene her på seminaret har vi fått orientering om mulighetene for analyse av lokalsamfunnets sosiale struktur. Tross vanskeligheter kommer vi ikke utenom en slik analyse. Etter en klarlegging av utviklingslinjene i løpet av perioden med påvisning av sammenheng med den økonomiske utvikling, kan vi gå over til å granske hvordan virkningene av de endringer som finner sted, kommer til uttrykk i det *ytre sosiale mønster*. Det gjelder lett registrerbare ting som klesdrakt, kosthold, boligforhold og sunnhetsforhold. Det gjelder friluftsliv og sport. Men det gjelder også forhold, som det er vanskelig å registrere systematisk, slik som f.eks. samværsformer, eller spørsmål om

lokalbefolkningens verdinormer og preferanser. Vi er der inne på spørsmål som historikeren neppe har tatt opp i det hele tatt. Men ikke desto mindre er det brennende aktuelle temaer når det gjelder lokalsamfunnets skjebne, og det har det vært i lang tid selv om få eller ingen har vært oppmerksom på det før i de aller siste år. Det er derfor av betydning å belyse slike spørsmål. Når det gjelder innsamling av data, blir det vesentlig tale om intervjumetoden, så mye er klart. Den metoden er jo historikerne velkjent med. Ved utvikling av en tjenlig metodikk forøvrig for behandling av disse spesielle problemene kan vi nok ha noe å hente fra forskning innenfor andre samfunnsfag som f.eks. sosiologi.

Det kan være naturlig å la behandlingen av den valgte periode i lokalsamfunnets nyeste historie munne ut i gransking og framstilling av den *samfunnsmessige aktivitet*. Det har vært en gjennomgående tendens til å behandle kommunale institusjoner, kommunalpolitikk, foreningsliv og annen kulturell virksomhet rent monografisk og refererende. Målet må være å trekke alt dette inn i sammenhengen og la det tre fram som manifestasjon av samfunnsmessig aktivitet og utvikling.

På denne måten skulle det være mulig å finne fram til et helhetssyn på lokalsamfunnets historie innenfor en periode som er kronologisk avgrenset på fornuftig vis.

Jeg vil vente at man med en slik framgangsmåte vil vinne større innsikt i spørsmål om hvordan et lokalsamfunn utvikler seg og hvordan det fungerer.

Spørsmålet er så hvordan man best kan formidle dette stoff til leserne. Det er ikke min hensikt å gå inn på populær *framstillingsteknikk* i sin alminnelighet. Men de nyeste periodene i lokalhistorien reiser noen spesielle problemer som det kan være grunn til å berøre.

For det første kan man stille spørsmålet om det er mulig å ta sikte på en problemrettet forskning samtidig som man gjennom framstillingen vil nå fram til et noe bredere publikum. Jeg tror ikke det er uoverstigelige motsetninger her. Formulering av spørsmål og problemer vil kunne engasjere leseren om man bare sørger for at uttrykksmåten ikke blir altfor sublim. Leseren må ha bevissthet om at behandlingen av de forskjellige temaer har et ganske bestemt formål, og da vil han også lettere kunne trekkes med. Fra norsk lokalhistorisk litteratur kjenner vi meget godt de ikke problemorienterte refererende framstillingsformer

som gjerne benyttes f.eks. ved behandlingen av institusjonshistorie. De er i hvert fall drepende kjedelige.

Men jeg vil føye til at ikke alle de temaer som forskeren finner fram til under sitt arbeid med moderne lokalhistorie, nødvendigvis må behandles innenfor rammen av den by- eller bygdehistorie som han arbeider med. Det vil være mengdevis av emner som kaller på spesialstudier, og som bør utformes til særskilte artikler. Slike artikler kan få en form som gjør dem vel egnet for lokalhistoriske periodika. Det behøver ikke å redusere deres faglige verdi at de skal publiseres i et slikt skrift. Men i mange tilfelle vil emnene egne seg for rene fagtidsskrifter. En forsker som måtte ha vanskeligheter med – eller motvilje mot – å uttrykke seg i et lettfattelig språk, kan i fagtidsskriftet utfolde hele den blomstrende fagterminologi som han ellers må vise en smule tilbakeholdenhet med. Likeså kan han her ta i bruk hele sitt vitenskapelige apparat. Et slikt vekselbruk mellom lokalhistorisk forskning og spesialforskning innenfor begrensede fagområder vil uten tvil virke som en sterk stimulans for forskningen. Vi har høstet rike erfaringer i eldre perioder fra vekselvirkning mellom spesialforskning og lokalhistorie, og det er bare å håpe på at noe lignende vil skje for de nyeste perioder.

Arbeidet med moderne lokalhistorie vil gi forskeren et enormt tallmateriale i hendene, og det vil gi ham et vanskelig materiale av økonomisk og samfunnsvitenskapelig art. Dette vil friste til omfattende bruk av tabeller og til en framstilling av innviklede sammenhenger ved hjelp av raffinerte diagrammer. Det som må være målet, er å få transformert det hele til episk framstilling på et nivå som er leselig og forståelig for en intelligent leser uten spesielle fagkunnskaper. Tabellbruk i teksten må reduseres til et minimum. Diagrammene vil være et utmerket hjelpemiddel så lenge det er enkle variabler som skal belyses på denne måten. Det gjelder bare å stanse før man når metningspunktet.

Når forfatteren/forskeren selv har vunnet fram til innsikt i og forståelse av sin krevende materie, kan det kanskje friste ham til å bestige sitt kateter og dosere sin viten for leseren. Selve holdningen til stoffet og til leseren er meget viktig, men vanskelig å definere. Som lesere må vi verken få inntrykk av dosering fra kateteret eller av offentlig utredning fra en dertil utpekt fagmann. Det vi ønsker, er en episk beretning, men på basis av et vitenskapelig fundament. Underveis må beretteren gjerne hente fram tall og illustrasjoner for å belyse hva han

mener og dokumentere hva han hevder. Lokalhistorikerens store fordel i dette tidsrom er jo at han kan fråttse i alle former for visualiserende materiale som ikke bare belyser status på et visst tidspunkt, men også utviklingslinjer. Han kan ta i bruk spesialtegnede kart, han kan stille sammen eldre og nyere kart, eldre og nyere luftfotos, og han vil ha til sin disposisjon mengdevis av fotografier ellers.

Men først og sist gjelder det å få leseren til selv å iaktta og oppleve lokalsamfunnets utvikling i det kulturlandskapet som han daglig har for sine øyne.

DISKUSSION

Problemstillinger og fremstillingsform i den nyeste tids lokalhistorie

Ordstyrer: Päiviö Tommila.

Diskussionsdeltagere: Stein Tveite, Rolf Fladby, Ingrid Hammarström, Pentti Virrankoski, Mauno Jokipii, Veijo Saloheimo, Peter Sjøholt, Ann-Sofie Kälvemærk, Edvard Bull, Sven Lundkvist, Vagn Dybdahl, Kristian Hvidt, Marie Nisser, Steinar Imsen, Niels Lewan.

Efter Rolf Fladbys indledning startede diskussionen med en debat om lokalhistoriske problemstillinger. Det blev nævnt, at i stedet for at være en emotionel, konserverende og refererende foreteelse, burde lokalhistorien være problemrettet og gerne debatskabende. Lokalhistorikeren må behandle og tage stilling til de problemer som lokalsamfundets beboere betragter som problemer. Mere generelt mente man, at formålet med lokalhistoriske undersøgelser ikke i så høj grad var at finde frem til en eller anden rigsnorm. Væsentligere var det at se på variationsbredden i forskellige lokalsamfundsproblemer. Hertil må man have specialstudier af komparativ karakter, og her kan studier til belysning af lokalsamfundet som en helhed næppe siges at være målet.

Dernæst gik man over til at diskutere fremstillingsform i den nyeste tids lokalhistorie. Man kom ind på hvorvidt en evt. popularisering ville eller måtte ske på bekostning af det videnskabeligt stringente. Man var enige om, at det for den lokalhistoriske skribent først og fremmest drejede sig om at skrive godt, og at det i en fremstilling lod sig gøre at tage hensyn til både det populære og det videnskabeligt forsvarlige.

Som afslutning kom man ind på spørgsmålet om formidling. Problemet består ikke i at lave en »videnskabelig« fremstilling, men i at gøre fremstillingen overskuelig, interessant og vedkommende. Dette kan bl.a. ske ved omhyggeligt valg af undersøgelsesemnerne. Lokalhistorikeren må tage nye temaer op og ikke være bundet af den gamle lokalhistories emnevalg. Derved kan han/hun komme til at tage aktiv del i lokalsamfundets kulturliv og standende debatter.

Under diskussionen blev der efterlyst en lokalhistorisk bibliografi, og det blev foreslået, at man fra faglig kompetent side lavede lister over de lokale problemer, man ønskede behandlet af lokalhistorikere.

DELTAGERLISTE

Bull Edvard	professor	Trondheim
Dybdahl Vagn	overarkivar	Århus
Fladby Rolf	instituttstyrer	Oslo
Hagstedt Rolf	amanuens	Stockholm
Hammarström Ingrid	professor	Stockholm
Hansen Viggo	professor	København
Hvidt Kristian	folketingsbibliotekar	København
Imsen Steinar	vitsk. konsulent	Oslo
Jokipii Mauno	professor	Jyväskylä
Kälvemark Ann-Sofie	docent	Uppsala
Laakso Veikko	fil. kand.	Åbo
Lewan Nils	docent	Lund
Lundkvist Sven	universitetslektor	Brunna
Malmberg Per	vidensk.assistent	København
Markkanen Erkki	fil. lic.	Jyväskylä
Nisser Marie	forskerassistent	Bromma
Prange Knud	universitetslektor	København
Saloheimo Veijo	fil. dr.	Joensuu
Sjøholt Peter	cand. philol.	Trondheim
Tommila Päiviö	professor	Åbo
Tveite Stein	professor	Ås
Virrankoski Pentti	bitr. professor	Åbo

ISBN 87-7423-092-1
Reproset, København